

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XXI 1 • 2025 cena 2,99 €

1975 2025
50 ROKOV - YEARS
HELSINKI 1975
ĽUDSKÉ PRÁVA
HUMAN RIGHTS

ISSN 1336-6297
09
9 771336 629708

EVAKUÁCIA A NIČENIE ZÁVODOV PRI ÚSTUPE NEMECKEJ ARMÁDY

ŠTÁTNA KATOLÍCKA AKCIA A VZBURA V DRAHOVCIACH

DANIEL KOVÁČ. PRÍBEH O ZÁCHRANE ŽIDOV POČAS HOLOKAUSTU

ÚPN podpísal memorandum o spolupráci so Štátnou archívnou službou Ukrajiny

Memorandum o spolupráci v oblasti historického výskumu, archívnej praxe a prístupu k archívnym dokumentom týkajúcich sa politických represíí v 20. storočí na Slovensku a na Ukrajine podpísali vo štvrtok 31. júla 2025 predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Jerguš Sivoš a riaditeľ Štátnej archívnej služby Ukrajiny Anatolii Khromov.

Memorandum vytvára priestor na ďalší rozvoj slovensko-ukrajinskej spolupráce v oblasti pamäťovej politiky, výmenu informácií a publikácií, zdieľanie dobrej praxe či organizáciu spoločných vzdelávacích a odborných podujatí. Ústavu pamäti národa otvára možnosti na systematický výskum v ukrajinských archívoch, predovšetkým o partizánskom hnutí v Slovenskom národnom povstaní, o vyšetrovaných či zavraždených sovietskou tajnou políciou, o odvečených do gulagov, o aktivitách NKVD/KGB na Slovensku či o udalostiach súvisiacich s okupáciou Československa v roku 1968 a so spoločensko-politickými zmenami v roku 1989.

Slávnostný akt podpisu memoranda sa uskutočnil v prítomnosti mimoriadneho a splnomocneného veľvyslanca Ukrajiny na Slovensku Myroslava Kastrana na ukrajinskom veľvyslanectve v Bratislave. Je výsledkom niekoľkomesačnej spolupráce inštitúcií, ktorá začala návštevou predsedu Správnej rady Ústavu pamäti národa Jerguša Sivoša v Kyjeve v apríli 2025, a nadväzuje na spoluprácu s Archívom SBU, ktorý spravuje dokumenty KGB, a Ukrajinským ústavom pamäti národa.

Foto: Simon Borsig

Nigel Baker
veľvyslanec Spojeného kráľovstva Veľkej Británie
a Severného Írska na Slovensku

Vážení čitatelia,

bolo by trúfalé stavať sa do akejkoľvek roly intelektuálneho zakladateľa ÚPN. Zároveň však verím, že som zohral, hoci len maličkú, úlohu pri jeho pôvodnom zrode. Ako mladý diplomat v Prahe, medzi rokmi 1992 a 1993, predtým ako som prišiel do Bratislavy pomôcť s otvorením novej ambasády na Slovensku, som mal česť spoznať viacero disidentov spreď roku 1989. Jedným z nich bol Ján Langoš, ktorý v tom čase pôsobil ako federálny minister vnútra zodpovedný za vytvorenie úradu na vyšetrovanie zločinov komunistickej ŠtB.

Hovorili sme spolu o životne dôležitej potrebe Slovákov a Čechov porozumieť tomu, čo sa počas rokov komunistických represíí dialo. Ján Langoš pevne veril, že tieto dva národy môžu vytvoriť zdravú demokraciu len vtedy, ak úplne pochopia, čo znamenal systém totalitnej kontroly, a ak budú vedieť, čo dokázal urobiť jeden človek druhému. Zverejnenie spáchaných zločinov a vzdelávanie širšej verejnosti o dobe neslobody považoval za nevyhnutné.

Rozumel tomu, že roky totality poškodili spoločnosť v jej najhlbšom jadre – v srdciach aj mysli jednotlivcov. Ich uzdravenie bolo predpokladom prekvitania demokracie. To si však vyžadovalo osvetenie skrytých a temných zákutí minulosti. Z môjho pohľadu šlo o primárny cieľ Jána Langoša pri vytvorení ÚPN. Preto som bol nesmierne rád, keď som sa na Slovensko vrátil ako veľvyslanec Jeho Veličenstva v rokoch 2020 až 2025, a mal som možnosť spoznať ÚPN, navštíviť jeho archív, zúčastniť sa na mnohých jeho podujatiach a vidieť ako plní misiu svojho zakladateľa.

Úloha ÚPN je dnes ešte dôležitejšia ako pri jeho vzniku. Všeobecný konsenzus slovenskej spoločnosti od revolúcie v roku 1989 o ceste Slovenska k demokracii, slobode a západným inštitúciám vytvoreným na obranu spoločných demokratických hodnôt a ľudských práv, je v roku 2025 pod tlakom ako nikdy predtým. Nie je výnimkou počuť slovenských politikov hovoriť slová podobné tým z 30. a 40. rokov, ktoré spochybňujú demokratickú cestu Slovenska; obhajujú ruskú agresiu proti Ukrajine; alebo spochybňujú právo niektorých menšín na ochranu slovenskými inštitúciami. Rozmáha sa manipulácia histórie. Bežné sú zámerné dezinformácie o národnom príbehu Slovenska. Verejnosť je potom nevyhnutne zmätená a polarizovaná.

Ján Langoš nikdy netvrdil, že má na všetko odpovede. Ale poznal riziká a bol odhodlaný vytvoriť inštitúciu, ktorá by ich pomohla zmierniť a bola by strážcom pravdy o minulosti. Často bol oprávnene kritický voči historickým krokom európskych mocností, vrátane mojej krajiny. V konečnom dôsledku však vedel, že najdôležitejšie sú tie hodnoty, ktoré zastávame ako jednotlivci a to, ako ich vyjadrujeme a premietame do nášho verejného života. To bolo kľúčom k prosperujúcej modernej spoločnosti. Porozumenie a zdravé zmierenie sa s našou zložitou a komplexnou minulosťou je nevyhnutný základ, na ktorom sú tieto hodnoty založené.

ÚPN a časopis Pamäť národa upozorňujú na nacizmus a komunizmus vo svojej epoche s cieľom zlepšiť dnešnú dobu. Osobne si neviem predstaviť dôležitejšiu úlohu pre všetkých, ktorí pracujú v ÚPN alebo ho podporujú. Želám tejto inštitúcii prosperitu na ďalšie dlhé roky, nech svojou existenciou naďalej naplňa odkaz Jána Langoša.

ŠTÚDIE

- 3 ZDENKA HEŠTEROVÁ
Evakuácia a ničenie vybraných zbrojárskych závodov
pri ústupe nemeckej armády
- 20 MARTIN GAREK
Štátna Katolícka akcia a vzburá v Drahovciach v roku
1949

DOKUMENTY

- 40 ADAM BIELESZ
Činnosť disciplinárnych orgánov Ústredného výboru
KSS v kontexte pôsobenia slovenských príslušníkov
Sonderkommanda Edelweiss
- 58 RADOSLAV RAGAČ
Správy o Slovenskom národnom povstaní a situácii
na Slovensku na stránkach periodika *Naše noviny*
v septembri 1944 (2. časť)

MATERIALY

- 70 MADELINE VADKERTY
Daniel Kováč. Príbeh o záchrane Židov počas
holokaustu

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

- 82 LUKÁŠ GLESK
Eva Mosnáková: Útek pred prenasledovaním

85 ÚPN INTERNE

88 SPOMÍNANIE

90 PREHĽAD ČLÁNKOV UVEREJNENÝCH V ROKU 2024

Pamäť národa

1 • 2025
ročník XX
vychádza 4x ročne

VDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 21
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Výkonná redaktorka
Mgr. Ivana Černáková

REDAKČNÁ RADA Predseda

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

Podpredseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

PhDr. Milan Bárta, Ph.D.
doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Martin Gabčo, PhD.
Mgr. Martin Halmo
PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
Mgr. Peter Mikle
Jerguš Sivoš, PhD.
Dr. hab. Miroslav Szumilo
prof. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
Agáta Šustová Drelková, PhD.
PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.
Pavel Vaněk, Ph.D.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mgr. Ivana Černáková

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Ľudské práva, Helsinki 1975 (Autorka grafiky:
Katarína Pernecká).

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2025
všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
28. augusta 2025

EVAKUÁCIA A NIČENIE VYBRANÝCH ZBROJÁRSKÝCH ZÁVODOV PRI ÚSTUPE NEMECKEJ ARMÁDY

ZDENKA HEŠTEROVÁ

Rozšírenie vojnového konfliktu priamo na územie Slovenska a obsadenie krajiny nemeckou okupačnou armádou spustili dovtedy ešte ako-tak kontrolovanú inflačnú špirálu. Na prelome rokov 1944 – 1945 dosahovala exploatácia slovenského hospodárstva Nemeckom svoj vrchol. Skryté formy vazalského vzťahu sa zmenili na otvorené drancovanie všetkých dostupných zdrojov ekonomiky. Slovenský finančný sektor tak okrem neúmernych nemeckých nárokov ešte zaťažilo financovanie nemeckých vojenských jednotiek na území Slovenska, škody vzniknuté bombardovaním a klíringové výdavky.¹ V poslednej etape završili agóniu slovenského hospodárstva evakuácia hospodárskeho majetku a zámerné ničenie významných podnikov a infraštruktúry pri ústupe nemeckej armády, ako aj dopady bojových operácií pri prechode frontu.

Územné straty, ktoré utrpelo Nemecko od začiatku roka 1944, znamenali postupný rozklad jeho vojnového hospodárstva. Evakuácia ukrajinských baní vo februári 1944 obmedzila nemeckú výrobu ocele, od apríla 1944 mali Nemci výrazne zredukované aj dodávky benzínu a nafty z Rumunska po zbombardovaní ropných polí a rafinérií Spojencami. Tieto straty však samy o sebe neznamenali okamžitý kolaps. K tomu výraznou mierou prispelo až bombardovanie strategických cieľov v ríši (tovární, infraštruktúry atď.). Továrne boli zničené alebo výroba paralyzovaná pre nedostatok surovín a energie.² Minister pre zbrojenie a vojnovú výrobu Albert Speer 11. novembra 1944 uvádzal v memorande adresovanom Hitlerovi: „Na základe hospodárskych štruktúr ríše je samozrejmé, že výpadok rýnsko-vestfálskej priemyselnej oblasti je pre celé nemecké hospodárstvo a pre úspešné

Bombardovanie ropných polí a rafinérií v Ploješti v Rumunsku Spojencami. Bombardéry B-24 Liberator 15. leteckej armády USAAF 31. mája 1944 (Zdroj: www.facebook.com/Militaryphotodepot)

pokračovanie vojny dlhodobo neúnosné... Najdôležitejšie zbrojné podniky hlásili stav bezprostredne pred ochromením.³

- 1 MIČKO, Peter. Stagnácia a agónia hospodárstva 1944 – 1945. In: HALLON, Ľudovít, MIČKO, Peter a kol. *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 456.
- 2 TOOZE, Adam. *The Wages of Destruction. The Making and Breaking of the Nazi Economy*. London: Allen Lane, 2006, s. 648.
- 3 SPEER, Albert. *Řídil jsem Třetí říši*. Praha: Grada Publishing, 2010, s. 428.

Sprava nemecký minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop, poľný maršal Wilhelm Keitel, generál Alfred Jodl a minister pre zbrojenie a vojnovú výrobu Albert Speer. Novoročný pozdrav „Führerovi“ 1. januára 1945. (Zdroj: www.commonswikimedia.org; picture alliance)

V súvislosti so zúžením nemeckého hospodárskeho veľkopriestoru zohrávalo územie Slovenska čoraz dôležitejšiu úlohu. Zatiaľ čo sa slovenská ekonomika čoraz viac prepadávala, výnimku tvoril sektor zbrojárskeho priemyslu, ktorý v priebehu roka 1944 zaznamenal svoj najväčší rast a najvyššiu zamestnanosť. To súviselo najmä so zvyšujúcimi sa požiadavkami nemeckej brannej moci na zbrojnú výrobu, ale aj s presunom zbombardovaných fabriek z ríše na relatívne bezpečnejšie územie Slovenska. Najväčšia zbrojovka na území Slovenska v Dubnici nad Váhom vykazovala v novembri 1944 najvyššiu výrobu a zamestnanosť až 18 227 zamestnancov (17 130 robotníkov a 1 097 úradníkov). Tento stav už potom

v nasledujúcich mesiacoch výrazne klesal.⁴

Na Slovensku bolo využívanie zbrojnej výroby pre potreby nemeckej armády završené v súvislosti s približujúcim sa frontom postupnou evakuáciou a následne ničením vybraných strategických, najmä zbrojárskeho podnikov. Už v októbri 1944 mali Nemci vypracované projekty na evakuáciu výrobného a iného zariadenia zo Slovenska do ríše. Program a opis hlavných metód odstavenia ekonomiky zahŕňali smernice Nemeckej priemyselnej komisie na Slovensku Deutsche Industriekommission (DIKO) z novembra 1944. Skratka ARLZ (Auflockerung, Räumung, Lähmung, Zerstörung) čiže obmedzenie, odsun, ochromenie a zničenie, predstavovala

klúčové postupy uplatňované nielen voči jednotlivým podnikom, ale aj väčším komplexom, odvetviám a hospodárstvu ako celku.⁵

Na základe smerníc DIKO boli klúčové postupy charakterizované nasledovne:

1) **Obmedzenie výroby** znamenalo, že výroba bežala naplno ďalej, ale všetok materiál a náradie, ktoré neboli pre výrobu nevyhnutné, boli odvezené do ríše. Skladové zásoby (suroviny, polovýrobky, prevádzkové prostriedky a pod.) sa mali v závislosti od momentálnej situácie obmedziť na 1 – 2 mesiace. Zároveň sa pripravil plynulý odvoz hotových výrobkov, zaistenie záchytných skladov, ako aj cieľového závodu.

2) **Odsun výroby** mohol byť buď totálny (odvoz všetkých strojov, zásob, prevádzkových zariadení a ľudí), alebo čiastočný (v 1. prípade odvoz zvlášť dôležitých výrobkov a v 2. prípade vysťahovanie nedostatkových strojov a strojov dôležitých pre zbrojenie, surovín a pracovných síl).

3) **Ochromenie výroby** sa uskutočňovalo odmontovaním dôležitých dielov, čím sa zabránilo tomu, aby protivník mohol závod využívať pre seba. K ochromeniu malo dôjsť v prípade, že existoval predpoklad opätovného spustenia výroby v dohľadnom čase.

4) **Zničenie závodu** úplné alebo čiastočné malo natrvalo zabrániť tomu, aby ho mohol využívať nepriateľ.⁶

Hospodárski predstavitelia presadzovali, aby sa verejné a továrenské budovy nevyhadzovali do vzduchu a odmontované dôležité stroje sa mali ponechať a uskladniť na Slovensku.

4 HEŠTEROVÁ, Zdenka. *Zbrojársky priemysel na strednom Považí v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 173. Státní oblastní archiv Plzeň (ďalej SOA Plzeň), Archiv Škoda Plzeň, fond (ďalej f.) Generální ředitelství (ďalej GR) VAR., škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 67 a 68. Štatistiky závodov koncernu Škoda – mzdy, stav, zamestnanosť za rok 1944. Tento stav následne klesol a už koncom 12. závodného mesiaca (1. 12. 1944) závod zamestnával 16 991 osôb (15 808 robotníkov, 1 183 úradníkov).

5 HALLON, Ľudovít, SABOL, Miroslav, FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 56. NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Bratislava: Universum, 2011, s. 866. Dokument 288. November 1944 – Smernice Nemeckej priemyselnej komisie na Slovensku pre opatrenia na obmedzenie, odsun, ochromenie výroby a zničenie technickej základne slovenského hospodárstva.

6 NIŽŇANSKÝ, E. a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*, s. 866. Dokument 288. November 1944 – Smernice Nemeckej priemyselnej komisie na Slovensku pre opatrenia na obmedzenie, odsun, ochromenie výroby a zničenie technickej základne slovenského hospodárstva.

S. T. S. Y.	X			XI		
	skutečný v dílně	pracovníci v dílně	montéři	skutečný v dílně	pracovníci v dílně	montéři
Plzeň	35.527	30.626	572			
Praha	383	264	75	425	305	76
Hradec Králové	4.858	3.772	505	5.097	4.017	569
Smíchov	1.739	1.543	45	1.757	1.557	59
Brno	801	716	2	798	699	12
Hrádek	1.360	1.176	-	1.376	1.213	-
Adamov 58/22/29	5.823	4.801	19	5.824	4.844	14
Adamov 98/217	704	557	2	699	564	3
Dubnica	16.554	12.401	120	17.130	13.811	115
Polička	1.717	1.435	-	1.700	1.470	-
Hornické podn.	922	780	-	910	791	-
Sieglerův dól	1.430	1.244	-			
Elektrárna	68	56	-			
Flotistě	1.842	1.577	1	1.817	1.542	5
CELKEM ŠKODA:	73.728	60.948	1.341			
ASAP:	7.584	6.855	45	7.483	6.827	17
ŠKODA + ASAP:	81.312	67.803	1.386			
Hřany-Flučná	716	619		708	624	
Zdice	201	156		197	162	
Srbsko	5	5		5	5	
Kyšice						

Štatistiky koncernu Škoda Plzeň. Počet robotníkov v závodoch koncernu počas jednotlivých mesiacov. Najvyšší dosiahnutý stav v Dubnici v novembri 1944. (Zdroj: SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň)

Evakuáciu strojného zariadenia z podnikov prerokovával Komitét hospodárskych ministrov (KHM) 6. októbra 1944 krátko potom, ako túto otázku predostrela nemecká strana na stretnutí slovensko-nemeckých vládnych výborov. Už vtedy totiž niektorým priemyselným podnikom na Slovensku chceli odmontovať stroje a preniesť výrobu

alebo jej časť na bezpečnejšie miesto do ríše. Išlo o podniky pod silným nemeckým vplyvom, ktorých výrobu mohli narušiť partizánske, povstalecké alebo neskôr frontové udalosti.⁷

Slovenskému ministrovi hospodárstva Gejzovi Medrickému bol 30. októbra 1944 odovzdaný priamy návrh na zvýšenie priemyselnej produkcie

Slovenska. Uvedené požiadavky hlboko zasahovali do hospodárskej, ale i politickej suverenity Slovenskej republiky. Bod číslo 5 sa týkal priamo evakuácie: „Následkom ďalšieho priebehu vojny môže byť žiaduce, aby niektoré podniky alebo ich súčiastky boli prevezené do ríše. Príslušné opatrenia urobí DIKO po informovaní ministerstva hospodárstva.“⁸ Správy o prípravách zasielal na berlínsku centrálu Sicherheitsdienst (SD) – Ríšsky hlavný bezpečnostný úrad (RSHA) veliteľ bezpečnostných zložiek na Slovensku Dr. Jozef Witiska. Už začiatkom novembra 1944 informoval o zámeroch evakuovať všetky významnejšie závody východne od Ružomberka, ktoré už boli v dosahu frontu.⁹ Problém bol prezentovaný len ako vojnou podmienené odsunutie do Nemecka pri zachovaní vlastníckych práv Slovenskej republiky, pričom Slovensko si malo samo hradiť prepravné a evakuačné náklady.

S postupnou evakuáciou Škodových závodov v Dubnici nad Váhom sa začalo už v októbri 1944. Stroje na výrobu leteckých motorov (výroba blokov valcov, nosičov prístrojov, kľukových puzdier) s príslušným zariadením a náradím od firmy Flugmotorenwerke Ostmark Wien (FOW)¹⁰ boli vyvezené do Nemecka do továrne firmy Daimler-Benz Motoren (krycie meno Goldfisch) v Neckarelz. V dubnickom závode ponechali výrobu už iba určitých súčiastok.¹¹ Len niekoľko mesiacov predtým bola výroba leteckých motorov aj s personálom presťahovaná do Dubnice z firmy FOW z Viedne a náklady na premiestnenie

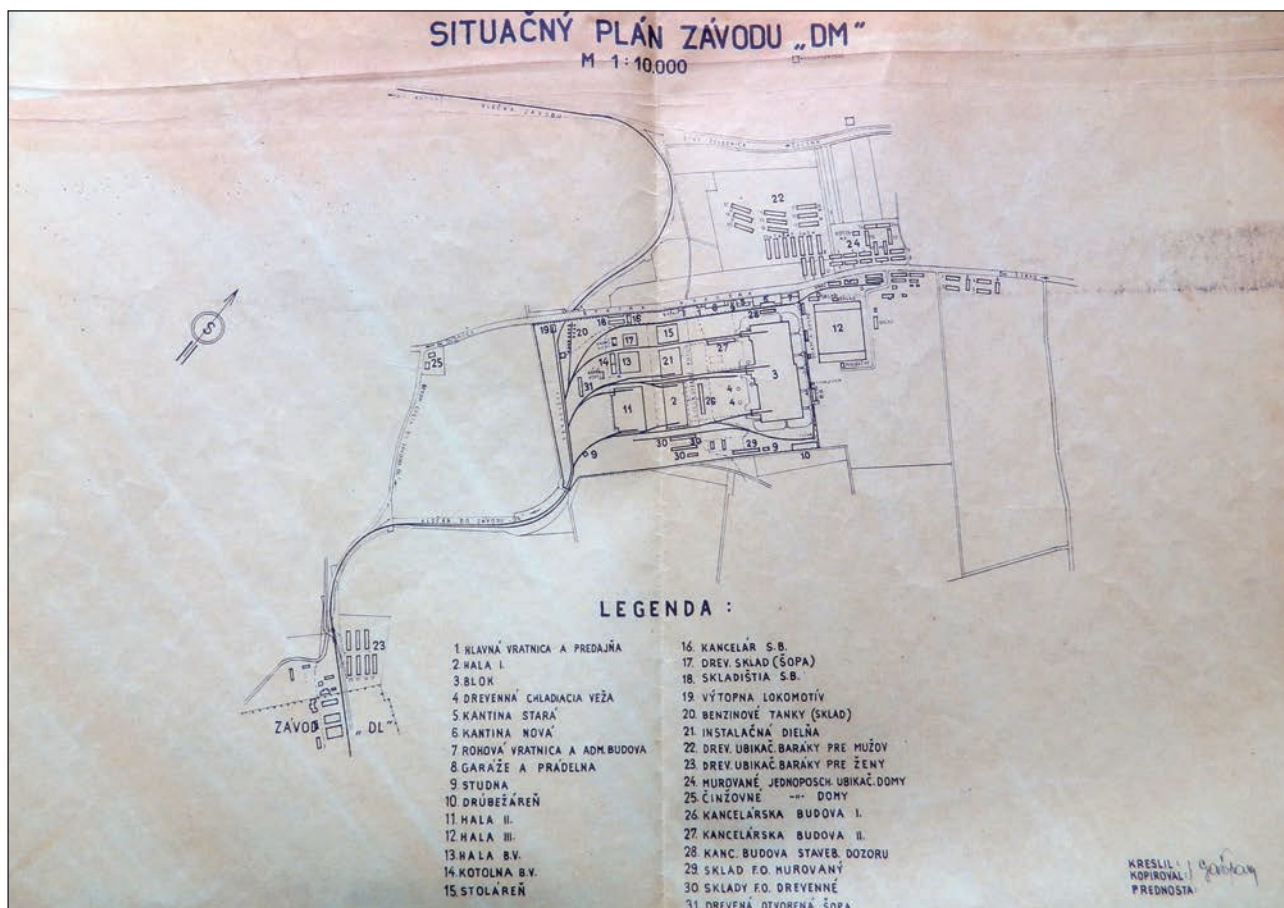
7 MEDRICKÝ, Gejza. *Minister spomína*. Bratislava: LITERA, 1993, s. 302.

8 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Ministerstvo hospodárstva (ďalej MH) 1938 – 1945, šk. č. 226, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 27. Zvýšenie produkcie slovenského priemyslu.

9 HALLON, Ľudovít, FABRICIUS, Miroslav. Slovensko–nemecké hospodárske vzťahy a vojnové škody na prelome rokov 1944 – 1945. In: HALLON, Ľudovít, MIČKO, Peter a kol. *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1944 – 1945*, s. 512.

10 Firma Flugmotorenwerke Ostmark Wien na južnom predmestí Viedne vo Wiener Neudorfe vyrábala letecké motory DB 603 (Daimler-Benz 603) pre stíhačky Me-109 (Messerschmitt Bf 109) a patrila medzi najmodernejšie nemecké výrobné centrá leteckého priemyslu. Po prvom bombardovaní viedenskej oblasti spojeneckými náletmi 27. 8. 1943 rozhodlo Ríšske ministerstvo letectva o premiestnení výroby leteckých motorov zo závodu vo Viedni do Škodových závodov v Dubnici nad Váhom. S premiestňovaním výroby sa začalo v marci 1944. Podľa stanoveného mesačného plánu sa malo v závode postupne začať vyrábať 500 kompletných motorov. Štátny archív (ďalej ŠA) Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 41. Správa o výrobe v závode za nemeckej okupácie.

11 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

Situáciačný plán dubnickej zbrojovky z 15. marca 1945 (SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň)

výroby firmy dosiahli až 122,5 milióna Ks.¹²

Okrem evakuácie strojného zariadenia zo zbrojárskeho závodu vyvážali Nemci aj rôzny iný hospodársky materiál ako „vojnovú korisť“. KHM žiadala Ministerstvo národnej obrany (MNO) o zostavenie zoznamu materiálu odvezeného nemeckými vojskami

zo slovenských vojenských skladov a kasární, aby sa jeho hodnota mohla odrátať z požadovaného globálneho kontingentu pre nemeckú brannú moc. Hodnota všetkých odvezených materiálov sa mala zaradiť do plnenia „Slovensko-nemeckej medzištátnej dohody o zásobovaní jednotiek nemeckej brannej moci na Slovensku“

(Militärvertrag) a po skončení vojny požadovať vyplatenie príslušnej protihodnoty. Dohoda bola uzavretá 9. októbra 1944 a spätne vstúpila do platnosti od 1. septembra 1944. Po skončení vojny sa táto náhrada samozrejme nikdy neuskutočnila.¹³

Odsun strojného zariadenia naberal začiatkom roka 1945 na intenzite

12 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Kostenüberschlag für die Verlegung der Flugmotorenfertigung nach Dubnica.

13 SNA Bratislava, f. Ministerstvo zahraničných vecí (ďalej MZV), šk. č. 235. Slovensko-nemecká zmluva o zásobovaní nemeckej brannej moci z 9. 10. 1944. Za slovenskú stranu zmluvu podpísal prezident Jozef Tiso a predseda slovenského vládneho výboru Štefan Polyák a za nemeckú stranu vyslanec v Bratislave Hanns Elard Ludin a predseda nemeckého vládneho výboru Carl-Gisbert Schultze-Schlutius. Pozri aj: MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, FHV UMB, 2010, s. 230 – 231. Na základe dohody mala slovenská vláda plniť finančné a iné hospodárske požiadavky nemeckých vojsk nachádzajúcich sa na Slovensku. S vynaložením finančných prostriedkov súviselo vystavenie poukážok, ktoré bola slovenská vláda povinná preplatiť. Slovenská strana mala zabezpečiť aj ich zásobovanie potravinami, stavebným materiálom, poskytnutie dopravných zariadení, vojenských objektov, poštových, telefonických a telegrafických spojení. Nemci mohli na požiadanie bezplatne využívať všetky vojenské objekty aj s príslušným zariadením. V prípade, že by slovenské orgány neposkytli, čo bolo zakotvené v dohode, mohla si to nemecká branná moc vybrať sama. NIŽŇANSKÝ, E. a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*, s. 812 – 814. Dokument č. 266. Slovensko-nemecká dohoda o zásobovaní nemeckej brannej moci na území Slovenska.

a nemecké požiadavky sa stále zvyšovali. KHM sa snažil zabrániť ničeniu podnikov, usmerniť evakuáciu na západoslovenské územie a celkovo ju obmedziť. Minister hospodárstva a zároveň predseda KHM Gejza Medrický spolu s predsedom vlády Štefanom Tisom apelovali na nemeckú stranu v zastúpení nemeckým vyslancom Hannsom Elardom Ludinom, nemeckým hospodárskym poverencom Theobaldom Keyserom¹⁴ a vojenským atašé mjr. Alfredom Elgerom v súvislosti s ničéním továrenských objektov a nekontrolovaným vývozom strojov a materiálov zo Slovenska. Nemecká strana však vyjadrila len nejasné sľuby, že ničenie závodov bude prebiehať iba v nevyhnutnej situácii.¹⁵

Pri vyvážaní strojného zariadenia, materiálov a tovarov zo Slovenska vláda do chaosu, v dôsledku čoho chýbala príslušným slovenským úradom evidencia o tom, čo a kam bolo vyvezené. Keďže Nemci mali pod kontrolou aj slovenskú dopravu, evakuáciu uskutočňovali bez vážnejších problémov a smerovala najmä do protektorátu a odtiaľ do Nemecka. Slovenská vláda bola bezmocná, a aj keď sa pokúšala zmierniť nemeckú deštruktívnu činnosť, jej snaha dosiahla len minimálny úspech.¹⁶ Hoci nemecké velenie niektoré slovenské podmienky oficiálne akceptovalo, v praxi bežne dochádzalo k ich obchádzaniu. Koncom januára 1945 vypracoval KHM návrh, podľa ktorého slovenská strana vzniesla nasledujúce požiadavky:

1. Len slovenské úradné miesta Generálny sekretariát obrany štátu (ďalej

GSOŠ) mali právo rozhodovať o tom, ktoré hodnoty sa môžu evakuovať do ríše a v akom množstve.

2. Vývoz sa mal diať len vo forme záznamového styku.

3. Malo sa zaručiť slovenské vlastníctvo evakuovaného tovaru. V ríši sa mohli spotrebovať len statky podliehajúce skaze a potom ich vrátiť in natura.¹⁷

Komitét žiadal aj uzavretie vzájomnej medzištátnej dohody o evakuácii, aby sa tak zamedzilo svojvoľnému nemeckému postupu. Odmietol formu verbálnej nóty navrhnutú nemeckým vyslanectvom, pretože medzištátna dohoda prísnejšie viazala nemecké vnútroštátne orgány ako verbálna nóta. Slovensko-nemecká dohoda o evakuácii hospodárskeho majetku bola uzavretá 1. februára 1945 a tvorila jeden zo záverečných dodatkov k Tajnému protokolu Ochranej zmluvy. Zmluva oficiálne legalizovala demontáž a odvoz technických zariadení, surovín a výrobkov zo Slovenska. V druhom článku dohody bola pripustená aj možnosť ochromenia prevádzok na Slovensku demontážou dôležitých súčiastok. Nemecká strana prisľúbila, že evakuáciu obmedzí na podniky nevyhnutne potrebné na vojnovú výrobu a že pri evakuácii surovín a hotových výrobkov bude brať ohľad na potreby zásobovania domáceho slovenského obyvateľstva. Podľa možnosti sa evakuované zariadenia a suroviny mali uskladňovať na Slovensku a len v nevyhnutnom prípade odvážať do ríše. Pri prechode majetku cez hranice

odpadali všetky colné, daňové a iné poplatky. Náklady na dopravu niesol majiteľ, v prípade, že bol neznámy, preberala náklady po štátne hranice Slovenská republika a na území ríše nemecké úrady.¹⁸

Na základe slovenských požiadaviek zástupcovia nemeckej brannej moci a hospodárstva súhlasili s rozšírením textu dohody o ďalšie dodatky. Medzi schválené slovenské požiadavky patrilo prisľúbenie nemeckého vyslanca, že výber evakuovaného majetku bude konzultovať so slovenským ministerstvom obrany. Evakuácia mimo hraníc Slovenska sa mala prerokovať s Najvyššou radou obrany štátu. Slovensko a Nemecko mali pri evakuácii postupovať spoločne. Podniky mohli byť ustupujúcimi jednotkami vyradené z prevádzky demontážou niektorých zariadení, ale nemalo sa prikrčiť k úplnému ani čiastočnému ničeniu podnikov. Najvyššia rada obrany štátu dostala zároveň právomoc vyžadovať výkazy evakuovaného majetku spolu s nákladnými listami wehrmachtu.¹⁹

Zástupcovia nemeckej brannej moci a hospodárstva si plne uvedomovali, že schválené slovenské požiadavky sú vzhľadom na vojensko-politický vývoj nereálne a zostanú hoci v zmluvnej, ale prakticky nerešpektovanej podobe. Už na prelome rokov 1944/1945 spadala evakuácia strojného zariadenia a surovín plne pod nemeckú kontrolu. Hneď v prvom bode verbálnej nóty nemeckého veľvyslanectva z 10. februára 1945 sa uvádza: „Na podnet vojenského vedenia nemeckej Ríše má

14 Ríšskonemecký minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop 27. 12. 1944 vydal nariadenie o menovaní poverenca pre hospodárstvo pri vyslancovi Veľkonemeckej ríše na Slovensku. Za poverenca pre hospodárstvo bol menovaný Theobald Keyser. MIČKO, P. Stagnácia a agónia hospodárstva 1944 – 1945, s. 463.

15 SNA Bratislava, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 16. Zápisnica o zasadnutí KHM 23. 1. 1945.

16 Bundesarchiv (ďalej BAArch) Berlín, f. R 70 Slowakei/120, s. 37 – 39. Správa veliteľa SD na Slovensku Jozefa Witisku na Ríšsky hlavný úrad SD v Berlíne z 1. 2. 1945.

17 MEDRICKÝ, G. *Minister spomína*, s. 317.

18 BAArch Berlín, f. R 70 Slowakei/120, s. 28 – 30. Dohoda medzi nemeckým a slovenským vedením o evakuácii hospodárskeho majetku z 1. 2. 1945. Pozri aj: HALLON, Ľudovít, SABOL, Miroslav. Vojnové škody v priemysle a infraštruktúra Slovenska 1944 – 1945. In: KOVÁČOVÁ, Viera a kol. *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945* (zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie). Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010, s. 239 – 240.

19 BAArch Berlín, f. R 70 Slowakei/120, s. 31 – 33. Protokol k dohode medzi nemeckým a slovenským vedením o evakuácii hospodárskeho majetku z 1. 2. 1945. Pozri aj: HALLON, Ľ., SABOL, M. Vojnové škody v priemysle a infraštruktúra Slovenska 1944 – 1945, s. 240 – 241.

sa z vojenských dôvodov vojensky dôležité hospodárske zbožie (podniky, čiastky podnikov, investičný tovar, obzvlášť zhotovovacie zariadenia, suroviny, polotovary, poľnohospodárske produkty atď.), ktoré treba pre spoluvedenie vojny udržať, z ohrozeného slovenského štátneho územia evakuovať. O prevedení evakuovania rozhodne nemecký vyslanec podľa pravidiel vojenskej nutnosti.²⁰ Ustupujúce nemecké jednotky však dodržiavali iba smernice DIKO z novembra 1944. Demontovali a odvážali strojné zariadenia, suroviny, polotovary, aj hotové výrobky, vyradili z prevádzky celé závody a systematicky ničili vojensky dôležité prevádzky aj s budovami a príslušenstvom.

V januári a vo februári 1945 bola z dubnického závodu do Plzne prevezená montáž ťažkých poľných húfníc 150 mm schwere Feldhaubitze 18 (150 mm sFH 18). Takmer súčasne prišiel rozkaz na premiestnenie montáže protiletadlových kanónov Flak 41 najskôr do Valtenu, potom do Coburgu a napokon do Plzne. V marci 1945 boli posledné stroje na výrobu súčiastok leteckých motorov (výroba hriadeľov vrtúľ a ložiskových krúžkov) vytrhané a prevezené do Kirchbichl v Tirolsku.²¹

Pri poslednej návšteve riaditeľa závodu Franza Sonnewenda v Prahe dňa 23. marca 1945 dostal od vedenia koncernu príkaz premiestniť prebytočné zásoby na bezpečnejšie miesto. Ďalšia

evakuácia výroby dubnického závodu sa na základe rozhodnutia vedenia koncernu už nemala uskutočniť.²² Po odchode slovenskej vlády z Bratislavy 29. marca 1945 dostal Franz Sonnewend hneď nasledujúci deň správu od nemeckej priemyselnej komisie DIKO v Bratislave, že bude nariadená úplná evakuácia Dubnice.²³ Rozkaz evakuovať závod vydal ústne 31. marca 1945 pplk. Einert z hlavného veliteľstva 8. nemeckej armády, ktoré od konca januára 1945 sídlilo v Trenčíne.²⁴

Evakuáciu značne sťažila Veľká noc, keď sa väčšina zamestnancov rozišla na sviatky. Problém nastal aj ohľadne zaisťovania dopravných prostriedkov, keďže prevládala nedostatok vagónov: „Mali sme 13 dní na vagónoch naložené 3 batérie Flak 41 a nemohli sme sa dočkať prepravného čísla pre tento transport s tak dôležitými výrobkami z vodcovho núdzového programu.“²⁵ Napokon až na zákrok generálporučika Olbricha transport v priebehu šiestich hodín odišiel. Časť hotových výrobkov bola odvázaná aj kolónami vojenských áut smerom na Považskú Bystricu a odtiaľ na Moravu.²⁶

Z evakuovaného závodu v Dubnici napokon prišlo do Plzne 157 vagónov. Vagóny obsahovali súčasti protiletadlových kanónov Flak 41, ťažkých húfníc 150 mm sFH 18, rôzne náradie, prístroje, ale aj nábytok, kancelárske zariadenie atď. Vagóny z dubnického údolia smerovali aj do Adamova, kde mala pokračovať výroba munície, do

Riaditeľ dubnickej zbrojovky Franz Sonnewend. Prejav pri oslavách polozenia základného kameňa obytné kolónie pre zamestnancov dubnického závodu 20. mája 1942. (Zdroj: Fotoarchív VÚA-VHA Praha)

Bohuslavíc a do Prahy. Napriek evakuácii zostalo vo výrobných dielňach množstvo materiálu, rôznych strojov a predmetov.²⁷ Po príchode vagónov a nákladných áut z Dubnice bolo potrebné okamžite tovar prevziať a vyladiť, aby sa uvoľnili vagóny pre ďalšiu prepravu evakuovaného materiálu. Na mieste uskladnenia tovaru sa spísal zoznam materiálu, náradia, strojového zariadenia a ďalšieho odoslaného tovaru. Evidovali sa aj všetky náklady

20 MIČKO, Peter. Stagnácia slovenského hospodárstva a jeho devastácia po definitívnom podriadení potrebám nacistického Nemecka. In: *V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918 – 1948*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 305.

21 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

22 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

23 VANĚK, Alois, SUŠKO, Ladislav. *Z histórie strojárskych a metalurgických závodov v Dubnici nad Váhom 1928 – 1949*. Dubnica nad Váhom: SMZ Dubnica nad Váhom, 1976, s. 256.

24 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

25 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

26 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

27 SOA Plzeň, f. GŘ Škoda Dubnice, šk. č. 5, dok. č. 4967/1945. Aufstellung der abgesandten Waggons von Dubnica n/V.

vzniknuté evakuáciou zamestnancov Dubnice, pokiaľ už neboli uhradené vedením koncernu.²⁸

Podľa evidencie zachráneného tovaru a výrobkov z dubnického závodu sa v závode Avia v Prahe nachádzali 2 vagóny s kancelárskym zariadením a dokumentmi a 6 nákladných áut s výrobným materiálom. Do 11. apríla 1945 prišlo z Dubnice do Adamova 31 vagónov, 12 z nich obsahovalo 26 kusov ľahkých poľných húfnic 105 mm leichte Feldhaubitze 18 (105 mm leFH 18) určených pre 8. nemeckú armádu Armee-Oberkommando 8 (AOK 8), 13 vagónov so súčiastkami 88 mm Flak 41, ďalej 128 mm Flak, 305 mm granátov a 75 mm trhavých granátov bolo odoslaných do Plzne, 6 vagónov s cementom a iným materiálom sa malo ihneď po príchode vyložiť v adamovskom závode.²⁹

Zo Zbrojovky v Považskej Bystrici bol evakuovaný zbrojný materiál najmä do závodu vo Vsetíne a ešte v marci niekoľko vagónov so strojovým zariadením (sústruhy, vŕtacie stroje atď.) do Brna a do Rakovníka. Celkovo bolo do Vsetína odoslaných 61 vagónov, v ktorých sa nachádzali potraviny, hotová munícia, súčasti zbraní a munície a iný rôznyi materiál. Podľa hlásenia z 18. apríla 1945 sa na železničnej stanici vo Vsetíne nachádzalo 340 ton rôzneho

nevloženého materiálu evakuovaného z Považskej Bystrice. Ďalších 120 vagónov a vojenské nákladné autá boli pripravené na naloženie zvyšného materiálu. Vsetínsky závod poskytol na pomoc pri evakuácii Považskobystrickej zbrojovky aj 124 robotníkov a 8 šoférov. Niekoľko vojenských nákladných áut bolo v závode ponechaných na urýchlenú prepravu materiálu medzi Považskou Bystricou a Vsetínom. Vo Vsetínskom závode sa zatiaľ pracovalo bez väčšieho obmedzenia. Do Považskej Bystrice bola zo Škodových závodov v Dubnici nad Váhom ešte v priebehu roka 1944 preložená výroba hlavných protiletadlových kanónov Flak 41. Všetky hlavne (dokončené aj nedokončené) mali byť evakuované z Považskej Bystrice do Plzne.³⁰ Posledné odoslané transporty už nemohli Nemci zo Slovenska vyviezť, preto ich pri obci Dohňany zapálili. Keďže väčšina transportov smerovala do Čiech a nie do Nemecka, bolo možné po vojne zaistením evakuovaných strojov, materiálu a zariadenia bez vážnejších ťažkostí obnoviť výrobu.

Na Veľkonočnú nedeľu 1. apríla 1945 bola úplne zastavená prevádzka Škodových závodov v Dubnici nad Váhom.³¹ V nasledujúce dni sa vyskytli pokusy o rabovanie skladov. Riaditeľ závodu Franz Sonnewend

niekoľkokrát po pristihnutých jednotlivcoch vystrelil.³² Postrelil a ťažko zranil robotníka závodu Jána Štefanka z Liborče.³³ „V utorok po veľkonočných sviatkoch dňa 3. apríla 1945 videl som viac ľudí v Ústrednom sklade materiálu (ÚSM) a preto išiel som sa tam pozrieť, čisto zo zvedavosti aj ja. V oddelení ÚSM bol určitý chaos. Ľudia, ktorí nepatrili do tohto oddelenia prezerali si veci, ktoré sa nachádzali na regáloch a prehrabávali sa v týchto veciach. V tom pri vchode do ÚSM zjavila sa vysoká postava závodného riaditeľa Sonnewenda, ktorý bol už vtedy veľmi rozčúlený. Uznal som za dobré, aby som sa z ÚSM čím skôr vzdialil. Keď som bol asi 20 metrov vzdialený od Sonnewenda, tento vystrelil na mňa a ranou bol som zasiahnutý do pravej zadnej končatiny a vyšla vpred u ľavej nohy.“³⁴

Všetci okrem zamestnancov nemeckej národnosti boli zo závodu vykázaní. Dňa 4. apríla 1945, kedy Franz Sonnewend nariadil odchod zamestnancov, mala Dubnica ešte asi 10 000 robotníkov.³⁵ Slovenským úradníkom bolo prislúbené vyplatenie mzdy na 2 mesiace vopred a robotníkom na 14 dní, tak ako stanovil príslušný zákon zo dňa 8. februára 1945 o vyplatení služobných požitkov v prípade zastavenia prevádzky podniku v dôsledku vojnových udalostí.³⁶ Zamestnanci českej národnosti

28 SOA Plzeň, f. GŘ Škoda Dubnice, šk. č. 4, dok. č. 13/1945. Rundschreiben des Generaldirektors 14. 4. 1945. Betrifft – Evakuierung Dubnica.

29 SOA Plzeň, f. GŘ Škoda Dubnice, šk. č. 5, dok. č. 4967/1945. Aufstellung der abgesandten Waggons von Dubnica n/V.

30 Moravský zemský archiv (ďalej MZA) Brno, f. Zbrojovka Brno a. s. (H 864), šk. č. 91, dok. č. 1221. Werk II. – Waag – Bistritz. Transportangaben für den Abtransport von Gütern (18. 4. 1945).

31 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Okresný úrad (ďalej OÚ) Ilava, šk. č. 63, dok. č. 349/1945. Oznámenie o zrušení prevádzky v Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom.

32 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Správa o zničení závodu v Dubnici nad Váhom zo dňa 5. 5. 1945 Karolom Korunkom, vrchným majstrom v závode od 18. 7. 1938.

33 Od roka 1948 Ľuborča, mestská časť Nemšovej

34 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica (ďalej KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica) (1938 – 1978), šk. č. 29, inv. č. 191. Ing. Franz Sonnewend, vojnový zločinec, bývalý riaditeľ Škodových závodov v Dubnici. Správa o zaistení, správy o prešetrení 1945 – 1947. Riaditeľ závodu Franz Sonnewend 3. 4. 1945 ťažko zranil robotníka Jána Štefanka, ktorý sa liečil zo zranenia viac ako 2 mesiace.

35 VANĚK, A., SUŠKO, L. *Z histórie strojárskych a metalurgických závodov v Dubnici nad Váhom 1928 – 1949*, s. 179.

36 Slovenský zákonník, Nariadenie zo dňa 8. 2. 1945 o vyplatení služobných požitkov v prípade zastavenia prevádzky podniku v dôsledku vojnových udalostí. Vláda Slovenskej republiky podľa § 2 zákona č. 200/1944 Sl. z. nariaďuje: ak v dôsledku vojnových udalostí (evakuácia, iné opatrenia brannej moci a pod.) podnik zastaví prevádzku, zamestnávateľ je povinný vyplatiť svojmu zamestnancovi preddavok na služobné požitky vo výške pripadajúcej na čas výpovednej lehoty, najmenej na 14 dní, najviac však na 3 mesiace.

214 Slovenský zákonník 27.—29.

(²) Poplatok z vkladu vlastníckeho práva podľa § 20 zákona č. 75/1941 Sl. z. činí 2‰.

§ 2.

Toto nariadenie nadobúda účinnosť dňom vyhlásenia; vykoná ho minister financií so zúčastnenými ministrami.

Dr. Jozef Tiso v. r.
Dr. Stefan Tiso v. r.
Mach v. r. Dr. Medrický v. r.
Hašík v. r. Ing. Lednár v. r.
Dr. Pružinský v. r. Dr. Ondruška v. r.

28.
Vládne nariadenie
zo dňa 8. februára 1945
o zmene vládného nariadenia, ktorým sa vykonávajú predpisy o organizácii finančnej stráže a upravujú jej služobné a niektoré platové pomery.

Vláda Slovenskej republiky podľa § 8 zákona č. 28/1920 Sb. z. a n. nariaduje:

Čl. I.

Ustanovenie § 17 vládného nariadenia č. 202/1930 Sb. z. a n. sa dopĺňa a znie takto:
„Ustanovenie zriadenom finančnej stráže.

§ 17.

(¹) Za zriadenca finančnej stráže sa ustanoví čakateľ namiesto zriadenca finančnej stráže, ktorý

a) splnil podmienky pre ustanovenie zriadeneckého čakateľa zriadencov (§ 25 zák. č. 103/1926 Sb. z. a n.);

b) je duševne i telesne úplne spôsobilý pre službu u finančnej stráže,

c) absolvoval s prospechom cvičný kurz pre finančnú stráž.

(²) Minister financií môže odpustiť podmienku uvedenú v ods. 1 písm. c).“

Čl. II.

Toto nariadenie nadobúda účinnosť dňom vyhlásenia; vykoná ho minister financií.

Dr. Stefan Tiso v. r.
Dr. Pružinský v. r.

29.
Nariadenie
zo dňa 8. februára 1945
o vyplatení služobných požitkov v prípade zastavenia prevádzky podniku v dôsledku vojnových udalostí.

Vláda Slovenskej republiky podľa § 2 zákona č. 200/1944 Sl. z. nariaduje:

§ 1.

Ak v dôsledku vojnových udalostí (evakuácia, iné opatrenia brannej moci a pod.) podnik zastaví prevádzku, zamestnávateľ je povinný vyplatiť svojmu zamestnancovi preddavok na služobné požitky vo výške pripadajúcej na čas výpovednej lehoty, najmenej na 14 dní, najviac však na tri mesiace.

§ 2.

Ustanovenia § 1 sa vzťahujú aj na zamestnancov verejnoprávných korporácií, ich podnikov, ústavov a fondov ako aj na zamestnancov podnikov, ústavov a fondov nimi spravovaných, taktiež na zamestnancov štátu, jeho podnikov, ústavov, fondov a zariadení, ako aj na zamestnancov podnikov, ústavov, fondov a zariadení nimi spravovaných, ktorých služobný (pracovný) pomer je upravený súkromnoprávnymi smluvami individuálnymi alebo kolektívnymi.

§ 3.

Nezachovanie ustanovení tohto nariadenia tresce okresný (štátny policajný) úrad ako priestupok peňažným trestom od Ks 500 do Ks 50.000. Nevymožiteľný peňažný trest treba premeniť na trest ztvorenia od 5 do 60 dní.

§ 4.

Toto nariadenie nadobúda účinnosť dňom vyhlásenia; vykoná ho minister vnútra so zúčastnenými ministrami.

Dr. Jozef Tiso v. r.
Dr. Stefan Tiso v. r.
Mach v. r. Dr. Kočíš v. r.
Hašík v. r. Dr. Medrický v. r.
Dr. Pružinský v. r. Ing. Lednár v. r.
Dr. Ondruška v. r.

Tlač: Knih tlačiareň Andreja v Bratislave.

Slovenský zákonník, Nariadenie zo dňa 8. februára 1945 o vyplatení služobných požitkov v prípade zastavenia prevádzky podniku v dôsledku vojnových udalostí (Zdroj: Slovenský zákonník 1945)

dostali príkaz odcestovať bez veľkej Čechy a Morava, kde im bude vyplatená batôžiny transportom do Protektorátu mzda sesterskými firmami.³⁷

Nasledujúci deň vo štvrtok 5. apríla 1945 o desiatej hodine ráno opustili závod 2 vlaky s nemeckými zamestnancami. Hoci im boli udelené prednostné prepravné čísla, pre nedostatok lokomotív a upchaté trate stáli na stanici v Dubnici až do ďalšieho predpoludnia.³⁸ Príslušníci miestneho POHG dostali rozkaz na evakuáciu do Nemecka dňa 6. apríla 1945. Dostali sa však len po Horné Srnie, kde ich nemecké vojsko odzbrojilo a ich útvar rozpustilo.³⁹

Na základe rozhodnutia prezidenta spoločnosti Škodových závodov Hansa Malzachera,⁴⁰ malo byť zničenie dubnického závodu pri ústupe nemeckej armády zastavené. Tento rozkaz mal dubnickému riaditeľovi Franzovi Sonnenwendovi oznámiť obchodný riaditeľ spoločnosti Alois Vaněk v sprievode bývalého dubnického bezpečnostného poverenca Augustína Penca. Alois Vaněk sa pridal ku kolóne nákladných áut, ktoré viedol Augustín Penco za účelom evakuácie zastupiteľstva spoločnosti v Bratislave. V dôsledku zistených informácií o nepriaznivej situácii v Bratislave výprava v Brne zmenila smer priamo do Dubnice. Alois Vaněk spomína na svoj príchod do Dubnice takto: „Brána závodu byla obsazena vojskem, přesto však jsme byli vpuštěni do dvora. Byl liduprázdný, jen sem a tam stály tiché hloučky vojáků. Před několika hodinami odjel pry poslední transport dělníků a úředníků do Moravy. Měl jsem sebou dva příslušníky své kanceláře, br. Machana a Chmiela. Radili jsme se, co podniknout. Prikázal jsem Machanovi, aby se pokusil zjistit situaci v dílnách a sám jsem odešel s Chmielem k závodnímu ředitelství, kde pry dosud úřadoval Sonnenwend. Našel jsem ho značně sklíčeného, přesto však

37 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Správa o zničení závodu v Dubnici nad Váhom zo dňa 5. 5. 1945 Karolom Korunkom.

38 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica. 18. 4. 1945.

39 ZEMENE, Róbert Marián. Dubnica v rokoch 1848 – 1945. In: BYSTRICKÝ, Valerián, ROGULOVÁ, Jaroslava, eds. *Dubnica nad Váhom*. Dubnica nad Váhom: Historický ústav SAV, 2010, s. 149.

40 V januári 1945 podal Wilhelm Voss demisiu a vo funkcii prezidenta spoločnosti Škodových závodov a prezidenta spoločnosti Waffen – Union Škoda Brün ho nahradil Hans Malzacher. Ríšskym ministrom Albertom Speerom bol postupne vymenovaný za vrchného šéfa zbrojnej oblasti Oder-Moldau a zbrojného splnomocnenca pre juhovýchod Nemecka so sídlom v Prahe.

Zľava riaditeľ dubnickej zbrojovky Franz Sonnewend, minister vnútra Alexander Mach, prezident koncernu Škodových závodov Dr. Wilhelm Voss, generálny riaditeľ Škodových závodov Adolf Vamberský. Oslavy polozenia základného kameňa obytnej kolónie pre zamestnancov dubnického závodu 20. mája 1942 (Zdroj: Fotoarchív VÚA-VHA Praha)

stále hrubého a bezohľadného, jak jsem poznal z jeho jednání s přítomným zástupcem závodního výboru. Podpisoval mu poukaz na větší částku peněz a provázal to obvyklým pokřikováním. Jak jsem poznal, šlo o dodatečnou výplatu některých dělníků. Přijal mně nevlídně, aniž povstal z křesla, v němž seděl, maje ruku na vojenské pistoli ležící na stole. Na dotaz, co chci ještě v Dubnici, vysvětlil jsem mu účel své návštěvy. Mluvil jsem česky a kupodivu, Sonnewend mi

česky odpovídal. Na příkaz o zachránění závodu odpověděl suše, že se však nedá již nic dělat, protože události mají svůj spád a on na ně nemá vlivu.⁴¹

Příkaz na zničení největšieho zbrojárskeho závodu na Slovensku bol vydaný príslušným veliacim generálom.⁴² Riaditeľ závodu Franz Sonnewend sa snažil presvedčiť hlavné veliteľstvo nemeckej armády, aby zmenilo názor. Dokonca sa pokúšal telefonicky spojiť s ríšskym ministrom

pre zbrojenie a vojnovú výrobu Albertom Speerom v domnienke, že vyhodenie závodu do vzduchu nie je nutné a postačujúcim riešením bude ochromenie. Speer už v tej dobe na stále častejšie a naliehavejšie telegramy, ktoré žiadali o zvláštne rozkazy k likvidácii priemyselných objektov, odpovedal nariadením len o ochromení závodu.⁴³ Sonnewendova snaha však už bola márna a spojenie sa nepodarilo uskutočniť.⁴⁴ Napriek

41 VANĚK, Alois. *Dělali jsme, co se dalo. Za hrst vzpomínek z doby okupace*. Plzeň: Škodovy závody, 1947, s. 50 – 54. SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, zbirka 3, dok. č. 325.

42 Rozkaz na zničení závodu mohol vydať výlučne bojový veliteľ. Kalendár zničenia mal byť pripravený po dohode s brannou mocou. Bolo potrebné určiť čo bude zničené, v akom poradí a akým spôsobom (explózia, oheň, kyselina, elektrický prúd, atď.), potrebu pracovných síl a zaisťovanie materiálu, vyškolenie oddielov na prácu s výbušnami, v situačných plánoch určiť miesta, kde sa budú ukladať nálože s trhavinou, určiť množstvo trhaviny, ktoré treba zabezpečiť, postarať sa o bezpečné uloženie trhaviny. Zničenie uskutočnia vyškolené skupiny, resp. zákopnícke jednotky vojska podľa plánu stanoveného kalendárom. NIŽŇANSKÝ, E. a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*, s. 866. Dokument 288. November 1944 – Smernice Nemeckej priemyselnej komisie na Slovensku pre opatrenia na obmedzenie, odsun, ochromenie výroby a zničenie technickej základne slovenského hospodárstva.

43 SPEER, A. *Řídil jsem Třetí říši*, s. 465.

44 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

želaníu koncernu bol nemeckým veliacim generálom vydaný rozkaz na zničenie závodu. Rozkaz riaditeľovi závodu Sonnewendovi oznámil npor. Schnettlage, veliteľ ženijného oddielu 29. armádneho zboru. Táto špeciálna ženijná jednotka bola určená na deštrukčné práce. V piatok 6. apríla popoludní sa prišiel npor. Schnettlage s niekoľkými dôstojníkmi dohodnúť na podrobnostiach zničenia závodu. Haly mali byť zapálené v sobotu 7. apríla, ale pre vykoľajenie vlaku bola blokovávaná príjazdová koľaj z Údolia a meškal dovoz trhavín.

Riaditeľ opúšťal závod ako posledný: „Opúšťal som ako posledný zamestnanec Škodovky s pánni Boeckerom a Seifertom v sobotu dňa 7. apríla 1945 o 9:30 Dubnicu. Hovoril som ešte raz s veliteľom ženijnej jednotky v Lednicom Rovnom. Okolo 13. hodiny som mohol pozorovať z Pruského vyhadzovanie dielni v Údolí. O 16:30 som opúšťal Vlársky priesmyk smerom na Brno.“⁴⁵ O ďalšom osude Franza Sonnewenda je známe len to, že po vojne sa stratil v Rakúsku, kde vystupoval pod cudzím menom.⁴⁶

Blok, výrobné haly a baraky boli vyhodené do vzduchu v nedeľu dňa 8. apríla 1945. Po týždennej evakuácii najcennejších strojov a zásob nemecké vojsko v dňoch 7. – 8. apríla zničilo 80 % objektov závodu.⁴⁷ Závod horel takmer týždeň.⁴⁸ Z požiaru skladov horľavín v Údolí sa zapálil aj okolitý les a horel až za Trenčianskymi Teplicami. Z výrobných hál a objektov zostali prevažne ruiny. Deštrukciou a požiarom bola úplne zničená časť

Horiaci dubnický závod, apríl 1945 (Zdroj: SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň)

závodu v Údolí (laboračné dielne) vrátane skladiska streliva. Povrchové haly mechanických dielni Hala I. a II. a ich kancelárie, ako aj strojné zariadenie boli náložami úplne zdevastované. Stavebne nedokončená Hala III., ktorá nebola zatiaľ vybavená strojným ani iným zariadením, neutrpela deštrukciami ani požiarom žiadne škody. Zhorelo iba jej kancelárske krídlo. Novostavba Haly IV. a dve Haly T na výrobu torpéd vrátane kotolne, hydrauliky a sušiarne dreva boli požiarom a deštrukciami úplne zničené.

Podzemné dielne zostali z väčšej časti neporušené, aj keď hlavným výbuchom boli poškodené nosné piliere, následkom čoho sa zrútila stropná doska. Bola zničená časť nad strojovňou a lisovňou, požiarom časť

náraďovne. Zrútením stropnej dosky bola zavalená kotolňa, elektrická centrála, práškovňa, časť lisovne striel a stredný hlavný vchod do objektu. Časti železobetónových konštrukcií sa posunuli a boli zničené aj deliace múry medzi jednotlivými dielňami. Elektrické motory boli z väčšej časti zničené, poškodené, ukradnuté alebo spálené. Zničené boli aj žeriavy a žeriavové dráhy. V závode sa nachádzalo približne 3 000 strojov, z toho 671 zostalo nepoškodených, 79 strojov potrebovalo generálnu opravu, 242 strojov strednú opravu, 524 strojov menšiu opravu a 1 447 strojov bolo úplne zničených. Z celkového počtu 1 850 nainštalovaných strojov v podzemných dielňach bolo 640 zničených úplne, zvyšok bolo možné opraviť.⁴⁹

45 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

46 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica (1938 – 1978), šk. č. 29, inv. č. 191. Ing. Franz Sonnewend, vojnový zločinec, bývalý riaditeľ Škodových závodov v Dubnici. Správa o zaistení, správy o prešetrení 1945 – 1947. Franz Sonnewend sa po odchode z Dubnice najskôr uchýlil do svojej rakúskej vily. Po zostrení vyhľadávania nacistických zločincov sa stratil v Rakúsku pod cudzím menom. Zaviedlo sa proti nemu vyšetrovanie a dostal sa aj na československú listinu vojnových zločincov. Zaistený však nikdy nebol. V neprítomnosti bol odsúdený na trest smrti obesením.

47 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. OÚ Ilava, dok. č. 349/1945. Zápisy zo 7. – 8. 4. 1945.

48 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Správa o zničení závodu v Dubnici nad Váhom zo dňa 5. 5. 1945 Karolom Korunkom.

49 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Popis stavu závodu v Dubnici nad Váhom po zničení.

Súpis strojov v dubnickej zbrojovke v hlásení zo 17. mája 1945⁵⁰

	Použiteľné stroje		Zničené (+ cca 50 strojov zasypaných)	Spolu
	Nepoškodené	Opravitel'né		
Strojový park	671	845	1447 (+ cca 50 strojov zasypaných)	cca 3000

Kantína, čiastočne poškodená už pri spojeneckom bombardovaní dubnickej zbrojovky 7. júla 1944, bola Nemcami pri odchode zdemolovaná, zariadenie rozkradnuté a dve nové administratívne budovy čiastočne vypálené. Úradnícka a robotnícka kolónia rodinných domov, ako aj vila závodného riaditeľa zostali nepoškodené.⁵¹

Doprava v závode bola narušená – železnica zostala schopná prevádzky, ale spojovacia trať medzi Blokom a Údolím bola prerušená zničením mosta cez potok pred vchodom do Údolia. Neschopná prevádzky bola aj väčšina lokotraktorov, jedna parná

lokomotíva bola úplne zničená pri vyhadzovaní závodu do vzduchu a jednu lokomotívu Nemci demontovali a nebolo ju možné v Dubnici opraviť. Prenajatá lokomotíva od Slovenských železníc sa nachádzala v závode a do 20. mája 1945 mala byť opravená. Celkovo z 15 vagónov 8 nebolo schopných prevádzky a zo 105 vozíkov určených pre úzkokolažnú dráhu nebola schopná prevádzky väčšina.⁵²

Čo v závode nezničili ustupujúci nemeckí vojaci, vyplienilo domáce civilné obyvateľstvo zo širokého okolia. Zo závodu si ľudia odniesli elektromotory, časti strojov, ale aj celé stroje, nástroje, meradlá, kancelárske zariadenie

a iný rôzny materiál. Komandatúra Červenej armády v Ilave obyvateľom nariadila vrátenie odneseného majetku, ale napriek opakovaným výzvam sa vrátila len nepatrná časť odcudzeného materiálu.⁵³

Škodove závody v Dubnici utrpeli podľa odhadu škody za takmer 700 mil. povojnových československých korún (Kčs).⁵⁴ Na základe neskorších odhadov z augusta 1946 boli škody vyčíslené až na 1,4 miliardy Kčs. V tejto sume boli zahrnuté škody na stavbách za 240 miliónov Kčs a škody na zariadeniach a strojoch za viac ako 1 miliardu plus iné ďalšie škody.⁵⁵ Dubnická zbrojovka patrila medzi Nemcami najviac poškodené

Dubnická zbrojovka, zničené objekty laboračných dielní v Údolí, 1945 (Zdroj: Dubnické múzeum)

- 50 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ, šk. č. 1009. Hlásení o škodách spôsobených v priemysle válečnými událostmi. Závod v Dubnici nad Váhom 17. 5. 1945.
- 51 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ, šk. č. 1009. Hlásení o škodách spôsobených v priemysle válečnými událostmi. Závod v Dubnici nad Váhom 17. 5. 1945.
- 52 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. č. 5. Správa o továrni Škodových závodov v Dubnici nad Váhom. Na zabezpečenie dopravy v závode slúžila vlečka s prípojkami do dielní v dĺžke asi 15 km a úzkokolažná železnica v dĺžke 13 km.
- 53 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ, šk. č. 1009. Hlásení o škodách spôsobených v priemysle válečnými událostmi. Závod v Dubnici nad Váhom 17. 5. 1945.
- 54 ŠA Trenčín, pracovisko Archiv Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Zápisnica zo zasadnutia zboru povereníkov SNR z dňa 12. 7. 1945. Podľa neskorších údajov mali škody spôsobené dubnickej zbrojovke dosiahnuť až 1 200 mil. Kčs pozri tiež HALLON, L., SABOL, M., FALISOVÁ, A. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*, s. 66.
- 55 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. č. 5. Zápisnica z 20. 8. 1946 spísaná pri prehliadke Škodových závodov v Dubnici nad Váhom za účasti členov priemysel'ného výboru Ústavodárneho Národného shromáždění (ÚNS), Ministerstva priemyslu, zástupcu MNO a zástupcov Škodových závodov.

Trosky leteckej továrne v Trenčianskych Biskupiciach (Zdroj: VHA Bratislava)

Zničená zbrojnica v Trenčíne, 1945 (Zdroj: Trenčianske múzeum v Trenčíne)

podniky na území Slovenska a vzhľadom na rozsiahle škody nebolo možné činnosť závodu obnoviť v povojnovej ČSR bez rozsiahlej rekonštrukcie.

Rozsiahle škody boli ustupujúcou nemeckou armádou spôsobené aj leteckej továrni v Trenčianskych Biskupiciach. V závode ešte tesne predtým

pracovalo okolo 3 000 robotníkov. Pred opustením továrne ju Nemci 6. apríla 1945 vyhodili do vzduchu.⁵⁶ Celkovo vojnou spôsobené škody v továrni presahovali sumu 103 miliónov Ks. Najväčšie škody utrpeli výrobné dielne, ďalšie továrenské budovy a strojné zariadenia, menej poškodené zostali len kancelárske objekty a objekty pre ubytovanie mužstva.⁵⁷ Rovnako Nemci pri ústupe úplne zničili aj vojenské autoopravovne v Zlatovciach a ústrednú vojenskú zbrojnicu v Trenčíne, ktorú zapálili.

Zatiaľ čo Škodove závody v Dubnici nad Váhom a letecká továreň v Trenčianskych Biskupiciach boli z väčšej časti takmer úplne zničené, Zbrojovka v Považskej Bystrici utrpela len minimálne škody. Okrem poškodenia transformátorov a telefónnej ústredne sa nič vážnejšie nezničilo. Dokonca ani pri miestnom bombardovaní neboli priamo zasiahnuté továrenské objekty, ale len obytné časti. Najväčšou stratou bolo odvezenie časti strojového zariadenia, no i to sa čiastočne podarilo vrátiť späť. Určité škody boli závodu spôsobené vlastnými zamestnancami a obyvateľmi okolitých obcí, ktorí odcudzili značnú časť zariadenia.⁵⁸ Vojnové škody boli odhadované na 16 000 Kčs na budovách a 1 900 000 Kčs na strojoch. Nakoniec boli vyčíslené celkovo na 1 915 000 Kčs.⁵⁹

Firma Michera v Starej Turej, ktorá vyrábala protiletkeckú a protitankovú muníciu kalibru 15 – 20 mm, neutrpela výraznejšie škody. Stroje v továrni boli síce rozmontované, ale Nemci ich už nemali čas odviezť. Dňa 8. apríla 1945 v dopoludňajších hodinách Červená armáda oslobodila Starú Turú, ale ešte v ten deň odišla smerom na

56 ŠA Bratislava, f. Omnia národný podnik závod Trenčianske Biskupice (1937) 1943 – 1949, šk. č. 4. Hlásenie o zničení podniku nemeckou armádou.

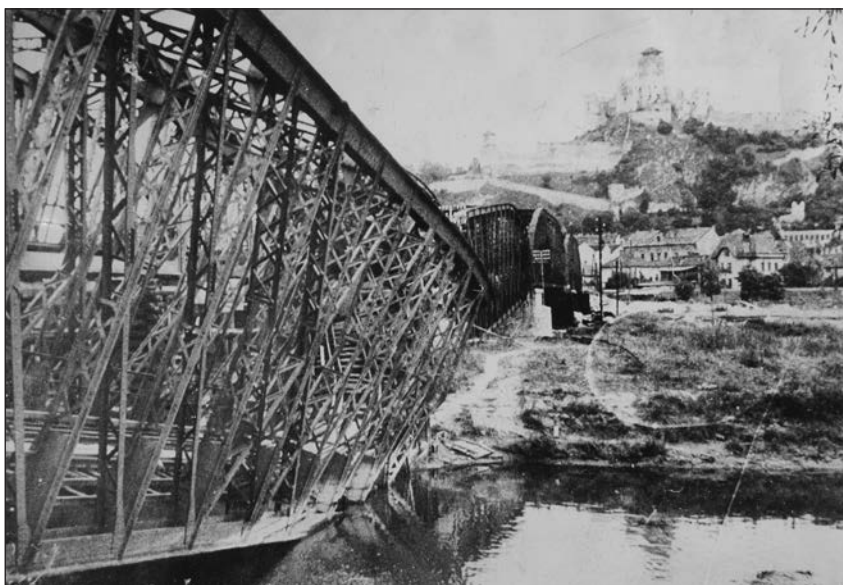
57 ŠA Bratislava, f. Omnia národný podnik závod Trenčianske Biskupice (1937) 1943 – 1949, šk. č. 11, dok. č. 2019/1945. Zisťovanie škôd spôsobených vojnou.

58 MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a. s. (H 864), šk. č. 91, dok. č. 1221. Záznam o rokovaní s komisiou Povereníctva pre priemysel (sekcia kovorobná) z Bratislavy 12. 5. 1945. Účelom komisie bolo zistiť: 1) informácie o stave závodu po vojnových udalostiach, 2) čo bolo evakuované a kam, 3) obsah rokovania so sovietskou vojenskou komisiou 9. – 10. 5. 1945, 4) možnosti znovuoživenia výroby a pracovný program závodu, 5) finančné možnosti a potreby na zahájenie prevádzky.

59 JANAS, Karol. *Považské strojárne. Od muničky po ZVL*. Žilina: Knižné centrum, 2009, s. 62.

Myjavu. Nemci o dva dni neskôr podnikli posledný útok na Starú Turú cez Javorinu, ten však odrazila prichádzajúca rumunská armáda. Závod Tauš na Myjave, ktorý vyrábala náboje a iné komponenty pre zbrojársky priemysel, bol pri ústupe nemeckej armády poškodený iba minimálne napriek snahám nemeckých vojenských orgánov o prevezenie najdôležitejších zariadení a častí strojov. To bolo však zamestnancami sabotované a namiesto požadovaných zariadení nakladali do debien odpadový materiál a zachránené zariadenia skrývali do kanálov a na iné bezpečné miesta. Mesto Myjava bolo oslobodené dňa 8. apríla 1945. Keďže závod utrpel iba minimálne škody, po odstránení následkov prechodu frontu a obnovení dodávky elektrického prúdu, bola výroba obnovená už o necelý mesiac.⁶⁰

Oslobodzovanie stredného Považia sovietskou a rumunskou armádou v apríli 1945 bolo súčasťou bratislavsko-brnianskej vojenskej operácie. Na tomto území bojovali vojská štyroch oslobodzovacích armád 2. ukrajinského frontu, ktorým velil maršal Rodion Jakovlevič Malinovskij. Bratislavsko-brnianska vojenská operácia sa začala 25. marca 1945 prekonaním rieky Hron.⁶¹ Od Hlohovca až po Trenčianske Bohuslavice operovali vojská 53. sovietskej armády a 1. rumunskej armády. Severne od tohto priestoru smerom na Dubnicu nad Váhom, Ilavu a Púchov sa sústredili vojská 40. sovietskej armády na čele s gen. por. Filipom Fedosejevičom Žmačenkom a 4. rumunskej armády,

Trenčiansky most zničený ustupujúcou nemeckou armádou 1945 (Zdroj: VHA Bratislava)

Nemcami zničený most pri Považskej Bystrici 1945 (Zdroj: VHA Bratislava)

ktorej velil gen. Nicolae Dăscălescu.⁶² mala 40. sovietska armáda spolu so 4. rumunskou armádou prekonať Váh Na základe rozkazu z 5. apríla 1945

- 60 HORŇÁK, Štefan a kol. *Slovenská armatúra Myjava (1937 – 1987)*. Praha: Svépomoc, 1987. Po skončení vojny sa závod preorientoval zo zbrojnej na mierovú výrobu. Vojnou zničené hospodárstvo, obytné domy a iné stavby si vyžadovali zvýšenú spotrebu armatúr a skrutiek, ktoré sa v závode vyrábali aj počas vojny.
- 61 Bratislavsko-brnianska vojenská operácia (25. 3. – 5. 5. 1945) bola uskutočnená pravým krídlom 2. ukrajinského frontu na území juhozápadného Slovenska a južnej Moravy. Na začiatku operácie bolo v jeho zostave 42 divízií, z toho 14 rumunských. Operácia prebiehala v dvoch etapách. Jej cieľom bolo zničenie hlavných nemeckých síl v sektore severne od Viedne, oslobodenie juhozápadných území Slovenska a južnej časti Moravy a ovládnutie priemyselných oblastí Bratislavy a Brna. Hlavný úder bol vedený z priestoru Levíc v smere Bratislava – Malacky – Brno, vedľajší úder z priestoru Zvolena v smere Prievidza – Trenčín – Kroměříž. MIČEV, Stanislav a kol. *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2009, s. 177 – 179.
- 62 ORSÁG, Jozef, KLEIN, Bohuš. *Oslobodenie Trenčianskeho okresu sovietskou armádou*. Trenčín: Krajská knižnica, 1975, s. 3 – 4. K oslobodzovaniu územia Slovenska rumunskou armádou pozri: DUJŤU, Alesandru. Účasť rumunskej armády v oslobodzovacích operáciách na Slovensku (1944 – 1945). *Vojenská história*, roč. 2, 1998, č. 1, s. 21 – 33.

Gen. por. Filip Fedosejevič Žmačenko, veliteľ 40. armády, ktorá bojovala v okolí Trenčína
(Zdroj: www.valka.cz)

na úseku Púchov – Trenčín preniknúť Bielymi Karpatmi a oslobodiť Moravu. Jednotky 40. sovietskej a 4. rumunskej armády postupovali na širokom úseku od obce Bobot po Novú Lehotu Strážovskými vrchmi a Považským Inovcom. Vojaci 53. sovietskej a 1. rumunskej armády postupovali od Piešťan na Nové Mesto nad Váhom. Najskôr boli oslobodené obce na ľavom brehu Váhu. Na pravom brehu Váhu od Bošáče po Púchov mali Nemci silné obranné opevnenia, kde si na niektorých miestach udržali pozíciu až do konca apríla 1945. Aj v čase evakuácie a ničenia dubnickej zbrojovky bolo ešte takmer celé Považie pod nemeckou kontrolou.

Nemecká armáda ustúpila z Považskej Bystrice rýchlo a prekvapivo bez boja. Považská Bystrica bola oslobodená 30. apríla 1945 o 11. hodine rumunskými vojakmi, ktorí prišli na

koňoch smerom od Domaniže. Išlo len o prieskumníkov, ktorí zisťovali, či v obci nie sú nemeckí vojaci. Zanedlho obsadila obec rumunská pechota, ktorá oslobodzovala Slovensko spolu so sovietskou armádou.⁶³

Iná situácia nastala v Dubnici nad Váhom. 7. apríla 1945 začala sovietska armáda z dedín Dolná Poruba a Omšenie ostreľovať Dubnicu. Nemci zadržali jej postup až do 27. apríla, keď vyhodili do vzduchu všetky dubnické mosty a stiahli sa do továrne spolu s niekoľkými maďarskými vojakmi. Dubnica bola oslobodená 28. apríla 1945 o 7. hodine ráno rumunskými vojakmi zmiešanej sovietsko-rumunskej armádnej skupiny generála Žmačenka, ktorí sa prebojovali cez Ostrý vrch a Údolie.⁶⁴ V troskách továrne sa ešte do večera ukrývali Nemci, po krátkom boji však ustúpili cez Ilavu za Váh.⁶⁵

Čo nebolo v zbrojárskeho závodoch zničené ustupujúcimi nemeckými vojakmi, na to si ako na vojnovú korisť robila nárok sovietska armáda. Medzi Československom a Sovietskym zväzom bola 31. marca 1945 v Moskve uzavretá dohoda o spôsobe použitia vojrovej koristi na československom území. Pozostávala z niekoľkých bodov:

1. Zariadenie nemeckých podnikov a iný ukoristený majetok, ktorý má dôležitý vojenský význam, môžu byť vyvezené z československého územia oslobodeného Červenou armádou na územie Sovietskeho zväzu, aby bol použitý pre vojnovú potrebu. Sovietske veľvyslanectvo v Československu bude informovať československú vládu o podnikoch, zariadeniach, surovinách, polotovarochoch a hotových výrobkoch, ktoré plne alebo čiastočne podliehajú vývozu.

2. Ukoristené zariadenie nemeckých podnikov a iný majetok, na ktorý sa nevzťahuje pôsobnosť vyššie uvedenej zásady, bude odstúpený československej vláde.

3. Za nemecké podniky je potrebné považovať všetky podniky alebo časti podnikov na oslobodenom území Československa, ktoré vybudovali Nemci, alebo boli nimi dovezené za okupácie, nie však z československých závodov.

4. Dohoda nadobúda platnosť dňom svojho podpísania a nepodlieha ratifikácii.⁶⁶

Hneď po oslobodení Dubnice nad Váhom prišiel sovietsky kapitán Tutukov na prehliadku dubnického závodu za prítomnosti vedúceho úradníka závodu Oldřicha Zahrádku. Vyžiadal si od neho súpis strojov a inventúru materiálu. Neskôr sa dostavili do závodu aj ďalší sovietski dôstojníci, a to kapitán Bakanov ako zástupca komandatúry v Ilave a poručík hospodárskej správy Bogatyrev. Od 6. mája do 28. júla 1945 sa uskutočnili v dubnickom závode na príkaz sovietskych dôstojníkov kapitána Bakanova a poručíka Bogatyreva za účelom zaistenia a zabezpečenia trofejného majetku nasledujúce práce:

1. Odstránenie trosiek z hlavných ciest v podzemných dielňach v dubnickom závode, v ktorých boli umiestnené stroje a zariadenia firmy FOW, vyčistenie uličiek medzi strojmi, oslobodenie a premiestnenie zasypaných zachovalých strojov z trosiek, očistenie a konzervovanie strojov firmy FOW.

2. Zriadenie elektrického osvetlenia v podzemných dielňach, podpreť poškodenú žeriavovú dráhu a tiež oprava príslušných žeriavov.

3. Zistenie stavu všetkých strojov a vypracovanie zoznamu trofejných

63 JANAS, Karol. Osem mesiacov obce a Zbrojovky. In: *V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918 – 1948*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 287.

64 ŠA Trenčín, pracovisko Archív Považská Bystrica, Pamätná kniha četníckej stanice Dubnica Škodove závodu 1938 – 1947, s. 8.

65 ZEMENE, R. Dubnica v rokoch 1848 – 1945, s. 149 – 150.

66 MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a. s. (H 864), šk. č. 117, dok. č. 1221. Dohoda medzi vládou ČSR a vládou SSSR o spôsobe použitia vojrovej koristi na československom území uzavretá v Moskve 31. 3. 1945 v dvoch vyhotoveniach v českom a ruskom jazyku.

strojov s údajmi o poškodení, prípadne chýbajúcich dieloch.⁶⁷

Závodní úradníci vypracovali zoznam strojov, strojného zariadenia, náradia a materiálu podľa jednotlivých dielní. Zoznam obsahoval aj údaje o stave a poškodení. Kapitán Bakanov poveril Oldřicha Zahrádku správou všetkých strojov a materiálu, ktoré sa nachádzali v závode a dal o tom spísať záručnú listinu: „Tato záruční listina zavazuje p. Ing. Zahrádku Oldřicha k udržovaniu všech odevzdaných mu technických zařízení, zásob surovin, materiálu a hotových výrobků, až do odevzdání všeho zástupcům Rudé armády.“ Záručná listina bola vyhotovená v českom a ruskom jazyku s datovaním 8. mája 1945.⁶⁸

Oldřich Zahrádka bol 14. mája 1945 menovaný za dočasného správcu dubnického závodu a František Brandtner a Pavol Fabo jeho zástupcami.⁶⁹ Vytvorenie národných správ vo veľkých podnikoch bolo uzákonené dekrétom z 19. mája 1945, ktorý dal podnet aj na vytvorenie národnej správy v koncerne Škodových závodov. Na Slovensku však existovali národné správy už skôr, ako aj národná správa v dubnickom závode vymenovaná Slovenskou národnou radou (SNR).⁷⁰ V považskobystrickej zbrojovke uvalili dočasnú správu na podnik 24. mája 1945 a za správcu vymenovali Štefana Božeka, pričom jeho odborným poradcom sa stal dovtedajší riaditeľ

Jaroslav Kubík. Národnú správu ustanovili 27. júna 1945 a k hlavnému správcovi Štefanovi Božekovi vymenovali národných správcov Jaroslava Kubíka a Ferdinanda Žernoviča.⁷¹

Závody Škodovky v Dubnici, Brne, Adamove a Poličke boli považované za nemecké a ich majetok bol sovietskou armádou okamžite zabavovaný, hoci za vojnovú korisť mal byť považovaný len nemecký majetok. Mnohé stroje však boli skompletizované z nemeckých súčiastok a po ich odmontovaní sa stali nepoužiteľnými. Najvyšší veliteľ zodpovedný za dubnický závod poručík Bogatyrev začiatkom júna 1945 prehlásil, že budú mať záujem len o tie stroje, ktoré neboli majetkom Škodových závodov, ale boli prevezené z ríše. V dubnickom závode bolo celkovo 1 286 strojov majetkom Škodových závodov a ďalších 2 667 strojov dovezených po 14. marci 1939 z Nemecka (vrátane strojov firmy FOW a firmy Bochum Verein). Veľkú časť z týchto strojov Nemci následne zo závodu evakovali. Stroje firmy Bochum Verein boli inštalované najmä v T-hale a štasti v Hale II. Tieto dve haly boli úplne zničené vrátane strojov, preto poručík Bogatyrev o ne neprejavil záujem. Stroje firmy FOW sa nachádzali v dielňach Bloku, najmä v dielni M II. V čiastočne zrútenom Bloku nariadil uskutočniť odpratávacie práce, aby bol zabezpečený prístup k jednotlivým strojom a voľný príchod Blokom, čo

by umožnilo stroje odviezť.⁷² Na odpratávacích prácach v závode sa okrem zamestnancov podieľalo aj približne 100 tunajších občanov, ktorí to mali nariadené ako neplatenú pracovnú povinnosť. Kapitán Bakanov nariadil, aby bola urýchlene opravená vlečka v závode a tiež lokomotíva, ktoré mali slúžiť na odvoz strojov a materiálu. Niektoré stroje však už stihli odviezť nákladnými autami.

Od 26. augusta do 8. septembra 1945 boli na príkaz kapitána Vlasova uskutočnené práce pri čistení, kompletizácii, konzervovaní a balení trofejných strojov pochádzajúcich z majetku firmy FOW. Za tieto práce mala byť závodu uhradená suma 272 837 Kčs. Kapitán Vlasov však uhradil len základnú mzdu robotníkov v čiastke 157 818 Kčs.⁷³

Závod navštívilo ešte niekoľko komisií. Definitívne vyriešenie trofejnej záležitosti mal v Dubnici na starosti plk. Sokolov. V dubnickom závode ruská trofejní komisia zabavovala až do konca roka 1945 ríšsko-nemecký majetok presťahovaný z Bochumu a z Rakúska.⁷⁴ Sovietska armáda ponechala z nemeckého strojného zariadenia v dubnickom závode po 4. decembri 1945 len 522 strojov, z toho 95 % nepoužiteľných.⁷⁵

Hlavné druhy vojnových škôd v priemyselných podnikoch bolo možné rozdeliť na základe dotazníkov Ústredného združenia slovenského

67 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. č. 4. Podnikové hospodaření. Úhrada prací provedených pro trofejní komisi RA (Rudé armády, pozn. red.), 7. 12. 1945.

68 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. č. 5. Činnost ČA (Červenej armády, pozn. red.) v Dubnici.

69 Výmer Povereníctva SNR pre priemysel a obchod v Bratislave, uvalenie dočasnej správy na podnik Dubnica, akc. spol. predtým Škodove závody v Plzni, reprezentácia pre Slovensko, závod v Dubnici nad Váhom. SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. č. 5.

70 Dočasná správa pôsobila až do augusta 1945, keď ju nahradila národná správa. V národnej správe okrem hlavného správcu Zahrádku zasadli ako správcovia Michal Škrabák a Jozef Mikušik. Keď sa Michal Škrabák vzdal svojej funkcie, na jeho miesto bol dosadený Štefan Miškovič. Pozri: VANĚK, A., SUŠKO, L. *Z historie strojárských a metalurgických závodov v Dubnici nad Váhom 1928 – 1949*, s. 277.

71 MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a. s. (H 864), šk. č. 91, dok. č. 1221. Uvalenie dočasnej správy na závod zbrojovky v Považskej Bystrici.

72 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. č. 5. Činnost ČA v Dubnici.

73 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. č. 4. Podnikové hospodaření. Úhrada prací provedených pro trofejní komisi RA, 7. 12. 1945.

74 SOA Plzeň, f. GŘ Plzeň, šk. č. 60, dok. č. 350. Správa o všeobecnej situácii podniku z dňa 24. 5. 1945.

75 ŠA Trenčín, pracovisko Archiv Považská Bystrica, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. č. 48. Popis stavu závodu v Dubnici nad Váhom po zničení.

Škodovka, závod v Plzni, po leteckom útoku 25. apríla 1945 (Zdroj: SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň)

priemyslu z roku 1945 nasledujúcim spôsobom:

1. Vecné škody na budovách
2. Vecné škody na strojoch a zariadeniach
3. Škody na zásobách surovín
4. Škody na hotovom tovare a polotovarochoch
5. Škody vzniknuté znížením hodnoty budov a zariadení
6. Iné škody: škody vzniknuté odstavením výroby v dôsledku zničenia budov a strojov, škody vzniknuté zastavením výroby pre bojové operácie, škody vzniknuté nákladmi na transport evakuovaných zariadení a zásob a nákladmi na ich spätnú evakuáciu do závodov a opätovnú inštaláciu,

škody na patentoch a výrobných tajomstvách, škody v dôsledku straty obchodných kníh, dokladov a plánov, škody odcudzením peňažných prostriedkov, cenných papierov atď.⁷⁶

Najväčší podiel na vojnových škodách malo práve systematické ničenie zbrojárskeho závodov. Na rozdiel od Považskobystrickej Zbrojovky, ktorá zostala vojnovými udalosťami takmer nedotknutá, Škodove závody v Dubnici nad Váhom a Továreň na dopravné prostriedky v Trenčianskych Biskupiciach boli Nemcami kompletne podmíňované a zničené. Zo závodov koncernu bol okrem Dubnice postihnutý rozsiahlymi vojnovými škodami závod v Plzni spojeneckým náletom

z 25. apríla 1945,⁷⁷ v Adamove deštrukciami nemeckej brannej moci, elektrotechnický závod v Brne bol úplne zničený pri bojových akciách a ťažko poškodený bol aj závod Mladá Boleslav. Nepoškodené zostali závody Smíchov, Hradec Králové, Platišče a Hrádek.⁷⁸

Otázka obnovy dubnického závodu bola v rámci koncernu postavená až na druhé miesto po rekonštrukcii plzenského závodu. Návrh na povojnovú rekonštrukciu dubnického závodu bol predstretý Predsedníctvu vlády Československej republiky 8. júna 1945 a mal sa uskutočniť v niekoľkých etapách.⁷⁹ Na tento list odpovedala vláda pokynom, aby sa národná správa Škodových závodov obrátila na SNR. Po viacerých rokovaníach rozhodol Zbor povereníkov 12. júla 1945, že Dubnica dostane bezúročný úver 35 miliónov Kčs. K dohode však prišlo až 22. septembra 1945 a v jej druhom článku bolo stanovené, že „Škodove závody budú uskutočňovať z tejto finančnej pomoci len také investície, ktoré sú nutné na zachovanie výroby a obchodu“.⁸⁰ Aj napriek tomu to bol veľký krok pri obnove vojnovou zničeného závodu.

Na Slovensku materiálne škody v dôsledku bojových operácií dosiahli obrovské hodnoty. Poškodených bolo približne 36 % z celkovej dĺžky železníc. Nemecká armáda odviekla 3 600 vagónov strojov a zariadení. Vojna postihla okrem zbrojoviek najmä rafinérie, banské podniky, elektrárne, železiarne a strojárne. Z ďalších významných

76 SNA Bratislava, f. Ústredné združenie slovenského priemyslu, šk. č. 155. Dotazníky vojnových škôd priemyselných podnikov. Pozri: HALLON, L., SABOL, M. Vojnové škody v priemysle a infraštruktúra Slovenska 1944 – 1945, s. 223.

77 V Plzni boli pri nálete 25. 4. 1945 Škodove závody zničené na 75 %. Odhad škôd činil 12 mld. Kčs. Po takmer nerušenej výrobe počas celého obdobia vojny k tomu došlo v čase, keď už bola americká armáda vzdialená od Plzne iba 70 km. PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918–1992 (1. díl. Období 1918–1945)*. Brno: DOPLNĚK, 2004, s. 574.

78 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Plzeň, šk. č. 49. Memorandum z 9. 2. 1946. Národná správa spolu s podnikovou radou ŠZ podali súhrnnú správu o podniku, o vývoji v posledných rokoch a súčasnom stave ŠZ. Národná správa bola dosadená do ŠZ 6. 6. 1945 a začala s rekonštrukciou zničených závodov.

79 V etape I až III by bol závod vybudovaný na mierovú strojovú výrobu (výroba železných konštrukcií mostov, železničného materiálu ako vagónov, oprava lokomotív a motorových vozov, ďalej strojov pre stavebný priemysel ako miešačky, triedičky, transportéry a tiež na výrobu náradia, meradiel, jednoduchších prístrojov a ozubených kolies). Po prevedení rekonštrukcie v etape I až III by mohol závod v plnej prevádzke zamestnávať okolo 2 650 robotníkov a 290 úradníkov. Odhadovaná cena tejto rekonštrukcie by predstavovala sumu okolo 90 miliónov Kčs. V etape IV by prebiehala rekonštrukcia laboratórnych dielní v pôvodnom rozsahu, čo by si vyžiadalo náklady asi 22 miliónov Kčs, o ktorých sa predpokladalo, že by boli opatrené z verejných prostriedkov. A konečná etapa V by predstavovala vybudovanie závodu na zbrojnú výrobu podľa vojenskej správy.

80 SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. č. 5. Rekonstrukce Dubnice.

podnikov postihnutých vojnou môžeme spomenúť rudné a magnezitové bane, hutné podniky v Podbrezovej a Tisovci a elektrotechnický závod Siemens v Bratislave. Medzi zničenými objektami bolo aj mnoho stredných a menších podnikov. Poľnohospodárstvo bolo ochromené stratou ťažných zvierat, najmä koní. Podľa súdobých odhadov vojnové škody vzrástli na 114,5 miliárd Kčs.⁸¹ Mnoho strojov alebo zásob sa však podarilo

zamestnancom ukryť alebo ich odvoz znemožnili partizáni prerušením komunikácie.

Definitívne sa tak skončilo obdobie ovládnutia slovenských zbrojárskeho závodov nacistickým Nemeckom a ich výroby výlučne pre potreby nemeckej brannej moci. Povojnový osud zbrojnej výroby na Slovensku bol determinovaný viacerými faktormi, ako koncepciou výstavby československej armády a jej vyzbrojovania, vývojom

medzinárodnej situácie a vzťahov medzi Východom a Západom, vojenskými aspektmi prehĺbovania vplyvu ZSSR v Československu, zmenou vo vojensko-strategickom hodnotení územia Slovenska a priemyselnými možnosťami, ako aj hospodárskou politikou štátu.⁸² Pred československou vládou stála úloha obnovy vojnou zničeného štátu a s tým súvisiaci útlm zbrojnej výroby, respektíve jej premena na mierovú.

Zdenka Hešterová • Evacuation and Destruction of Selected Arms Factories During the Retreat of the German Army In Slovakia, the use of arms production to support the German military was gradually terminated in response to the advancing front, primarily through the evacuation and subsequent destruction of key strategic enterprises, particularly those involved in armaments manufacturing. As early as October 1944, German authorities had formulated plans to transfer production facilities and other assets from Slovakia to the Reich. The program, along with the principal methods for shutting down economic operations, was outlined in the directives issued by the German Industrial Commission in Slovakia in November 1944. These measures included restriction, relocation, paralysis, and ultimately, destruction—not only of industrial infrastructure but also of broader economic functions.

The phased evacuation of Slovakia's largest arms manufacturer, the Škoda Works in Dubnica nad Váhom, began in October 1944. By late 1944 and early 1945, the removal of military production intensified, extending to the arms factory in Považská Bystrica as well. On February 1, 1945, the Slovak-German agreement on the evacuation of economic assets was signed, serving as one of the final appendices to the Secret Protocol of the Treaty on Protection. This agreement officially sanctioned the dismantling and transfer of technical equipment, raw materials, and finished products from Slovakia to Germany.

Following a week-long evacuation of critical machinery and supplies, the German army destroyed approximately 80% of the Dubnica plant between April 7–8, 1945. Significant damage was also inflicted on the aircraft factory in Trenčianske Biskupice during the German retreat, although the facility in Považská Bystrica suffered only minimal harm. Equipment not destroyed by retreating German forces was later seized by the Soviet army as war booty. Although only German-owned property was formally designated as such, many machines—composed of German components—were rendered inoperable following their disassembly. The systematic destruction of arms factories constituted the largest portion of Slovakia's wartime industrial losses.

Mgr. Zdenka Hešterová, PhD. (1987)

Absolventka doktorandského štúdia Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v odbore slovenské dejiny. Obhájila dizertačnú prácu na tému Zbrojársky priemysel na strednom Považí v rokoch 1938 – 1945. Po ukončení štúdia pracovala ako vedúca Podjavorinského múzea v Novom Meste nad Váhom. V súčasnosti pracuje vo Vojenskom historickom ústave v Bratislave. Vo svojom výskume sa venuje slovenským politickým a hospodárskym dejinám prvej polovice 20. storočia v medzinárodnom kontexte, zbrojárskemu priemyslu na Slovensku počas 2. svetovej vojny, so zameraním najmä na najväčší zbrojársky podnik v Dubnici nad Váhom, leteckej výrobe, holokaustu židovského obyvateľstva, odsunu českých zamestnancov z územia Slovenska do Protektorátu Čechy a Morava atď.

Kontakt: zdenka.hesterova@vhu.sk

81 LONDÁK, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska 1945 – 1960*. Bratislava: Veda, 1999, s. 15.

82 KATREBA, Zoltán: Československá zbrojná výroba na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia (predstavy a realita). In: *Československá armáda 1939 – 1945 (Plány a skutočnosť)*. Praha: Vojenský historický ústav, 2003, s. 164.

ŠTÁTNA KATOLÍCKA AKCIA A VZBURA V DRAHOVCIACH V ROKU 1949

MARTIN GAREK

Rok 1949 sa niesol v Československu, a teda aj na Slovensku, v znamení zostrujúceho sa boja štátnej moci voči katolíckej cirkvi. Komunisti už ovládali bezpečnostné a vládne orgány a v tomto období sa rozhodli ovládnuť aj svedomie národa a definitívne zlomiť „ideologický“ odpor voči svojej moci. Ich hlavným vnútorným protivníkom bola katolícka cirkev a predovšetkým vysoká cirkevná hierarchia, teda biskupi a ordinári v Československu. V predchádzajúcom období sa štátna moc pokúšala o určitý modus vivendi s katolíckou cirkvou, ale keď videla nemožnosť tejto dohody, pristúpila k iným formám ovládnutia mysli veriacich.¹

ŠTÁTNA KATOLÍCKA AKCIA

Komunisti sa rozhodli využiť Katolícku akciu,² ktorá tu pôsobila už od medzivojnového obdobia, pričom využili jej názov a spravili z nej svoj nástroj.³ Cieľom bolo posilniť cyrilometodskú tradíciu v Československu, postupom času zaviesť slovanskú bohoslužbu a znemožniť duchovenstvu kontakt so Svätou stolicou, ktorú označovali za činiteľa medzinárodnej politiky.⁴ Celá akcia mala pritom vyzeráť ako spontánne hnutie veriacich. Bližšie o politickej príprave tejto štátnej Katolíckej akcie, vytváraní štruktúry

a začiatkoch jej pôsobenia na Slovensku sme písali v predchádzajúcich štúdiách venujúcich sa vzburám na Slovensku v roku 1949.⁵

Politická príprava štátnej Katolíckej akcie (KA) začala 28. apríla 1949 na stretnutí vedúcich predstaviteľov strany a štátu vo sfére cirkevnej politiky s tzv. pokrokovými kňazmi.⁶ V priebehu mája 1949 sa začalo so zbieraním podpisov medzi veriacimi a duchovnými pod budúce vyhlásenie KA. Samotní duchovní boli ubezpečovaní, že ide len o obnovenie rokovaní medzi vládou a predstaviteľmi katolíckeho

duchovenstva v Československu.⁷ Ustanovujúca konferencia štátnej KA sa konala 10. júna 1949 v Prahe.⁸ Na podujatí bol prijatý *Ohlas slovenských a českých katolíkov k veriacim v republike*, ktorý síce hlásal vernosť katolíckej cirkvi a poslušnosť pápežovi a biskupom, ale zároveň odmietal „akékoľvek príkazy zo zahraničia“, čiže dosah Svätej stolice na veriacich v Československu.⁹

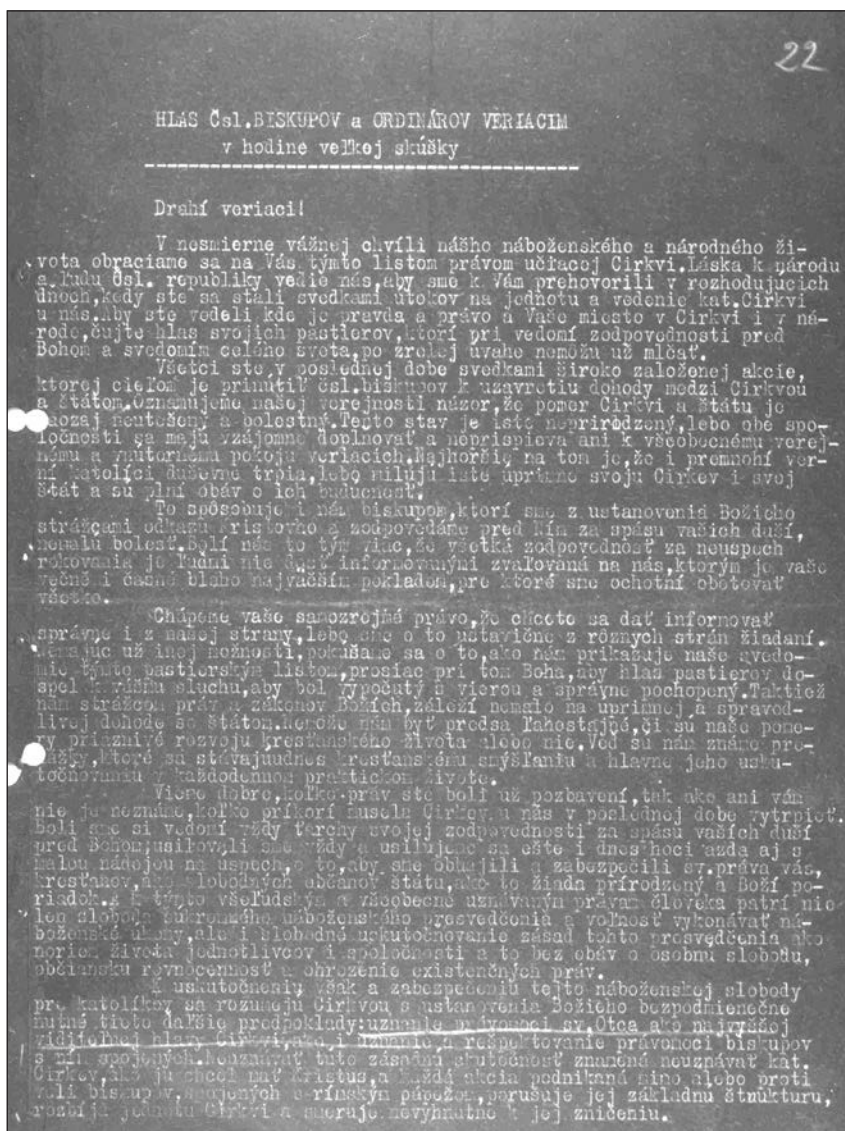
Cirkevní hodnostári na celoštátnej tajnej konferencii v Prahe 15. júna 1949 prijali pastiersky list s názvom *Hlas československých biskupov a ordinárov*

- 1 Podrobne sa rokovaniam a hľadaniu prípadnej dohody medzi cirkvou a štátnou komunistickou mocou do vyhlásenia Katolíckej akcie venoval historik R. Letz. LETZ, Róbert. *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*. In: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 75 – 90.
- 2 Katolícka akcia – vyhlásil ju v decembri 1922 pápež Pius XI. ako medzinárodné hnutie, ktoré má zapájať do cirkevného života laikov a pomáhať cirkvi plniť jej poslanie. Na Slovensku došlo k vyhláseniu Katolíckej akcie v roku 1926. V roku 1945 vznikla Ústredná katolícka kancelária, pod ktorej vedenie patrila aj Katolícka akcia.
- 3 PEŠEK, Jan. „Katolícka akcia“ na Slovensku roku 1949. *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 1, s. 49.
- 4 BULÍNOVÁ, Marie, JANIŠOVÁ, Milena, KAPLAN, Karel, eds. *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů. I. Cirkevní komise ÚV KSČ („Cirkevní šestka“) Duben 1949 – březen 1950*. Brno: Doplněk, 1994, dokument číslo (ďalej dok. č.) 1, s. 26.
- 5 GAREK, Martin. Štátna katolícka akcia na Orave – vzbura a nepokoje v roku 1949. *Pamäť národa*, roč. 16, 2020, č. 1, s. 25 – 43. GAREK, Martin. Štátna katolícka akcia na Kysuciach – vzbura a nepokoje v roku 1949. *Pamäť národa*, roč. 18, 2022, č. 3, s. 25 – 43. GAREK, Martin. Vzbura v Borskom Sv. Mikuláši v kontexte štátnej Katolíckej akcie na Záhorí. *Pamäť národa*, roč. 19, 2023, č. 3, s. 30 – 51.
- 6 BULÍNOVÁ, M., JANIŠOVÁ, M., KAPLAN, K. *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949–1951*, dok. č. 1.9, s. 89 – 94.
- 7 PEŠEK, Jan, BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava: Veda, 1997, s. 63.
- 8 Podľa Jozefa Haľka to bolo 67 kňazov, z toho 39 zo Slovenska. HAĽKO, Jozef. *Rozbití Cirkev: Rozkolnícka Katolícka akcia*. Bratislava: Lúč, 2004, s. 136.
- 9 PEŠEK, J. „Katolícka akcia“ na Slovensku, s. 50 – 51. Dôkladný rozbor *Ohlasu* je publikovaný v HAĽKO, J. *Rozbití Cirkev*, s. 139 – 143.

veriacim v hodine veľkej skúšky.¹⁰ KA označili za nezákonnú a rozvratnícku, pričom trvali na jednote cirkvi a žiadali podporu veriacich. Súčasne vydali aj *Obežník katolíckemu duchovenstvu a veriacemu ľudu*, v ktorom oboznamovali verejnosť o priebehu rokovaní medzi nimi a štátnou mocou.¹¹ Svätá stolica reagovala 20. júna 1949, keď odsúdila novú KA ako rozkolnícku a exkomunikovala všetkých, ktorí sa k nej pripoja.¹² Väčšina podpísaných kňazov po oboznámení so stanoviskom Svätej stolice a biskupov Československa svoj súhlas odvolala.¹³

S obsahom pastierskeho listu československých biskupov a ordinárov sa mali veriaci oboznámiť pôvodne 26. júna 1949, ale nakoniec bol termín posunutý o týždeň skôr na 19. júna 1949. Vládne orgány sa tomu prirodzene snažili zabrániť a bezpečnostné orgány dostali príkaz, aby kňazom zabavili pastiersky list.¹⁴ Tento pokus zabrániť čítaniu pastierskeho listu viedol k rozsiahlym nepokojom, ktoré boli v niektorých prípadoch klasifikované dokonca ako vzbura.¹⁵

Jeden z najväznejších prípadov vzbury v súvislosti so štátnou Katolíckou akciou sa odohral v júni 1949 v obci Drahovce v okrese Piešťany. Okres bol silne religiózny, o čom svedčí aj situácia správa ONV Piešťany za mesiac január 1948 pre Povereníctvo vnútra – VII. Odbor. Správa oznamovala, že „občania sú akosi sklamaní doterajšími politickými stranami a túžia po strane čiste náboženskej – kresťansko-katolíckej“.¹⁶

Pastiersky list prijatý v Prahe 15. júna 1949 (Zdroj: Archív ÚPN)

Táto možnosť ale, samozrejme, Febru- Drahovce, patriace pod dekanát árom 1948 definitívne padla. vo Veľkých Kostoľanoch,¹⁷ spadali

10 BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří. *Katolícka cirkev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 22.
 HALKO, J. *Rozbití Cirkve*, s. 154. Na nasledujúcich stranách publikácie aj dôkladný rozbor s. 154 – 164. LETZ, Róbert. *V hodine veľkej skúšky. Listy biskupa Michala Buzalku, spoločné prejavy slovenských katolíckych biskupov. Súbor dokumentov*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 2007, dok. č. 195, s. 641 – 651.
 11 KAPLAN, Karel. *Stát a cirkev v Československu v letech 1948–1953*. Brno: Doplněk, 1993, s. 83 – 84. PEŠEK, J. „Katolícka akcia“ na Slovensku, s. 54.
 12 PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M. *Štátna moc a cirkev na Slovensku*, s. 69. Kaplan píše, že Svätá stolica odsúdila KA dňa 18. 6. 1949. KAPLAN, K. *Stát a cirkev v Československu*, s. 84.
 13 BALÍK, S., HANUŠ, J. *Katolícka cirkev v Československu*, s. 23.
 14 PEŠEK, J. „Katolícka akcia“ na Slovensku, s. 55.
 15 KAPLAN, K. *Stát a cirkev v Československu*, s. 90 – 91.
 16 Štátny archív Trnava (ďalej ŠA Trnava), fond (ďalej f.) Okresný národný výbor Piešťany 1945 – 1960 (ďalej ONV Piešťany 1945 – 1960), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 225, č. 2/1948 – dôv.
 17 *Schematismus venerabilis cleri administrationis apostolicae Tyrnaviensis*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1948, s. 255.

Trnavský administrátor Dr. Ambróz Lazík (Zdroj: Archív TASR)

Ladislav Holdoš, neskorší poverenik – predseda Slovenského úradu pre veci cirkevne

(Zdroj: Archív TASR)

cirkevno-administratívne pod trnavského administrátora Dr. Ambróza Lazíka. Ten na štátnu Katolícku akciu reagoval na schôdzke kňazov v Bratislave 14. júna 1949. Kritizoval kňazov, ktorí sa pridali ku KA slovami: „Hrozny úder stihol Cirkev v piatok tým, že niektorí odštiepení, odpadlíci, neverní Kristovmu učeniu a neposlušní svojim biskupom zúčastnili sa zlopestných a pre Cirkev najzáhubnejších porád v Prahe dňa 10. júna t. r.“ Pri tejto príležitosti napomínal zhromaždených kňazov, aby sa nebáli žalárovania a prenasledovania. Jeho postoj si prirodzene všímali aj štátne orgány a napr. Ladislav Holdoš, neskorší poverenik – predseda Slovenského úradu pre veci cirkevne, na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 17. júna 1949 označil Lazíka za

„najnebezpečnejšieho“ spomedzi všetkých slovenských biskupov. Na tomto zasadnutí sa zároveň rozhodlo o vyslaní zmocnencov poverenictva školstva do biskupských úradov v Trnave a v Spišskej Kapitule, aby kontrolovali ich činnosť. O dva dni neskôr bol pre Trnavu určený Rudolf Martiš, ktorý mal začať pracovať 22. júna 1949. Úradovanie R. Martiša v Trnave bolo krátke a už 1. júla 1949 ho mal vystriedať nový zmocnenec Vojtech Horáček.¹⁸

Okres Piešťany, a teda aj Drahovce, sa dostal do pozornosti štátnych úradov už v období 1945 – 1948. Bolo to predovšetkým v súvislosti s procesom s bývalým prezidentom Slovenskej republiky Dr. Jozefom Tisom. V súvislosti s procesom sa konalo viacero demonštrácií proti jeho odsúdeniu,

pričom najväčšia sa uskutočnila 19. marca 1947 v Piešťanoch. Na tejto demonštrácii sa zúčastnilo približne tisíc osôb, prevažne žien z Piešťan a okolia. Najskôr sa zúčastnili omše v kostole jezuitov a asi o pol desiatej doobeda sa v sprievode presunuli pred budovu Okresného národného výboru (ONV). Tam vytvorili delegáciu šiestich žien, ktoré sa dostavili k predsedovi ONV Michalovi Chrenkovi, „ktorého žiadali, aby ihneď zakročil na patričných úradoch v Bratislave, aby bol dr. Jozef Tiso prepustený na slobodu“. Ostatné ženy zatiaľ vykrikovali rozličné heslá: „Sláva Tisovi, nech žije Tiso, sláva Tisovi a Machovi. My chceme katolíckych kňazov na slobodu. Chceme katolícke školy. Neorieme, nesejeme, dokiaľ Tisu nevidíme.“ Predseda ONV Chrenko viackrát vyzval ženy, aby sa rozišli, situáciu to však neupokojilo. Z toho dôvodu nakoniec požiadal Chrenko o zásah miestne posádkové veliteľstvo v Piešťanoch, „keďže stav členov NB bol taký malý, žeby nebol postačil na rozohnanie davu“. Dav odhadovali úradné orgány na cca 1 200 – 1 400 osôb, keďže sa k ženám pripojili ďalšie osoby a zvedavci.¹⁹ Prislúšníci

18 VNUK, František. *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin: Matica slovenská, 1999, s. 59 – 60.

19 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 224, č. 18/1947 prez. dôv. Bližšie pozri celkovo k procesu KLUBERT, Tomáš. Politické pozadie a bezpečnostné aspekty procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. *Pamäť národa*, roč. 7, č. 1, 2011, s. 29 – 45.

NB a armády zhromaždený dav rýchlo rozohňali, pričom zadržali 40 osôb.²⁰

SITUÁCIA V DRAHOVCIACH V ROKU 1949 DO VZBURY

Začiatkom roka 1949 rozbúrila hladinu spoločenského života v Drahovciach prípad Benedikta Šerienika. Ten bol v Drahovciach predsedom akčného výboru a taktiež predsedom miestnej KSS. Vzhľadom na viacero „spáchaných podobných trestných činov“ bol však pozbavený funkcií a dokonca vylúčený zo strany. Už v júli 1948 sa Šerienik mal dopustiť vydieračstva voči Márii Kabátovej z Drahoviec. Tá mala v tej dobe zabavené osobné auto a ONV v Piešťanoch vymeranú pokutu vo výške 10 000 Kčs. Šerienik ju navštívil v jej byte, kde jej povedal: „Vieš ty čo, Marka, bol som včera na Okresnom národnom výbore v Piešťanoch, kde bol prítomný predseda ONV súdruh Jozef Kubo z Piešťan, predseda MNV Teofil Manák z Drahoviec a mäsiar Emil Strechný z Drahoviec, kde sa pojednávalo o zabavení Vášho auta.“ Prítomní podpísali zápisnicu, ktorou sa malo zabaviť auto dotýčaj, len samotný Šerienik ju podľa svojich slov odmietol podpísať. Jeho návrh Kabátovej znel: „Vieš ty čo, Marka, keď ty budeš so mnou držať /myslel tým sľúžiť/ a keď mi ty podvolíš, čo ja budem chcieť, tak ja ako predseda akčného výboru a tiež predseda KSS sa o to postarám, že behom 4 dní budeš mať svoje auto uvoľnené a tiež i výmer v rukách.“ To Kabátová odmietla a požiadala ho, aby opustil jej byt.

V novembri 1948 opäť prišiel Šerienik spolu s Joachimom Vavrincom z Drahoviec v nočných hodinách pod okno dotýčaj, a keď na klopanie Vavrinca prišla k oknu, tak jej oznámil, že jej Šerienik chce niečo povedať. Ten Márii Kabátovej oznámil, že mali

Štefan Szabo, farár v Drahovciach (Zdroj: Drahovce... dejiny obce/Vladimír Rusnák)

stranícke zasadanie na MNV v Drahovciach, „kde sa pojednávalo o aute Kabátovej, a tiež o pokute, ako aj, že vraj manžel Kabátovej sa dostane do pracovného tábora“. Šerienik jej navrhoval pomoc so slovami „že tu pod oblokom sa to nedá povedať a že za peniaze nič nerobí“. Kabátová odmietla pustiť Šerienika do izby, a tak odišli. Na toto sa prišlo v decembri 1948, keď sa preverovali členovia KSS v obci Drahovce. Pri vyšetrovaní sa zistilo, že udalosti na ONV v Piešťanoch si Šerienik vymyslel. Vavrinec vypovedal, že bol so Šerienikom v novembri pri byte Kabátovej, ale nevedel uviesť, o čom sa rozprávali, lebo poodišiel od okna, aby mali súkromie. Šerienik poprel pri vypočúvaní na miestnom MNV 8. februára 1949 obvinenia a tvrdil, že „Mária Kabátová sa s týmto obvinením chce len pomstiť“.²¹ Ako ukázali ďalšie obvinenia, Šerienik pravdepodobne klamal.

Podobným spôsobom sa totiž Benedikt Šerienik, ako predseda KSS a akčného výboru, pokúšal vynútiť si pohľavný styk aj u ďalších žien, ktoré

o tom vypovedali vo februári 1949. Išlo o Gabrielu Bednárovú (v r. 1946, aby jej znovu prideliť pozemok predtým pridelený)²² a Štefaniu Kováčovú (v auguste 1947, za prísľub vybavenia práce pre jej dcéru Sidóniu).²³ Šerienik odmietol všetky obvinenia, pričom tvrdil, že sa mu dotýčaj chcú pomstiť za to, že im neprideliť pozemky. Dokonca tvrdil, že s Kováčovou mal už predtým intímny styk, čo ona poprela. Nakoniec Šerienik nebol odsúdený, ale len pozbavený funkcií a vylúčený zo strany, ako sme vyššie uviedli.

Situáciu v Drahovciach ovplyvňoval aj zápas o cirkevnú pôdu. Pôdohospodársky referent KNV v Bratislave informoval 20. mája 1949 o skutočnosti, že 19. mája sa mal „previesť výkup poťažne uzavrieť dohodu o výkupe cirkevnej pôdy v Drahovciach medzi vlastníkom – rím. kat. cirkvou v Drahovciach a Miestnou roľníckou komisiou (MRK) v Drahovciach“. Dohoda sa neuskutočnila, keďže samotná MRK navrhla ponechať všetku pôdu miestnemu duchovnému. Referent s týmto postupom MRK nesúhlasil, keďže „nie je v súhlase so smernicami PPPR o ponechaní cirk. pôdy vo výmere zodpovedajúcej priemernej roľníckej usadlosti“. Vec sa teda mala predložiť na vyššie miesta. Kňaz Štefan Szabo, pôsobiaci v tejto dobe v Drahovciach, argumentoval tým, že príjmy z nájmu tejto pôdy (presahovala výmeru 22 ha) tvoria služobné príjmy duchovného, organistu a zároveň slúžia na pokrytie vecných bohoslužobných potrieb.²⁴ Občania Drahoviec vo väčšine podľa zachovaných výpovedí nesúhlasili s postupom štátnych orgánov a obávali sa zásahu úradov do ich majetkového usporiadania, pričom cirkevnú pôdu brali ako „prvú lastovičku“ voči svojim pozemkom.

20 KLUBERT, T. Politické pozadie a bezpečnostné aspekty, s. 41.

21 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, č. 238/49.

22 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, č. 237/49.

23 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, č. 236/49.

24 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328. Zápis napísaný dňa 19. mája 1949 v Drahovciach na zasadnutí Miestnej roľníckej komisie.

Kaplnka sv. Cyrila a Metoda pred rekonštrukciou (Zdroj: *Drahovce... dejiny obce*/Vladimír Rusnák)

VZBURA V DRAHOVCIACH

Vyvrcholením odporu voči štátnej moci sa v Drahovciach stala vzbura spojená so štátnou Katolíckou akciou. Odohrala sa vo večerných hodinách 20. júna 1949. Úzko súvisela s pastierskym listom českých a slovenských biskupov, ktorý miestny farár Štefan Szabo čítal predchádzajúci deň, v nedeľu 19. júna 1949 na obidvoch omšiach.

Zhromaždený dav sa mal dopustiť násilia na predsedovi ONV Piešťany Jozefovi Kubovi, a taktiež útoku na dom obchodníka Františka Hrbeka v Drahovciach. Dav najskôr napadol menovaného predsedu, ktorému zúčastnení spôsobili bodné zranenia a modriny palicami, a potom na dome Františka Hrbeka vybili okná, rozbili výkladnú skriňu a vyrabovali obchod. Dav neskôr upriamil svoju pozornosť aj na prítomnú ozbrojenú asistenčnú jednotku ZNB a vojska, ktoré zasahovali proti prítomným. Viacerí členovia ZNB mali byť pri útoku zasiahnutí

kameňmi, avšak bez viditeľných zranení.

Vzbury sa malo zúčastniť približne 1 000 ľudí, čo mala byť „takmer celá obec Drahovce“. Zloženie davu kulminovalo. Ženy a deti boli ozbrojené palicami a kameňmi. Niektorí muži mali pri sebe strelné zbrane alebo nože.²⁵

Vzbure predchádzalo čítanie pastierskeho listu, ktorý predniesol rím. kat. farár Štefan Szabo z Drahoviec. Pastiersky list čítal 19. júna 1949, a to aj napriek tomu, že ho na ilegálnosť obsahu listu vopred upozorňoval strážm. Jozef Repiský zo stanice ZNB Piešťany a predseda ONV Piešťany Jozef Kubo.

Štefan Szabo dobrovoľne vydal pastiersky list Repiskému, avšak k dispozícii mal jeho odpis. Farár Szabo bol zároveň upozornený na to, že pokiaľ list predsa prečíta, bude musieť počítat s represáliami. Szabo list čítal napriek výstrahám na veľkej aj malej bohoslužbe pred veriacimi. Neskôr mal dostať

strach, že príslušné úrady voči nemu podniknú určité kroky. A tak ešte toho istého dňa, 19. júna 1949, sa Szabo rozprával s vysokoškolákom Františkom Chudým a prejavil isté obavy, že by mohol byť zaistený úradmi. V tom čase bol u Szaba prítomný aj kostolný otec²⁶ Tomáš Cesnek, ktorý mu navrhol, aby načas prespával u neho, a týmto spôsobom sa vyhol prípadnému zaisteniu.²⁷

Manželka Tomáša Cesneka, Alžbeta, dodala ďalšie informácie k čítaniu pastierskeho listu. Farár na jej otázku uviedol, že „*pastiersky list mu bol doručený v sobotu a ešte tej noci zo soboty na nedeľu bol mu zhabaný uniformovanými orgánmi SNB. Na moju otázku z čoho ho čítal v kostole pred oltárom odpovedal, že pred tým než mu bol pastiersky list zabavený, urobil si z neho odpis a tento potom veriacim v kostole prečítal.*“ Na ďalšiu otázku prečo to robil, povedal, že „*jemu je nariadenie cirkevných vrchností sväté a zvlášť keď spomínaný pastiersky list bol vydaný pražským arcibiskupom Dr. Bernom*“.²⁸

Uvedené udalosti mali byť podnetom k tomu, aby veriaci vôbec uvažovali o jeho možnom zaistení. O šírenie tejto informácie sa mali ďalej postarať už spomínaný František Chudý a Tomáš Cesnek.

Na druhý deň, 20. júna 1949, vyzval farár Szabo školopovinné deti k poslednému pomazaniu, keďže „*bude členmi SNB zaistený*“. Zároveň sa deti pýtal, či ho prídu brániť, pokiaľ k tomu dôjde. Týmto spôsobom sa správa začala rozširovať ďalej, keď deti po ulici vykrikovali: „*Idú nám farárka vziať!*“ Presvedčenie o pripravovanom zaistení farára zloškami ZNB viedlo k vzniknutiu vzbury v obci.

Szabo mal taktiež vyzvať mládež k tomu, aby sa zhromaždila pred

25 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA Bratislava), f. Poverenictvo spravodlivosti (ďalej PS), šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 878/49.

26 Kostolný otec mal na starosti výstavbu kostola a dohľad nad jeho prestavbami, resp. pomoc kňazovi s pravidelným ročným zúčtovaním farských účtov. TIBENSKÝ, Martin. *Kostolný otec* [online]. [cit. 2025-01-25]. Dostupné na: <https://prezi.com/o7vo44b168h/kostolny-otec/>

27 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 878/49.

28 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 874/49. Udanie – Alžbeta Cesneková. Zápisnica napísaná dňa 22. júna 1949 na Okresnom veliteľstve SNB v Piešťanoch, za prítomnosti podpísaných /Alžbeta Cesneková/.

kaplnkou, kde bude spovedať. Kaplnka sa v tom čase nachádzala blízko fary. To malo za následok, že večer 20. júna 1949 sa pred farou začalo zhromažďovať okrem detí aj viac žien a mužov, celkovo približne 300 ľudí. K tomuto davu sa nakoniec mali pridávať takmer všetci občania, avšak už ozbrojení palicami, strelnými zbraňami a nožmi, domnievajúc sa, že farár bude skutočne zaistený. Dav sa povzbudzoval výkrikmi ako: „Nech sa opovážia prísť, pôjdu odkiaľ prišli!“ alebo: „Už to s vami nejde ďalej vydržať, celý svet je proti Vám, celý svet vás nenávidí!“²⁹ Autá prechádzajúce v tom čase cez obec mali byť napádané v domnienke, že sa v nich nachádzajú príslušníci ZNB. Vo večerných hodinách prišla do Drahoviec na motocykli hliadka ZNB z Veľkých Kostolian, ktorá bola zastavená. Dav jej znemožňoval ďalší postup, ale nakoniec sa jej predsa podarilo odísť smerom na Piešťany.

O zhromaždení veriacich v Drahovciach sa nakoniec dozvedel okresný veliteľ ZNB v Piešťanoch por. Štefan Valo 20. júna 1949 o 22.30 hod. od Františka Hrbeka. Hrbek uviedol, že sa zbehol väčší dav, ktorý vykrikuje protištátne heslá a „je obava, že rozvášnený dav sa dopustí násilia najmä na príslušníkov KSS“. Valo informoval o situácii predsedu ONV Piešťany Jozefa Kubu, okresného bezpečnostného referenta Rudolfa Habána a zástupcu štátnej bezpečnosti. Spolu odišli na služobnom aute³⁰ okresného veliteľstva ZNB do Drahoviec prípad riešiť „v prvom rade politicky, t. j. miernym spôsobom primäť ľud k rozchodu“.

Z toho dôvodu išiel k davu predseda ONV Jozef Kubo sám. Na jeho slová, že im nechce nikto kňaza zatknúť ani zobrať najskôr dav reagoval pokojne, ale potom niekto z davu vykrikol: „Čo tu chceš, na čo si tu prišiel!“ Došlo k šarvátke, pričom Kubo padol na zem a tam ho začali biť miestne ženy a muži palicami, pästami a „bol popichaný nožom“. V okolí fary sa malo taktiež strieľať z pušiek a pištolí.³¹ Predsedovi Kubovi sa podarilo odpútať od davu a následne pred ním utekal k domu „učiteľky Bolerázskej, kde sa domáhal vstupu do domu, aby sa zachránil. Dom však bol zamknutý, a preto sa do domu nedostal. Utekal ďalej a vtedy dobehol do blízkosti domu Františka Hrbeka, ktorý stál na ceste v blízkosti svojho domu.“ Hrbek mal na výstrahu a výzvu predsedu ONV trikrát vystreliť do vzduchu, čo opätovali niektorí z davu celkovo asi 15 až 20 výstrelmi.³² Následne chcel Hrbek odprevadiť Kubu k autu, ktorým prišiel do Drahoviec. Keďže ho ale na mieste nenašli, použil Hrbek svoje auto a odviezol Kubu do Piešťan, kde ho ošetril okresný lekárik Benko. Útekou predsedu Kubu sa vzbura v Drahovciach neskončila. Súčasťou vzbury sa stal aj útok na obchod Františka Hrbeka a následná rabovačka, čím mal dotýčný utrpieť škodu v hodnote 30 000 Kčs.³³

Štátne orgány voči prípadu v Drahovciach postupovali doslova vojenským spôsobom. Pred samotným zákrokom bol vykonaný prieskum pomocou lietadla, čo následne viedlo k povolaniu posíl ZNB a vojska.³⁴ Na potlačenie vzbury bola podľa úradov

vyslaná do Drahoviec čata vojska zložená z 31 ľudí, a tiež 17 príslušníkov ZNB z okresu Piešťany. Títo dav rozohnali „a zjednali opäť poriadok, klud a bezpečnosť“. Vzbúrenie podľa tejto správy trvalo od 20.00 hod. do 0.30 hod. nasledujúceho dňa, teda z 20. na 21. júna 1949.³⁵ O dianí v okrese Piešťany nás informujú aj situačné správy ONV za jednotlivé mesiace roku 1949. Za jún 1949 sa píše v súvislosti s Drahovcami, že vzbury sa zúčastnilo 1 000 až 1 500 ľudí, pričom „páchatelia“ sa mali združovať vo veľkej miere z radov malých a stredných roľníkov, z menšej časti z radov robotníkov. Taktiež sa vzbury zúčastnila školopovinná mládež. V správe sa písalo o pobodaní predsedu ONV Kubu, pričom konštatovali dve bodné rany. Bezpečnostný referent ONV v správe obviňoval „nepriateľskú“ propagandu, že „občania rím. kat. vierovyznania sa stotožňujú s tým, že akcia ‚Ohlas‘, ktorá je poriadaná pokrokovými rím. kat. duchovnými a veriacimi, pokladajú túto ako akciu, ktorá je namierená na zlikvidovanie rím. kat. cirkvi v našom štáte. Ďalej kolujú medzi veriacimi zprávy, že vláda má v úmyslu založiť novú cirkev.“³⁶

PO VZBURE

Za hlavných vinníkov boli určení Jozef Čapuška, Ján Bednár, Teofil Karaba, Rudolf Rusnák, Jozef Varačka, Ján Chudý, Vladimír Spišák, Ján Nitran, Rudolf Klasa,³⁷ Jarolím Vančo, Peter Bednárík a Peter Vančo, ktorí boli odvezení do väzby Okresného súdu v Trenčíne. Štefan Szabo bol „orgánmi štátnej bezpečnosti“ zatknutý a dodaný

29 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 878/49.

30 Z neskorších výpovedí aktérov vyplýva, že do obce prišli v dvoch autách.

31 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 878/49.

32 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 874-1/1949. Zpráva o zatknutí – Štefan Szabo.

33 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica napísaná dňa 29. júna 1949 na Okresnom veliteľstve SNB v Piešťanoch, za prítomnosti podpísaných – František Hrbek.

34 PEŠEK, J. „Katolícka akcia“ na Slovensku, s. 59.

35 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 874-1/1949. Zpráva o zatknutí – Štefan Szabo.

36 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 112 dôv/49, č. 170 dôv./1949.

37 Niekedy uvádzaný aj ako Klasa.

Prvé sväté prijímanie, vpredu Štefan Szabo (Zdroj: Archív Vladimíra Rusnáka)

Štvrtý ročník Strednej školy 1949/50 s učiteľským zborom

(Zdroj: Drahovce... dejiny obce/Vladimír Rusnák)

do väznice Okresného súdu v Trenčíne 2. júla 1949.³⁸ Obvinených a zatknutých bolo však omnoho viac.

Aktéri týchto udalostí postupne vypovedali. ONV Piešťany poslal 2. júla 1949 KNV Bratislava kádrové posudky duchovných v rámci svojho obvodu. Štefan Szabo, farár

v Drahovciach, bol hodnotený nasledovne:

„1. Menovaný má nepriateľský vzťah k ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu. Dňa 20. 6. 1949 zorganizoval demonštráciu v Drahovciach v širokom rozsahu, kde musela zakročiť ozbrojená moc. Pri tejto

demonštrácii bol poranený /popichaný nožom/ predseda ONV Piešťany Kubo a následkom toho bolo viac osôb zatknutých a dodaných do pracovného útvaru. Sám farár Štefan Szabo bol toho dňa zatknutý a je vo väzbe okresného súdu Trenčín.

2. Menovaný bol členom HSLS, Machov osobný priateľ.³⁹ T. č. nebol členom žiadnej politickej strany.

3. Menovaný zaujal k ohlasu katolíckej akcie absolútne nepriateľský postoj, ktorý vyjadril aj pri kázni v kostole.⁴⁰

Samotný Štefan Szabo sa k inkriminovanému pastierskemu listu a následným udalostiam vyjadril počas vypočúvaní na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave. Pri prvom vypočúvaní uviedol, že predmetný pastiersky list mu doniesol v sobotu 18. júna 1949 asi o 17.00 hod. kaplán z Leopoldova Valér Bednár s tým, „aby som ho v nedeľu t. j. dňa 19. júna 1949 počas bohoslužieb v kostole prečítal“. Na fare sa kaplán zdržal len desať minút. O 3.00 hod. v noci z 19. na 20. júna 1949 navštívili farára Szaba „jeden uniformovaný člen SNB a jeden civil, ktorých po mene nepoznám“. Títo sa pýtali na predmetný list, a keď Szabo potvrdil, že ho dostal, zhabali mu ho, pričom nekládol odpor. Po ich odchode si spamäti spravil poznámky „t. j. hrubý obsah z pastierskeho listu, ktorý som si bol ešte večer niekoľko razy prečítal“. V kostole pri bohoslužbách mal prečítať práve takto zaznamenané poznámky z pastierskeho listu.⁴¹

Následne bol napísaný aj dodatok k predchádzajúcemu vypočúvaniu kňaza Szaba. V tomto dodatku uviedol ďalšie zaujímavé skutočnosti. V pondelok 20. júna 1949 mali Szaba vo večerných hodinách navštíviť

38 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 874-1/1949. Zpráva o zatknutí – Štefan Szabo.

39 Toto tvrdenie sa nám nepodarilo overiť. V publikovaných Machových denníkoch sa meno Štefana Szaba nespomína. Pozri MACH, Alexander. *Pred rozsudkom. Denníky 1945 – 1947*. Bratislava: Marenčin PT, 2017. Taktiež ani v ďalšej autobiografickej knihe sa meno Štefana Szaba nespomína – MACH, Alexander. *Z ďalekých ciest*. Martin: Matica slovenská, 2009.

40 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 48/49, č. 1/49 kult. odd.

41 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica napísaná na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave dňa 21. júna 1949 za prítomnosti podpísaných – Štefan Szabo.

administrátor z Hornej Stredy nad Váhom Štefan Máčady a piešťanský kaplán Burian. V nedeľu 19. júna 1949 totiž Szabo dostal pozvánku od Okresného akčného výboru (OAV) v Piešťanoch, aby sa v stredu 22. júna 1949 zúčastnil porady v zasadačej miestnosti ONV v Piešťanoch. Program porady na pozvánke uvedený nebol. Spomenutí kňazi informovali Szaba, že podobné pozvánky dostali aj ďalší kňazi v okrese, ktorí sa dohodli, že sa porady nezúčastnia. Szabo im prisľúbil, že „na túto poradu zo solidarity k ostatným kňazom“ nepôjde. Kaplán Burian mu dokonca odovzdal „natlačeny“ lístok s dispozíciami, podľa ktorého mal odpovedať OAV v Piešťanoch. Mal odpovedať písomne a argumentovať tým, že nemá povolené biskupom zúčastniť sa porady. Máčady s Burianom pri svojej 20-minútovej návšteve informovali Szaba, že na porade sa „bude hovoriť o katolíckej akcii, o ohlase, o pastierskom liste, že nás tuna budú získavať pre túto katolícku akciu a tomuto sme sa chceli vyhnúť“.⁴²

V ďalšom dodatku napísanom 30. júna 1949 uviedol Szabo ďalšie informácie. V deň, keď mu doniesol kaplán Bednár inkriminovaný pastiersky list, navštívili Szaba dvaja páni z Piešťan, „ktorých mena nepoznám“. Títo mu doniesli obežník *Ohlasu* a vyzvedali, aký má názor na samotný *Ohlas* a problematiku v ňom opísanú, resp. teda na štátnu Katolícku akciu. Szabo sa vyjadril, že sa nemôže k veci „dost' dobre vyjadriť, nakoľko doposiaľ nie je mi známe ako vyšší duchovní sa rozhodli a aké zaujmú stanovisko voči *Ohlasu*“.⁴³ Prejavoval sa teda ako verný služobník cirkvi, spoliehajúc sa na svojich duchovných predstaviteľov,

opierajúci sa o podporu svojich veriacich. So štátnou Katolíckou akciou nechcel nič mať a odmietal takéto štátne zásahy, či už do hospodárskeho zabezpečenia duchovných, alebo do cirkevných záležitostí. Niektoré výpovede, teda uvedené predovšetkým v dodatkoch k pôvodnej výpovedi, sa nepodarilo overiť. Slúžili skôr na to, aby zhoršili postavenie Szaba a vytvorili atmosféru nejakého „sprisahania“ duchovných voči štátnej KA a štátnej moci. Tým pádom bolo jednoduchšie odsúdiť dotýčného duchovného na základe platných zákonov.

František Hrbek vo svojej výpovedi uviedol niekoľko dovtedy neznámych skutočností. Dňa 19. júna 1949 nebol doma, preto sa nezúčastnil omši, na ktorých farár Szabo informoval o obsahu pastierskeho listu. Nasledujúci deň, keď už prebiehalo stráženie fary (počas večera), mu jeho matka po Petrovi Sedláčikovi odkázala, „aby som sa schoval, že lebo bude so mnou veľice zle“. Napriek tomu sa spolu s manželkou prešiel po dedine aj pomedzi zhromaždený dav asi 700 osôb. Počas prechádzky stretol predsedu MNV Teofila Manáka, na ktorého apeloval, aby vysvetlil zhromaždeným ľuďom situáciu, že ich kňazovi nič nehrozí. Počas prechádzky stretol dva vozy s poznávacou značkou DK, o ktorých predpokladal, že patria Dánskemu červenému krížu a zhromaždení obyvatelia do nich hádzali kamene. Z toho dôvodu, si „ako funkcionár strany a tiež funkcionár akčného výboru pokladal za povinnosť toto oznámiť na príslušných miestach, majú na zreteli to, aby sa eventuálne vyhlo medzinárodným zápletkám pre ohrozovanie cudzích štátnych príslušníkov na živote a majetku“. Pri návrate

domov už doňho hádzali kamene, preto sa rozhodol odísť autom do Piešťan, aby informoval OV ZNB Piešťany o situácii. Následne sa vrátil aj s autom domov. Neostal však doma, ale išiel pozorovať dav. Keď zbadal, ako zakrvácaný Jozef Kubo beží pred davom, dvakrát vystrelil do vzduchu, čo im obom umožnilo ujsť smerom k autu predsedu ONV.⁴⁴

O autách s poznávacou značkou DK sa vo svojich výpovediach nevyjadril nikto z vypočúvaných, čiže je možné predpokladať, že si to Hrbek vymyslel, aby „prikrášlil“ svoju výpoveď. Vzhľadom na jeho stranícku funkciu evidentne nebol v obci obľúbený a podľa niektorých svedectiev to bol práve on, kto vyprovokoval svojím správaním vzburu.

Samotný predseda Kubo vo svojej výpovedi potvrdil, že do Drahoviec sa vypravili na dvoch autách, pričom v prvom bol on spoločne s okresným veliteľom por. Štefanom Valom a okresným bezpečnostným referentom Rudolfom Habánom. V druhom voze sa spolu s Františkom Hrbekom viezol referent oddielu štátnej bezpečnosti Hmíro. Na Kubovo naliehanie ostali Hmíro, Valo a Habán čakať pri jednom aute a on išiel sám k zhromaždenému davu. Hrbek odišiel domov. Keď utekal pred davom, vyzval Hrbeka, aby vystrelil do vzduchu, najskôr jeden výstrel a následne dvakrát.⁴⁵

Jedným z hlavných obvinených sa stal Jozef Čapuška, ktorý mal osobne konfrontovať predsedu ONV Jozefa Kubu. Jozef Čapuška vo svojej výpovedi 22. júna 1949 na Okresnom veliteľstve ZNB v Piešťanoch uviedol niektoré detaily konfrontácie s predsedom ONV Kubom. Večer, keď si už ľahol spať, ho

42 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Dodatok k zápisnici napísanej na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, zo dňa 21. júna 1949, napísaný dňa 25. júna 1949 so Štefanom Szabom.

43 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Dodatok – Zápisnica napísaná na Krajskom veliteľstve v Bratislave zo dňa 25. júna 1949 a napísaná dňa 30. júna 1949 s farárom Štefanom Szabom.

44 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica napísaná dňa 29. júna 1949 na Okresnom veliteľstve SNB v Piešťanoch, za prítomnosti podpísaných – František Hrbek.

45 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica napísaná dňa 24. júna 1949 v súkromnom byte predsedu ONV Jozefa Kubu v Piešťanoch, za prítomnosti podpísaných – Jozef Kubo.

prebral po 20 minútach krik na ulici, preto sa opätovne obliekol a utekal medzi občanov zhromaždených pred farou. Vzal si „*velký kuchynský nôž /31 cm/ dlhý, s ktorým moja babka rezala žihlavu pre husi*“. Čapuška ďalej vypovedal: „*Nôž som z domu vzal za tým účelom, aby som ho použil proti úradným osobám, ktoré prídu pre farára a proti každému kto mi príde do cesty*.“ Počas stretu predsedu ONV Kuba s miestnymi ženami sa do roztržky zapojili aj miestni muži, ktorí ho taktiež začali biť a následkom úderu spadol na zem, „*pri čom sa k nemu naklonil Ladislav Spišák, videl som ako vopchal pravú ruku do vrecka nohavíc a vytiahol z vrecka pravdepodobne nôž, lebo sa mu niečo v ruke zabľýskalo a pravdepodobne on pichol nožom Kubu, lebo keď Kubo vstal zo zeme hneď zavolať Pichnutý som, dajte mi pokoj*“.⁴⁶ Samotný Čapuška odmietol pri prvom vypočúvaní obvinenia, že on pobodal nožom predsedu ONV Kuba.⁴⁶ Následne ale pri ďalšom vypočúvaní 28. júna 1949 uviedol, že to bol on, kto pichol nožom Kuba do boku počas incidentu.⁴⁷

Čapuškovi uškodili aj tvrdenia niektorých ďalších vypočúvaných. Štefan Jakubička vo svojej výpovedi 23. júna 1949 tvrdil, že videl, ako k zhromaždenému davu bežal s nožom v ruke Jozef Čapuška.⁴⁸ V dodatku k tejto výpovedi

tvrdil, že Čapuška kričal „*Boha jeho, ja ho zabijem*“ a nožom sa zahnal na bok Jozefa Kuba, ktorý následne spadol na zem so slovami „*Ludia, som pichnutý*“. Následne mal Kubo vstať zo zeme a utekať smerom na Piešťany, avšak dav ho prenasledoval. Jakubička ďalej poznamenal, že nevidel u nikoho iného nôž, a preto aj druhé bodnutie Kuba musel vykonať Čapuška.⁴⁹ Jeho výpoveď ohľadom bodnutia Jozefa Kuba potvrdil vo svojej dodatočnej výpovedi aj Anton Sedláček.⁵⁰

Je veľmi podozrivé, že v svojich pôvodných výpovediach netvrdil nikto z vypočúvaných, že by práve Jozef Čapuška pobodal Jozefa Kuba. Všetci, ktorí o tomto svedčili, to spravili až v dodatkoch k svojim výpovediam, resp. až v ďalších dodatkoch. Aj samotný Jozef Čapuška popieral v pôvodnej výpovedi tento útok. Ako vyplynulo z vyšetrovania Ministerstva vnútra SSR v roku 1960 – 1970, viacerí odsúdení, resp. obžalovaní v tomto prípade vzbury vypovedali, že počas výsluchu boli bití a boli od nich násilne vyžadované „vhodné“ výpovede.⁵¹ Čapuška pôvodne hájil svoju nevinu a uvádzal viaceré poľahčujúce skutočnosti. O svojom prípade, odsúdení a následnom období výkonu trestu viackrát podal svedectvo po roku 1989. „*Dostal som sa s dvoma kamarátkami len na okraj toho davu. O dva dni po mňa prišli*

žandári, vraj som nožom pichol predsedu ONV. A ja som ho ani len nevidel.“ O vyšetrovaní hovoril: „*Už vtedy sa mi to nezдалo. Na boku mal (predseda ONV Jozef Kubo, pozn. aut.) iba taký dvojcentimetrový leukoplast, liečenie podľa obžaloby 12 dní.*“⁵² *Dokonca sám povedal, že ten, čo ho pichol, bol starší a vyšší. Ani to nepomohlo.*“ Priznanie z neho mali vytĺcť bitkou, ktorá sa opakovala, kým nepodľahol nátlaku. Pri procese nedovolili predvolať ako svedkyne dve dievčatá, ktoré boli v ten večer s ním. „*Skutočného vinníka nenašli, tak to hodili na mňa. Zrejme pre ten nožík. Zbadal ho jeden žandár, keď sme vtedy prišli k fare.*“⁵³ Nakoniec sa ale práve Jozef Čapuška stal osobou odsúdenou za pobodanie predsedu ONV Piešťany Jozefa Kuba.

O vyrabovaní obchodu Františka Hrbeka sa bližšie dozvedáme z výpovedí viacerých osôb. Mladistvý Štefan Šúst (roč. 1934) vo svojej výpovedi z 27. júna 1949 objasnil niektoré udalosti. Z čítania pastierskeho listu si zapamätal výrok: „*Rímskokatolícka cirkev sa nemôže dohodnúť so štátom preto, že štát jej berie pozemky.*“ O šírení poplašnej správy ohľadom zatknutia farára sa dozvedel počas školskej prestávky od Stanislava Karabu. Večer 20. júna 1949 prišiel zo zvedavosti pred faru, kde bolo zhromaždených mnoho veriacich. Okolo 22.30 hod. odišiel

46 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica napísaná dňa 22. júna 1949 na Okresnom veliteľstve SNB v Piešťanoch, za prítomnosti podpísaných – Jozef Čapuška.

47 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Dodatok k zápisnici zo dňa 22. júna 1949 napísanej na Okresnom veliteľstve SNB Piešťany, napísaný dňa 28. júna 1949, za prítomnosti podpísaných a dodatočne vypovedá Jozef Čapuška.

48 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica napísaná dňa 23. júna 1949 na ONV v Piešťanoch, za prítomnosti podpísaných /Štefan Jakubička/.

49 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica – Dodatok napísaná dňa 28. júna 1949 na Okresnom veliteľstve SNB v Piešťanoch, za prítomnosti podpísaných /Štefan Jakubička/.

50 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica – Dodatok napísaná dňa 28. júna 1949 na Okresnom veliteľstve SNB v Piešťanoch, za prítomnosti podpísaných /Anton Sedláček/.

51 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Komisia ministra vnútra Oddelenie Bratislava (1968 – 1971) (ďalej KMV O BA), P 10/2, archívne číslo (ďalej a. č.) 35. Porušovanie socialistickej zákonnosti príslušníkmi ŠtB voči občanom obce Drahovce pri tzv. katolíckej akcii r. 1949 – záverečná správa. O preskúmaní tohto prípadu píšeme v závere štúdie.

52 Bolo by zaujímavé mať k dispozícii lekársku správu o zranení predsedu Jozefa Kuba. Takáto správa sa ale ani v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, ani v Archíve Ústavu pamäti národa a ani v Štátnom archíve v Trnave nenachádza.

53 TELIŠČÁKOVÁ, Dagmar. *V Jáchymove skončili aj hokejoví majstri* [online]. [cit. 2025-01-21]. Dostupné na: <https://zurnal.pravda.sk/spolocnost/clanok/411846-v-jachymove-skoncili-aj-hokejovi-majstri/>

Fara v Drahovciach (Zdroj: *Drahovce... dejiny obce*/Vladimír Rusnák)

domov, kde ho ale zo spánku vyrušila debata jeho matky s Veronikou Gábrišovou ohľadom udalostí pred farou. Zo zvedavosti sa opäť vybral pred faru, ale po ceste stretol Teofila Karabu, „ktorý mi povedal, aby sme išli k Hrbekovmu obchodu, kde sa môžem najesť čokolády kolko chcem“. Po príchode k obchodu zistili, že výkladná skriňa je rozbitá, a tak Štefan Šúst vošiel spolu s Emilom Rusnákom do obchodu, kde začali brať čokoládové cukríky. Teofil Karaba, ktorý im svietil lampášom, ich upozornil na „*fľašky s liehovinami a kázal mi, aby sme tieto zobrali*“. Liehoviny si rozobrali viacerí mladiství – Teofil Karaba, Rudolf Klasa, Ján Bednár, Peter Varačka, Emil Rusnák (roč. 1934). Samotný Šúst si ponechal liter rumu,

ktorý zanesol domov a schoval pred rodičmi. Mienil ho neskôr predať a za utŕžené peniaze si kúpiť futbalovú loptu.⁵⁴ Podľa výpovede Emila Rusnáka s návrhom rozbiť výkladnú skriňu obchodu Františka Hrbeka prišiel Peter Varačka. Na jeho popud Rudolf Klasa tehlou rozbil výklad, pričom samotný Peter Varačka rozbil okno na Hrbekovom byte. Následne jeho výpoveď potvrdila informácie získané od Štefana Šústa. Liehoviny si mali rozobrať Jarolím Vančo, Rudolf Rusnák, Štefan Šúst, Rudolf Klasa, Ján Bednár, Ján Nitran, Teofil Karaba a Peter Varačka. On samotný si fľašu s alkoholom nevzal. Peter Varačka mal tiež vybrať z výkladu plechové hrnce, ktoré ostatní hádzali o zem, „*takže tieto boly úplne*

dokrývené“. Emil Rusnák uviedol, že v obchode mal Peter Varačka v ruke pištoľ a Ján Nitran vojenskú pušku. Ján Nitran mal pušku použiť „*tesne pred príchodom členov SNB*“.⁵⁵

Dňa 23. júna 1949 sa odohral ďalší incident v Drahovciach, ktorý poznačil atmosféru v obci. V tento deň do obce prišiel na návštevu miestny rodák, štátny strážmajster ZNB v Bratislave Dzuro, pričom sa dopustil nevhodného správania. Počas svojej návštevy Dzuro zastavil hliadku ZNB pozostávajúcu zo strážmajstra Jozefa Škobánka a čatára Jozefa Čuraja, pričom sa na nich oboril, či nevedia zdraviť. Jeho konanie sledovalo niekoľko miestnych mužov. Pri konflikte okrem iného Dzuro vyhlásil, že „*zaistencov miestnych občanov, ktorí*

54 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica napísaná dňa 27. júna 1949 na Okresnom veliteľstve SNB v Piešťanoch za prítomnosti podpísaných /Štefan Šúst/.

55 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce. Zápisnica napísaná dňa 27. júna 1949 na Okresnom veliteľstve SNB v Piešťanoch za prítomnosti podpísaných /Emil Rusnák/.

boli zaistení pre účasť na vzbure, vyšetrujúci orgánovia bijú a darobne sa učia členovia SNB zákony, keď sa v praxi celkom opačne postupuje. Ďalej hovoril: „Toho ktorý to povedal prvý, že idú brať farárka, ten má najlepšie zastúpenie na vrchu /myslel s tým na ÚV KSS/ a žaluje na nevinných /s týmto myslel osobu Františka Hrbeka, ktorý je členom a čelným funkcionárom v obci Drahovce/.“ Keďže toto správanie podľa bezpečnostného referenta ONV Piešťany vzbudilo zlý dojem u obyvateľstva, žiadal, aby bol Dzuro exemplárne potrestaný.⁵⁶

HUSÁKOV PREJAV

Vzbure v Drahovciach sa bližšie venoval aj predseda Zboru povereníkov (ZP) Gustáv Husák počas svojho prejavu 24. júna 1949. Išlo o predloženie stanoviska ZP „k niektorým výtržnostiam, vyvolaným reakčnými elementami“. Práve prípad vzbury v Drahovciach použil Husák na vysvetlenie situácie na Slovensku v súvislosti so štátnou Katolíckou akciou.

„Chcem na prípade výtržnosti v obci Drahovce v piešťanskom okrese poukázať na to, kto a ako pokoj v našich obciach rozvracia. 18. júna t. r. priniesol zvláštny kurier z biskupského úradu v Trnave farárovi Štefanovi Sabovi v Drahovciach biskupský list s príkazom, že ho má prečítať a s ďalším písomným rozkazom biskupského úradu, aby na žiadnu schôdzu svolávanú štátnymi alebo verejnými orgánmi nechodil a pevne sa držal biskupského príkazu. Farár Sabo, ktorý bol spolužiakom a dlhoročným priateľom fašistického ministra Macha a od dávnych rokov pred Mníchovom predsedom HSLS v obci, videl, že biskupský list je protištátneho dosahu a urobil si ihneď z neho výpisky a na druhý deň v nedeľu ráno tento list odovzdal štátnym úradom. V kostole však dva razy svoje výpisky prečítal

s komentárom zahroteným proti ľudovodemokratickému zriadeniu. Toho istého dňa radil sa so svojimi spojencami, čo sa má v obci robiť. Pred popoludňajšími litániami povedal ženám, aby ich čím viac prišlo do kostola, že im ešte raz dá svoje požehnanie, jasne naznačujúc, že očakáva zaistenie. V pondelok 20. júna t. r. v štátnej škole na vyučovaní náboženstva povedal deťom: „Detičky, keď ma budú chcieť zatvoriť, budete ma brániť?“, vediať samozrejme, že deti svojim rodičom toto donesú. Čítaním biskupského listu a týmto pokračovaním farár Sabo vyvolal v tejto ináč pokojnej a vzornej obci takú psychózu, že jeho agentom sa ľahko podarilo k večeru organizovať značný shluk ľudí pred farou a kostolom, kde sa sišli ozbrojení palicami i strelnými zbraňami údajne chrániť svojho kňaza, ktorého sa nikto nedotýkal a nikto nemal najmenšieho úmyslu na osobnej slobode ho obmedziť. Predseda ONV v Piešťanoch Kubo, keď sa dozvedel o shluknutí, odišiel do obce Drahovce, aby ľudí upokojil a vysvetlil im, že nikto ich kňaza brať nechce, že sa majú vrátiť ku svojej práci. Prišiel sám, hoci mohol použiť bezpečnostné orgány, proti tomuto shluknutiu. Po prvých slovách bol palicami bitý a nožami dopichaný, takže utrpel ťažké zranenie. Pritom niektorí výtržníci strieľali zo zbraní, hádzali kamením, vykrikovali o zavraždení, vyrabovali obchod v obci oblúbeného obchodníka Hrbeka, rozbili mu všetko a vykradli zásoby. Štyri hodiny pred oknami fary odohrávaly sa tieto zločiny proti štátu, majetku, orgánom vrchnosti, pod oknami fary, v ktorej po celú dobu sedel farár Sabo a ani prstom nepohnul a slova nepovedal, hoci vedel, že je sám iniciátorom tohto shluknutia, že sa vraždí človek, používajú zbrane a že jeho kňazská i občianska povinnosť bola našťvaných ľudí upokojiť. [...] Tento spomenutý prípad ukazuje – to

máme potvrdené i v iných prípadoch – kam vedie rozvratná reakcia katolíckych biskupov a niektorých reakčných kňazov, kto je za vraždy, lúpeže a nepokoj zodpovedný, kto je ich iniciátorom a organizátorom. [...] Pokusy o teror biskupského sboru proti kňazom a veriacim nebudú mať dlhého trvania.“⁵⁷

V prejave Husáka sa teda nachádza viaceré skutočnosti, ktoré sa následne odrazili vo výpovediach obžalovaných, resp. zadržaných, a tiež v samotnom súdnom spise.

Dňa 25. júna 1949 hlásil bezpečnostný referent do Bratislavy, že situácia v obci Drahovce je „kludná a dobrá“. Avšak vzhľadom na to, že Štefan Szabo bol zatknutý, navrhoval, aby bola vyzvaná trnavská diecéza (teda biskupský úrad) vyslať nejakého kňaza do Drahoviec. Odôvodňoval to tým, „že na nedeľu miestni občania chcú previesť krstenie novonarodených detí a iné obvyklé cirkevné obrady“.⁵⁸

POJEDNÁVANIE

Okresné veliteľstvo ZNB v Piešťanoch podalo 6. júla 1949 udanie na viaceré osôb obvinených z účasti na vzbure v Drahovciach. Boli nimi Karol Rusnák, Ján Maceka, Izidor Rapavý, Augustín Lajcha a Anton Chudý. V obvinení sa uvádza, že uvedení obyvatelia Drahoviec sa mali tejto vzbure zúčastniť a „spáchali čin v stave triezvom a ako pohnútku možno im pričítať nerozvážnosť z náboženského presvedčenia“. Karol Rusnák a Ján Maceka boli pritom organizovaní aj v KSS.⁵⁹

Zároveň v tento deň podala správu o vzbure v Drahovciach Povereníctvu spravodlivosti v Bratislave aj Okresná prokuratúra v Piešťanoch. Konštatovala v nej, že Jozef Čapuška, Ján Bednár, Teofil Karaba, Rudolf Rusnák, Jozef Varačka, Ján Chudý, Ladislav Spišiak, Ján Nitran, Rudolf Klasa, Jarolím Vančo, Peter Bednárík

56 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 184 dôv./49, čís. 184 dôv./1949.

57 SNA Bratislava, f. Ústredný výbor KSS – Generálny tajomník, šk. č. 2158, č. GT-254/1.

58 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 151 dôv./1949, č. 151 dôv./1949.

59 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 874/49.

Kostol v Drahovciach v polovici 20. storočia (Zdroj: Archív Vladimíra Rusnáka)

a mladistvý Peter Varačka sú všetci podozriví „zo zločinu vzbúrenia podľa § 20 ods. 1, 2 zák. č. 231/48 Sb, jednak zo zločinu ťažkého ublíženia na tele podľa § 70, 302 v. 1 Trz., jednak zo zločinu násillia proti súkromným osobám podľa § 175 Trz., jednak zo zločinu krádeže podľa §§ 70, 333, 336 č. 3 Trz. a VIII/ Ján Nitran okrem toho aj z pokusu zločinu úmyselného zabitia podľa §§ 65, 279, 280 Trz., napokon VIII/ Ján Nitran, IV/ Rudolf Rusnák a X/ Jarolím Vančo aj z priestupku nedovolennej držby zbrane podľa § 6 nar. č. 5476/1914 Min. preds., ktoré všetky trestné činy sú uvedené v pripojenom opise trestného oznámenia“. Správa konštatovala, že pri predbežnom

súdnom vypočutí v Trenčíne vinu priznal len Čapuška, čiastočne Chudý, Spišiak, Klasa a Vančo a ostatní obvinení vinu popreli.

Okresný súd v Piešťanoch dokonca navrhoval, aby sa prípad pojednával priamo na Štátnom súde v Bratislave, pričom argumentoval závažnosťou prípadu, množstvom obvinených a aj blízkosťou Drahoviec od Piešťan, kde „je pravdepodobné, že okrem obvinených by sa k pojednávaniu dostavilo prípadne aj mnoho občanov z Drahoviec, keď aj len najbližších príbuzných“.⁶⁰

Nakoniec sa v obžalobe podanej 15. septembra 1949 uvádzalo, že Štefan Szabo prečítal „pri dvoch omšiach obsah tzv. pastierskeho listu,

vydaného pražským arcibiskupom Beranom a zástupcami biskupského sboru, ktorý bol zameraný proti snahám o dosiahnutie dohody medzi štátom a r. kat. cirkvou a nepravdive líčil stanovisko československého štátu pri riešení náboženských otázok ako utláčanie r. kat. cirkve“. Je teda zrejme, že obžaloba zavádzala keď tvrdila, že štátna moc pokúša o dohodu s rím. kat. cirkvou. V obžalobe sa tvrdí, že zhromaždené ženy a deti pred farou vo večerných hodinách 20. júna 1949 vykrikovali rozličné heslá proti komunistom, a zvlášť voči tajomníkovi MO KSS Františkovi Hrbekovi. Muži, ktorí sa pridali k zhromaždeniu, boli „v značnej čiasťke tiež ozbrojení a to aj

60 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. Št. 1292/1/49.

strelnými zbraňami“. Z následných vyšetrovacích spisov je zrejme, že počet strelných zbraní sa pohyboval v kúsoch a nevyskytol sa ich väčší počet počas zhromaždenia. Taktiež sa v obžalobe uvádza, že predseda ONV Piešťany Jozef Kubo utrpel počas potýčky

dve bodné zranenia, pričom rana na ľavej strane hrudníka ho zasiahla „v blízkosti srdca a hojila sa asi 25 dní“. Pred ďalším lynčovaním bol predseda ONV zachránený Františkom Hrbekom, ktorý na odstrašenie davu vystrelil z pištole do vzduchu.⁶¹

Obvinených zo vzbury v Drahovciach bolo celkovo 69 osôb.⁶² Iničiátormi vzbury mali byť farár Štefan Szabo František Chudý a Tomáš Cesnek. Zastúpené osoby boli umiestnené vo väzbe okresnej prokuratúry v Trenčíne, bývalej krajskej väznici.⁶³

Do tábora nútených prác (TNP) boli odsúdení:⁶⁴

Meno a priezvisko	Výška trestu	Umiestnenie
Štefan Szabo (farár)	24 mesiacov	Ilava (väzba v Trenčíne)
Tomáš Cesnek	24 mesiacov	Ilava TNP
František Chudý	24 mesiacov	Ilava TNP
Margita Bolerázka (učiteľka)	24 mesiacov	Nováky TNP
Damián Gažo	20 mesiacov	Nováky TNP
Anna Merdová	20 mesiacov	Nováky TNP
Pavína Karabová	20 mesiacov	Nováky TNP
Anton Manák	12 mesiacov	Nováky TNP
Veronika Petrášová (rod. Kremnická)	20 mesiacov	Nováky TNP
Anton Matula (riaditeľ školy)	12 mesiacov	Nováky TNP
Jozef Dzuro	15 mesiacov	Nováky TNP
Teofil Karaba	12 mesiacov	Nováky (väzba v Trenčíne)
Ján Nitran	20 mesiacov	väzba v Trenčíne
Rudolf Rusnák	12 mesiacov	väzba v Trenčíne
Ján Šimko	12 mesiacov	Nováky TNP
Michal Rebro	12 mesiacov	Nováky TNP
Peter Bistak	18 mesiacov	Nováky TNP
Jozef Pavlov	20 mesiacov	Nováky TNP
Johana Kvačalová	18 mesiacov	Nováky TNP
Bernardína Bednáriková	12 mesiacov	Nováky TNP
Ľudovít Surový	20 mesiacov	Nováky TNP
Júlia Spišiaková	15 mesiacov	Nováky TNP

Doposiaľ neriešené prípady, o ktorých boli podané návrhy do TNP KNV Bratislava: Jozef Čapuška, Ladislav Spišiak, Peter Bednárik, Jarolím Vančo, Rudolf Klasa, Jozef Varačka, Ján Bednár a Ján Chudý.⁶⁵

Boli vypracované aj iné zoznamy týkajúce sa vzbury v Drahovciach.

Zoznam osôb, ktoré sa zúčastnili, alebo akýmkoľvek spôsobom boli činné na vzburе v Drahovciach a ktoré budú dodané do Väznice Krajského súdu v Trenčíne:⁶⁶

Rudolf Rusnák
Ján Bednár
Ján Chudý

Ladislav Spišiak
Jozef Čapuška
Teofil Karaba
Peter Bednárik
Ján Nitran
Jarolím Vančo
Rudolf Klasa
Jozef Varačka

61 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. št. 6013/49/1.

62 A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Bratislava (1944 – 1970) (ďalej KS ZNB Bratislava), R 012/ S I., šk. č. 27, a. č. 252, Protištátné prípady, ktoré sa vyskytli „S Katolíckou akciou“ – hlásenie. Číslo 251 taj./1949.

63 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB Bratislava, R 012/ S I., šk. č. 27, a. č. 252.

64 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB Bratislava, R 012/ S I., šk. č. 27, a. č. 252, Protištátné prípady, ktoré sa vyskytli „S Katolíckou akciou“ – hlásenie. Číslo 251 taj./1949.

65 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB Bratislava, R 012/ S I., šk. č. 27, a. č. 252, Protištátné prípady, ktoré sa vyskytli „S Katolíckou akciou“ – hlásenie. Číslo 251 taj./1949.

66 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 219/49 dôv.

Peter Varačka
Štefan Szabo

Niektorí z nich mali byť zaradení do tábora nútených prác, ale keďže sa preukázali závažnejšie trestné činy, ktoré údajne spáchali, tak boli zaradení do väznice. Išlo o Jána Nitranu, Štefana Szaba, Rudolfa Rusnáka a Teofila Karabu.

Posledný zoznam obsahoval osoby, na ktoré „bude urobené trestné oznámenie na slobode a boli orgánmi ŠtB vypočúvaní“:

Karol Rusnák
Alžbeta Cesneková
Marek Horúcka
Mikuláš Chudý
Jozef Varačka
Ján Tabák
Ján Karaba
Ján Rusnák
Ján Merda
Stanislav Dzuro
Emília Čapušková
Anton Sedláček
Štefan Jakubička
Jozef Karaba
Verona Cesneková
Jozef Spišiak
Pavína Dobrovolná
Mária Gažová
Pavel Karaba
Peter Karaba
Štefánia Karabová
Emil Karaba
Teodor Lajcha

Ján Macecha
Štefan Pavlo
Izidor Rapavý
Filip Spišiak
Peter Spišiak

Niektoré osoby, určené do TNP v Novákoch, nebolo možné dodať, lebo sa nachádzali vo väznici Krajského súdu v Bratislave. Dňa 5. novembra 1949 takto Stanica ZNB Veľké Kostoľany, pod ktorú patrili Drahovce, oznamovala bezpečnostnému referentovi ONV Piešťany, že nemôže dodať do tábora nasledujúce osoby: Ladislav Spišiak,⁶⁷ Peter Bednárík,⁶⁸ Jarolím Vančo,⁶⁹ Rudolf Klasa,⁷⁰ Jozef Čapuška,⁷¹ Ján Bednár,⁷² Jozef Varačka,⁷³ Ján Chudý.⁷⁴

Jozef Čapuška bol nakoniec odsúdený na tri roky väzenia, ale po odvolaní sa proti rozsudku na krajský súd mu zvýšili trest na štyri roky. Svoj trest si odpykal v Jáchymove.⁷⁵ V prípade duchovných sa komunisti rozhodli potrestať každého kňaza, „ktorý v nedelu 19. júna akýmkoľvek spôsobom zverejnil posolstvo českých a slovenských ordinárov“. Trest mal byť odstupňovaný podľa piatich kategórií priamo úmerných miere previnenia. Najtvrdší postih sa týkal kňazov, ktorí prečítané posolstvo doplnili o „poburujúci“ komentár. K tejto kategórii patril aj Štefan Szabo,⁷⁶ ktorý bol odsúdený na tri roky väzenia.⁷⁷

Jarolím Vančo bol zaradený do TNP Nováky na dobu 12 mesiacov. Počas svojej účasti na vzbure sa mal dokonca pokúsiť napadnúť zasahujúcich príslušníkov ZNB a vojakov vojenským bodákom, avšak „v poslednom okamžiku od úmyslu upustil“.⁷⁸ Už v januári 1950 žiadal jeho otec o prerušenie trestu, a to z dôvodu, že jeho zatknutie malo fatálny vplyv na jeho matku – Katarínu Vančovú, rod. Varačka, ktorá, „je prípadom tak zlomená, že stratila čiastočne pamäť“. Dokonca sa pokúsila dvakrát spáchať samovraždu. Štefan Vančo žiadal o prerušenie trestu, „tak aby som sa pokúsil zachrániť život manželky na koľko ako som spomenul táto trpí fiksnu ideou, za synom a mermomocou chce spáchať sebevraždu“. Túto žiadosť podporilo aj Miestne vedenie KSS Drahovce.⁷⁹

Margita Bolerázka⁸⁰ bola Komisiou navrhnutá na zaradenie do TNP Nováky na 24 mesiacov. Vyšetrovanie ZNB ju vinilo z toho, že ako učiteľka na strednej škole „nezamedzila účasť na vzbure školopovinným deťom hoci vedela a videla, že školopovinné deti sa zhlukujú pri rím. kat. fare, kde pokrikujú heslá, že si farárka vziať nedajú. Menovaná sa nepokúsila školopovinné deti od vzbury zahnať ani vtedy, keď už bola pokročilá nočná doba a s ich účasťou na vzbure priamo súhlasila, čím vzburu priamo podporovala“. Zároveň bola dotyčná učiteľka podozrivá aj z toho,

67 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 309 dôv./49.

68 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 310 dôv./49.

69 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 311 dôv./49.

70 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 312 dôv./49.

71 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 313 dôv./49.

72 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 314 dôv./49.

73 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 315 dôv./49.

74 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 316 dôv./49.

75 TELIŠČÁKOVÁ, Dagmar. *V Jáchymove skončili aj hokejoví majstri* [online]. [cit. 2025-01-21]. Dostupné na: <https://zurnal.pravda.sk/spolocnost/clanok/411846-v-jachymove-skoncili-aj-hokejovi-majstri/>

76 HALKO, Jozef. *Rozbiť Cirkev*, s. 172.

77 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, č. Št. 6013/49.

78 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 1993/1949-III/5.

79 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 1000/1950-I/1.

80 V niektorých dokumentoch uvádzaná aj ako Bolerázka.

Fotografia 5. triedy v školskom roku 1946/47 (Zdroj: Drahovce... dejiny obce/Vladimír Rusnák)

že sama deťom povedala správu o zatknutí farára.⁸¹ V prílohe k tomuto návrhu na zaradenie do TNP sa dokonca uvádza, že Margita Bolerázska udržiavala s farárom Szabom „intímne styky“, a preto rozšírila medzi mládežou správu o chystanom zatknutí kňaza. Taktiež jej postoj k štátnemu zriadeniu hodnotili ako negatívny, keďže je „kresťanskokatolíckeho svetonáhľadu“ napriek tomu, že od apríla 1948 mala byť členkou KSS.⁸²

Podobne aj Anton Matula mal byť zaradený do TNP v Novákoch na 12 mesiacov, keďže „menovaný ako riaditeľ národnej školy napomáhal

vzniknutiu vzbury v obci Drahovce [...], a to tým, že hoci videl, že sa pred rím. kat. farou shlukujú ľudia a že vykrikujú rôzne heslá, predsa sa nepokúsil túto okolnosť nikde oznámiť čím vzburu priamo podporoval. Okrem toho menovaný videl, že sa shluku ľudí a na vzbure berie účasť i veľká časť školskej mládeže, ktorá sa potulovala po obci a vykrikovala heslá, že si farárka nedajú a pod. a hoci už bola pokročilá nočná doba, predsa sa ako riaditeľ školy nepokúsil túto školopovinnú mládež zahnať domov, hoci to bolo jeho povinnosťou a tým vzburu priamo podporoval.“⁸³ Bol teda vinný „ako riaditeľ a verejne

vplyvný činiteľ“, že sa svojou ľahostajnosťou a nezaujmom postaral o to, že sa vzbury zúčastnila aj školopovinná mládež. Podozrievali ho aj z toho, že o prípravách vzbury vedel, a napriek tomu „nikde toto ako štátny zamestnanec neoznámil“.⁸⁴

Na zaradenie do TNP v Novákoch bol navrhnutý aj Jozef Pavlov, a to na dobu 20 mesiacov.⁸⁵ Mal sa aktívne zúčastniť vzbury, či už pri bití predsedu ONV, alebo pri rabovaní obchodu Františka Hrbeka. Pri jeho zápisnici nachádzame aj konkrétnejšie informácie o zraneniach Jozefa Kuba. Mal byť štyrikrát bodnutý nožom, z toho

81 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 1392/1949-III/5.

82 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 201 dôv./49.

83 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 1394/1949-III/5.

84 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 212 dôv./49.

85 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 1428/1949-III/5.

dvakrát do hlavy a dvakrát do ľavého boku.⁸⁶ Jedna z týchto rán do boku mala byť hlboká 7 centimetrov a viesť asi 1 centimeter od srdca. Pavlovovi prirážalo aj obvinenie zo „šmeliny“, keďže 4. júna 1949 bola u neho nájdená skrytá zabitá ošípaná, určená na čierny obchod.⁸⁷ Jozef Pavlov sa nakoniec nemal aktívne zúčastniť vzbury v Drahovciach. Aspoň to tvrdil bezpečnostný referent ONV Piešťany, keď odporučil prijať žiadosť jeho matky Štefanie Kováčovej o jeho prepustenie. Tej sa mali občania z Drahoviec vysmievať, že „ako dobrej komunistickej sa jej dostalo odplaty – zatvorením syna“.⁸⁸

V niektorých prípadoch obvineným prisúdili ďalšie prirážajúce okolnosti. Napríklad pri domovej prehliadke u Damiána Gaža bol nájdený obraz Jozefa Tisa, náboje do pušky, ktorá sa našla „pohodená v záhrade neďaleko domu jeho rodičov“, a úrady tiež tvrdili, že bol pokladaný za „duševného vodcu“ bývalých členov Hlinkovej mládeže v obci, ktorí sa sústreďovali v organizácii katolíckej mládeže.⁸⁹ Pri domovej prehliadke u Františka Chudého sa našla aj „závadná“ kniha s názvom *Rukojet' křesťanské sociologie*, pričom bola odovzdaná okresnej prokuratúre ako dôkazný materiál. Taktiež pri prehliadke u riaditeľa školy Antona Matulu boli nájdené dôkazové predmety. Išlo o obrázkový časopis *Hlinkova mládež* a brožúrku *Zo slobodných roľníkov otroci pôdy/kolchozy*. Spolu s trestným oznámením boli odovzdané okresnej prokuratúre v Piešťanoch.⁹⁰

František Chudý bol zaradený do TNP Ilava na dobu 24 mesiacov. Bol „dôvodne podozrivý, že bol sám pôvodcom, ktorý rozširoval nepravdivé a poplašné zprávy, že SNB zaistí rím.

Interiér kostola v Drahovciach v 40. rokoch, hlavný oltár

(Zdroj: *Drahovce... dejiny obce*/Vladimír Rusnák)

katolíckeho farára Sabu“. Taktiež mal otvorene kritizovať skutočnosť, že farárovi bol členmi ZNB odňatý pastiersky list. Samozrejme, aj samotnej vzbure sa mal zúčastniť od začiatku až do rozohnania ľudí asistenčnou jednotkou.⁹¹ Pri vzbure mal poukazovať aj na to, že „nevychádza žiadna katolícka tlač a tí farári, ktorí podpísali ohlas, sú už niekoľko rokov aj mŕtvy, čo znamená, že boli podpísané falošne a nepravdivé mená“.⁹²

Súd a úrady teda rozlišovali a trestali podľa závažnosti previnenia. Rozlišovali medzi podnecovateľmi vzbury a bežnými účastníkmi. Zvlášť závažné boli prípady osôb, ktoré vystúpili fyzicky proti predsedovi Jozefovi Kubovi, resp. Františkovi Hrbekovi a jeho majetku.

PO VZBURE

Vzhľadom na zhoršujúcu sa situáciu apoštolský administrátor trnavskej

apoštolskej administratúry Ambróz Lazík vydal 21. júla 1949 tajné úpravy pre prípad, že by mu bolo znemožnené vykonávať úrad. Rozhodol sa ustanoviť spolupracovníkov a pomocníkov pre spravovanie diecézy, pretože „sme násilne hatení pri výkone jednotlivých i všetkých povinností nášho úradu a riadenia našej trnavskej apoštolskej administratúry“. Všetka právomoc a všetky fakulty vyžadujúce si osobitné poverenie sa udeľujú generálnemu vikárovi J. Minárikovi. Keby však Lazík a Minárik boli znemožnení, tieto právomoci prechádzajú na V. Mitošinku a K. Jarábka. Okrem nich boli v 11 regiónoch vybraní 2 – 3 kňazi, ktorých by v mimoriadnych prípadoch mohol niekto zo štyroch vyššie uvedených ústne alebo písomne poveriť výkonom zmienenej jurisdikcie a osobitných fakúlt. Medzi takto vybraných kňazov patrili aj Jozef Szombath a Vojtech Balažoviech

86 V iných zápisniciach nie je konkretizované, kde presne bol Jozef Kubo zasiahnutý, len všeobecne, že bol štyrikrát bodnutý. Napr. ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 225 dôv./49. V iných dokumentoch sa konštatujú dve rany na tele predsedu ONV Piešťany.

87 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 222 dôv./49.

88 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 246. Žiadosť o amnestiu, Piešťany, 28. 9. 1949.

89 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 203 dôv./49.

90 SNA Bratislava, f. PS, šk. č. 557, Akcia Drahovce, č. 878/49.

91 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 1395/1949-III/5.

92 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 215 dôv./49, č. 206 dôv./49.

pre obvod Čachtice, Myjava, Veľké Kostolány a Hlohovec.⁹³

Nedôvera voči ľudovodemokratickému režimu a komunistom naďalej pretrvávala v obci Drahovce aj v jesenných mesiacoch roka 1949. Dňa 29. septembra 1949 bola predložená situačná správa ONV v Piešťanoch za mesiac september. Situácia ohľadom KA sa hodnotila ako stagnujúca. Od júla 1949 pôsobil okresný výbor KA, ktorý však od svojho zvolenia nedostal žiadne inštrukcie k činnosti, a preto ani nevyvíjal žiadnu aktivitu. Bezpečnostný referent upozorňoval na skutočnosť, že „nariadený súpis cirkevného majetku, ktoré nariadilo Pover. školstva, vied a umení, neuposlúchli niektorí cirkevní hodnostári a cirkevné rady s poukazom na to, že musia mať súhlas vyšších miest t. j. biskup. úradu.“⁹⁴ Štátna KA nemala teda potrebnú oporu vo veriacich, keď dokonca nenachádzame ani menný zoznam jej predstaviteľov v okrese. Vypovedá to o nezaujme, resp. až o odpore voči tejto akcii.⁹⁵

Predložená situačná správa ONV Piešťany – bezpečnostného referátu za október 1949 informovala KNV Bratislava – bezpečnostný referát: „Po odhlasovaní a prijatí zákonov zabezpečujúcich cirkve po stránke vecnej a hospodárskej bolo toto rozhodnutie vlády medzi pokrokovým obyvateľstvom prijaté s veľkým uspokojením. Ďalej však bolo zistené, že farári r. k. cirkve na toto rozhodnutie vlády sa pozerajú nepriateľsky vzhľadom k tomu, že týmito zákonmi bude štát zasahovať do vnútorných záležitostí r. k. cirkve, najmä preto, že podľa ľubovôle budú premiestňovaní kňazi ako i farári bez súhlasu biskupov.“⁹⁶ Veriaci, určite aj s prispením duchovných, správne identifikovali snahu štátnych orgánov o podriadenie

Farár Ferdinand Ňukovič (Zdroj: Drahovce... dejiny obce/Vladimír Rusnák)

si radových kňazov cez ich hospodárske zabezpečenie a obávali sa zmeny pomerov. Zabratie cirkevných majetkov a prijatie tzv. cirkevných zákonov týkajúcich sa platov duchovných predstavovalo pomerne úspešný krok k pacifikácii odbojných kňazov.

Nakoniec, 2. novembra 1949 sa sťažoval miestny veliteľ Dobrovoľného zboru hasičov (DZH) v Drahovciach, že na schôdzu, ktorá sa konala 30. októbra 1949, sa napriek predvolaniu nedostavilo 15 hasičov. „Uvedená schôdzka sa konala za tým účelom, aby pripravila slávnostný nástup DZH pri príležitosti osláv ‚Dní československo-sovietskeho priateľstva‘ dňa 2. novembra 1949. Týchto 15 členov aj zároveň odoprelo vykonať nástup ku uvedeným oslavám.“ Veliteľ HZD žiadal úrady, aby prisne potrestali nezúčastnených 15 hasičov, keďže „nechcú konať nielen svoju hasičskú povinnosť... ale zároveň, že sa chcely vyhnúť oslavám.“ Dotýčanými hasičmi boli: Emil Holik, Jozef

Kudela, Karol Brezovský, Jozef Karaba, Alojz Urminský, Jozef Varačka, Damián Varačka, Marián Varačka, Peter Cesnek, Anton Cesnek, František Lajcha, Bernard Varačka, Jozef Rusnák, Jozef Hnilka a Peter Dzuro.⁹⁷

Napriek odsúdeniu Štefana Szaba a snahe štátnych úradov o upokojenie situácie, resp. o dosadenie „vhodného“ duchovného do Drahoviec, sa toto riešenie ukázalo ako problematické. Koncom novembra 1950 žiadalo cirkevné oddelenie ONV Piešťany predložiť z Bratislavy kádrový posudok na kňaza Ferdinanda Ňukoviča, ktorý do r. 1949 pôsobil ako kaplán na rím. kat. fare v Bratislave-Rači. Tento kňaz nastúpil následne na miesto vo farnosti Drahovce. Podľa Povereníctva vnútra ho bolo možné získať pre spoluprácu, pretože Ňukovič sa orientoval socialisticky, ale nie komunisticky, pričom bol prívržencom ČSR a kresťanstva. Cirkevné oddelenie ONV nakoniec vypracovalo vlastný posudok, v ktorom informovalo o viacerých udalostiach. Ňukovič nepodpísal štátnu Katolícku akciu ani zdravicu k narodeninám J. V. Stalina, ani sa nezúčastňoval žiadnych „vlasteneckých“ iniciatív. Jeho vplyv na veriacich mal byť veľký. Celkové zhodnotenie znelo, že „jeho postoj k ľud. dem. zriadeniu je váhavý, až nepriateľský. Vychováva veriacich nábožensky, až fanatickým spôsobom. Jeho kázne v kostole sú bez politického zamerania, viac náboženské. [...] Spolupráca s ním je neistá.“⁹⁸ Náboženskú situáciu v Drahovciach preto hodnotili štátne úrady ako pokojnú, bez politického podtónu.

VYŠETROVANIE V ROKU 1970

Prokurátor VOP Bratislava, podplukovník Ján Skalický, informoval

93 VNUK, František. *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*, s. 63.

94 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 112 dôv./49, č. 345 dôv./1949-BR.

95 V doterajších spracovaných regiónoch (Orava, Kysuce, Záhorie) sme vždy dokázali identifikovať aj oficiálnych predstaviteľov KA na okresnej úrovni. V prípade ONV Piešťany sa to dosiaľ nepodarilo.

96 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 328, inv. č. 112 dôv./49, čís. 387 dôv./III-1949.

97 ŠA Trnava, f. Úrad MNV Drahovce, šk. č. 1, inv. č. 215 dôv./49, č. 4545/49

98 ŠA Trnava, f. ONV Piešťany, šk. č. 399, č. 195/50 – Kult.

5. januára 1970 Ministerstvo vnútra SSR, odbor Inšpekcie MV v Bratislave, „že v roku 1949 príslušníci ŠtB použili voči občanom z obce Drahovce násilie“, a preto žiadal objasniť prípad a vydať rozhodnutie.⁹⁹

Predvolaný bol aj Jozef Himro, ktorý v čase vzbury v Drahovciach bol príslušníkom ŠtB v Piešťanoch. Vypovedal 14. novembra 1969. Uviedol, že v súvislosti s vyšetrovaním prípadu vzbury a ťažkého ublíženia na zdraví predsedu ONV Jozefa Kubu, „došlo asi k 30 predvedeniam osôb z Drahoviec do budovy býv. ONV v Piešťanoch, ktoré boli podozrivé z účasti na vzbure“. On sám sa mal podľa svojej výpovede zúčastniť len predvádzania podozrivých osôb, pričom samotné vyšetrovanie vykonávali príslušníci Krajského veliteľstva ŠtB z Bratislavy a „niektorí príslušníci ŠtB z Oddielu Trnava“. Tvrdenie, že niektoré osoby boli bité, nevedel z toho dôvodu potvrdiť. Vyšetrovanie mal viesť „istý Ilčík a kpt. Viktory, veliteľ oddielu ŠtB z Trnavy“. Popieral obvinenie svedkov, že aj on sa zúčastnil na bití vypočúvaných. Rudolfa Dzuru vraj vôbec nepoznal.¹⁰⁰

Damián Gažo vo svojej výpovedi 13. novembra 1969 uviedol: „Dňa 20. 6. 1949 o 4.00 hod. prišli pre mňa žandári do bytu mojich rodičov a odviezli ma do Piešťan. V Piešťanoch ma žandári zápisnične vypočúvali a pritom bili rukami po obličaji, žalúdku a kopali ma do nôh. V tej miestnosti, kde som sa ja nachádzal, bolo nás celkom 27 osôb a keď jednotlivci prichádzali z výsluchu, každý len stonal a neskôr aj hovoril, ako bol bitý.“ Damián Gažo bol odsúdený na 22 mesiacov v TNP,

príčom si odpykal 6 mesiacov, keďže následne musel nastúpiť na vojenskú službu.¹⁰¹

Ján Chudý uviedol pri vypočúvaní, v rovnaký deň ako Gažo, nasledovné: „Ja som bol tiež žandármi vypočúvaný v Piešťanoch a potom neľudsky bitý. Bol som bitý po oboch chodidlách nôh, niekoľko som sa na pokyn žandárov musel vyzut.“ Odsedel si nakoniec jeden rok trestu, na ktorý bol aj odsúdený. Tvrdil, že „všetci ľudia z našej obci boli v Piešťanoch bití“.¹⁰²

Jozef Varačka vypovedal, že príslušníci ZNB v jeho dome previedli dvakrát domovú prehliadku. Vzali ho aj do Piešťan, kde ho vypočúvali, pričom ho bili gumenou hadicou po chodidlách oboch nôh, rozbili mu neznámym predmetom ľavé koleno a nalomili mu ľavú sánku. Následne bol aj liečený v nemocnici. „Po vypočutí a dobití som musel žandárom podpísať prehlásenie o tom, že ma nebili a tak ma pustili domov.“ Jozef Varačka nakoniec súdený nebol, keďže mu nedokázali žiadny trestný čin.¹⁰³

Podobne vypovedal aj Peter Bednárík. Vo výpovedi spomenul aj mená dvoch príslušníkov ŠtB, menovite Habána a Hmira, aj keď podotkol, že nevie meno ani jedného žandára, ktorý ho bil. Jeho manželke mali pri tomto výsluchu vybiť šesť predných zubov a odsúdiť ju na jeden rok TNP v Novákoch.¹⁰⁴

O bití gumenou hadicou a celkovom násilí príslušníkov ŠtB vypovedali aj Marek Horucka (nebol nakoniec odsúdený, keďže mu nič nedokázali), Karol Rusnák (taktiež neodsúdený), Ludovít Surový (neodsúdený). Veronika

Petrášová uviedla, že ju bil Jozef Himro, pričom jej úderom do tváre poškodil zuby a bil ju po chodidlách „tvrdým predmetom“.¹⁰⁵

Inšpekcia Ministerstva vnútra SSR vypočula aj funkcionárov zapojených do udalostí v Drahovciach. Jozef Kubo 20. marca 1970 uviedol, že nevie kto vyšetroval daný prípad v Drahovciach, keďže bol v domácom ošetrovaní. Zaujímavejšia je informácia, že „v druhom týždni v pondelok som sa dostavil na ONV kde som navštívil väznených a v cele sa doznal mladý chlapec, ktorý ma prosil o odpustenie. [...] Pri mojom pohovore v cele, uveznení poukazovali na to, že sa mal priznať hneď a že oni nemuseli byť bití.“¹⁰⁶

Vypovedal aj Rudolf Habán, v čase vzbury bezpečnostný referent na ONV Piešťany. Dňa 23. apríla 1970 uviedol, že vypočúvanie „sa prevádzalo v medziach platných smerníc a zákonov a tieto neboli narušené zo strany vyšetrovujúcich orgánov“. Poprel teda používanie násilia, ale treba podotknúť, že on samotný nebol prítomný podľa svojich slov pri vypočúvaní, keďže „vyšetrovanie prevádzali orgánovia Poverenictva vnútra Bratislava a príslušníci ZNB prevádzali len asistenciu“.¹⁰⁷

Samotný Ilčík sa k prípadu vyjadril 27. apríla 1970. Podľa jeho slov sa akcie v Drahovciach priamo nezúčastnil, len dvakrát preletel nad Drahovcami, aby zistil, či je v dedine „klud“. Keď zistil, že je v obci pokoj, dal príkaz „pravdepodobne“ mjr. Globanovi, aby dedinu obsadili bezpečnostné sily. „V neskoršej dobe odišiel (Ilčík) z Piešťan autom do Drahoviec, kde vysvetlil farárovi celú situáciu a tohto zatkol. Previedol s ním

99 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35. Porušovanie socialistickej zákonnosti príslušníkmi ŠtB voči občanom obce Drahovce pri tzv. katolíckej akcii r. 1949 – záverečná správa.

100 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35. Protokol o výsluchu svedka – Jozef Hmiro.

101 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35. Protokol o výsluchu svedka – Damián Gažo.

102 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35. Protokol o výsluchu svedka – Ján Chudý.

103 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35. Protokol o výsluchu svedka – Jozef Varačka.

104 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35. Protokol o výsluchu svedka – Peter Bednárík.

105 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35. Protokol o výsluchu svedka – Veronika Petrášová, rod. Kremnická.

106 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35, č. IM-5/02-70.

107 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35. Zápis o výpovedi – Rudolf Habán.

Budova pôvodnej školy, neskôr Miestny národný výbor v Drahovciach (Zdroj: Archív Vladimíra Rusnáka)

predbežný výsluch bez zápisnice a potom ho odovzdal odbočke ŠtB Trnava alebo Piešťany.“ Bližšie informácie o tom, kto viedol vyšetrovanie, nepodal.¹⁰⁸

V záverečnej správe Ministerstva vnútra SSR 29. apríla 1969 k „objasňovaniu porušovania socialistickej zákonitosti príslušníkmi ŠtB voči občanom obce Drahovce v roku 1949“ sa konštatovalo, že Inšpekcia ministra vnútra SSR previedla rozsiahle vyšetrovanie, avšak z výpovedí sa nedalo posúdiť, „či v priebehu vyšetrovania vyšetrovatelia ŠtB používali proti zaisteným osobám nezákonné metódy a prostriedky výsluchu“. Inšpekcia hľadala vyšetrovacie materiály aj v archíve ŠEO HS-ŠtB Bratislava, pričom sa zistilo, „že všetky archívne vyšetrovacie spisy v počte

59 osobných vyšetrovacích zväzkov včítane vyšetrovacieho zväzku Štefana SZABU boli asi v roku 1963-64 skartované /zničené/, na základe tajného rozkazu ministerstva vnútra č. 33/62“. Údaje mali byť zistené v archívnom protokole ŠEO z roku 1950. Z toho dôvodu inšpekcia nebola schopná určiť osoby, ktoré prevádzali vyšetrovanie prípadu Drahoviec a vypočuť ich. V správe inšpekcie sa v závere uvádza, že „aj keď by sa preukázalo porušovanie socialistickej zákonitosti podľa §-u 67 tr. zák., čo sa šetrením nepotvrdilo, trestné stíhanie je neprípustné podľa §-u 11, odst. 1, písm. b/ tr. por. č. 141/61 Zb. z dôvodov premlčania“.¹⁰⁹ Snaha o dosiahnutie spravodlivosti v tomto období teda stroskotala.

Spravodlivosti a rehabilitácie sa časť odsúdených dočkala až po páde komunistického režimu. Dňa 30. apríla 1991 rozhodol Obvodný súd Bratislava I o súdnej rehabilitácii osemnástich odsúdených na čele so Štefanom Szabom, Jozefom Čapuškom, Jánom Nitranom a Teofilom Karabom.

ZÁVER

Prípad vzbury v Drahovciach patril medzi najvýznamnejšie a najrozsiahlejšie protirežimové akcie v roku 1949 v súvislosti so štátnou Katolíckou akciou. Zapojila sa do nej, slovami štátnych orgánov, „takmer celá obec“. Ako sme poukázali v úvode štúdie, napätie a odmietanie komunistického svetonázoru narastalo v obci už v rokoch

108 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35. Úradný záznam – s. Ilčík.

109 A ÚPN Bratislava, f. KMV O BA, P 10/2, a. č. 35, č. j. IM-5/02-70.

1947 – 1948. Pokus bezpečnostných úradov zamedziť čítanie pastierskeho listu viedol nakoniec k tragickým udalostiam. Tak ako na mnohých miestach Slovenska, aj v Drahovciach sa veriaci postavili za svojho kňaza. Svoju zásluhu na vzbure mal evidentne aj František Hrbek, ako predseda miestnej organizácie KSS, ktorý bol v konflikte s viacerými obyvateľmi obce. Kňaz Štefan Szabo neuposlušnosť zákazu čítania pastierskeho listu, a následne aj presvedčením, že ho prídu štátne orgány zatknúť, nevdojak vyprovokoval vzburu veriacich. Podľa spomienky zúčastnených mal Szabo okolo 22.00 hod. vyjsť pred bránu a vyzvať „*zhromaždených, aby išli domov, že nič mu*

nehrozí“. V žiadnom archívnom dokumente nenachádzame zachytenú túto skutočnosť. Bezpečnostné úrady sa rozhodli prípad riešiť exemplárne a tvrdenie, že by kňaz upokojoval situáciu, im nehralo do kariet. Hlavnými obvinenými sa teda stali samotný kňaz Štefan Szabo, vysokoškolák František Chudý a kostolný otec Tomáš Cesnek. Napriek tomu na najdlhší trest bol odsúdený Jozef Čapuška, ktorý mal podľa svojej výpovede a výpovedí niektorých obžalovaných bodnúť predsedu ONV Piešťany Jozefa Kuba nožom. Ako sa ukázalo pri vyšetrovaní ministerstva vnútra v rokoch 1969 – 1970, vypočúvaní v tomto prípade vzbury boli brutálne bití a mučení, aby sa ich výpovede

zhodovali so zámerom bezpečnostných úradov. Aj samotný fakt, že Kubo sa pár dní po incidente vyskytol vo väznici pri konfrontácii s obžalovanými, vypovedá, že jeho napadnutie nebolo také vážne, ako ho prezentovala komunistická moc. Taktiež výpovede vypočúvaných majú časté dodatky, ktoré poškodzovali či už samotných vypočúvaných, alebo zúčastnených na vzbure. Prípad vzbury v Drahovciach sa stal súčasťou množstva prejavov odporu voči cirkevnej politike štátu a snahy o ovládnutie katolíckej cirkvi. Nakoniec komunistická moc vyhodnotila štátnu Katolícku akciu ako neúspešnú, a tak pristúpila k iným spôsobom ovládnutia cirkvi a svedomia národa.

Martin Garek • State Catholic Action and Rebellion in Drahovce in 1949

In the summer of 1949, the communist regime moved to tighten its grip on the Catholic Church by nationalising the so-called Catholic Action. The Church hierarchy resisted these attempts at control, issuing a pastoral letter that was read from pulpits across the country. Its message sparked unrest throughout Slovakia, at times escalating—at least in the eyes of the authorities—into outright riots.

One of the most notable incidents took place in the village of Drahovce. Tensions there had been simmering since early 1949, fueled largely by the disrespectful and antagonistic behaviour of the local chairman of the Communist Party. Matters came to a head on the evening of June 20, 1949, when villagers, fearing the imminent arrest of their priest, Štefan Szabo, gathered to protect him. Despite official assurances from Jozef Kuba, chairman of the Piešťany District National Committee, that such fears were unfounded, the confrontation escalated into violence.

In the aftermath, 69 villagers were charged with rebellion. Some were sentenced to prison terms or deported to forced labour camps. The main defendants were Father Štefan Szabo, along with František Chudý and Tomáš Cesnek. Two decades later, an internal investigation by the Ministry of the Interior (1969–1970) revealed that those interrogated had been brutally beaten and tortured until their statements aligned with the version of events dictated by State Security.

The Drahovce Uprising became a telling example of the communist regime's determination to suppress religious resistance—and of the heavy price paid by communities that dared to defend their faith in postwar Czechoslovakia.

Mgr. Martin Garek, PhD. (1980)

Absolvent Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, odbor história. V rokoch 2009 – 2016 pôsobil ako odborný asistent na katedre histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. V súčasnosti pracuje ako vedecký pracovník Centra výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa v Bratislave. Vo svojej publikačnej činnosti sa zameriava na oblasť hornej Oravy a severného Spiša v rokoch 1938 – 1948, slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1918 – 1945, problematiku výstavby Oravskej priehrady, presídľovania i problematiku pracovných táborov v rokoch 1941 – 1949, venuje sa otázke židovskej menšiny na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 a protikomunistickému odboju v 50. rokoch 20. storočia na Slovensku. Je autorom monografií *Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1945 – 1947* (2007) a *Storočnica hasičov v Liesku 1916 – 2016* (2017). Doma i v zahraničí publikoval viacero štúdií a odborných článkov na vyššie uvedené témy. Kontakt: garek@upn.gov.sk

ČINNOSŤ DISCIPLINÁRNYCH ORGÁNOV ÚSTREDNÉHO VÝBORU KSS V KONTEXTE PÔSOBENIA SLOVENSKÝCH PRÍSLUŠNÍKOV SONDERKOMMANDA EDELWEISS

ADAM BIELESZ

Na konci roku 1962 začali disciplinárne orgány Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) vyšetrovať minulosť viacerých členov Komunistickej strany Slovenska (KSS), ktorí v rokoch 1944 a 1945 pôsobili ako príslušníci Sonderkommandu Edelweiss. Táto špeciálna protipartizánska jednotka bola aktívna počas Slovenského národného povstania aj po jeho potlačení. Dokumenty o činnosti disciplinárnych orgánov ÚV KSS na niekoľkých príkladoch ukazujú, že stranícke previerky odhalili účasť niektorých členov KSS na masakroch v obciach Ostrý Grúň a Kľak. Napriek svojej minulosti sa títo jednotlivci dokázali po vojne integrovať do nového politického systému a zotrvať v ňom až do roku 1962.

ÚVOD

Členská základňa KSS pomerne rýchlo po prechode frontovej línie začala rásť do predtým nevídaných rozmerov. Zhruba 10 000 predvojnových členov a 20 000 bývalých sociálnych demokratov rýchlo dopĺňalo ďalšie skupiny obyvateľstva, a tak mala KSS na konci roku 1945 celkovo 197 365 členov. Popri riadnych členoch existoval už od zjednocovacieho zjazdu KSS v septembri 1944 aj štatút tzv. čakateľov. Polročná čakateľská lehota sa vzťahovala na osoby bez preukázaného pôsobenia v ilegálnej KSS alebo v sociálnej demokracii, ako aj na tých, pri ktorých existovali pochybnosti o ich predchádzajúcom pôsobení. Tento inštitút však v praxi skôr komplikoval činnosť straníckych organizácií a v druhej polovici roku 1945 bol zrušený. K prvému poklesu členskej základne prišlo na prelome rokov 1945 a 1946. Na úrovniach okresných výborov a základných organizácií prišlo k previerkam a nie

všetkým členom boli vydané nové a zároveň definitívne stranícke legitimácie. Členská základňa preto na jar 1946 vykazovala číselný údaj len niečo vyše 150-tisíc členov. Toto číslo opätovne rástlo v ďalšom období pomocou rôznych straníckych kampaní a podľa viacerých zdrojov sa vo februári 1948 pohybovalo v intervale 175- až 210-tisíc.¹

Druhá etapa rastu straníckej základne prišla po februári 1948. Uprostred tohto roku disponovala KSS celkovo 407 150 členmi, hoci mnohí z nich sa na práci strany nepodieľali a boli členmi strany len na papieri. Uprostred roku 1948 sa nábor nových členov zastavil a po organizačnom zjednotení KSČ a KSS sa medzi októbrom 1948 a januárom 1949 začala ďalšia previerka členstva. Najzásadnejšou zmenou z tohto hľadiska bolo zavedenie tzv. kandidátskej lehoty. Z kategórie členov do kategórie kandidátov prešli osoby, ktoré do KSS vstúpili po februári 1948. Z tohto dôvodu

k 31. januáru 1949 mala strana 188 072 členov a 79 488 kandidátov. Na prelome rokov 1950 a 1951 sa pristúpilo k ďalšej sérii vnútrostraníckych previerok. V neposlednom rade mnoho ľudí dobrovoľne z KSS odišlo. Koncom roku 1953 tak stav členskej základne dosiahol číselný údaj 186 907 členov a kandidátov. Od tohto obdobia až do konca 60. rokov počet členov a kandidátov KSS postupne narastal.²

Noví, ale aj staronoví členovia strany neboli z hľadiska predchádzajúceho života nepopísaným papierom. Povojní členovia mali často za sebou politickú angažovanosť ešte z medzivojnového obdobia či už v radoch sociálnych demokratov, alebo agrárnikov. Počas druhej svetovej vojny nemala časť novej členskej základne KSS prešla členstvom v HSLS, Deutsche Partei či dokonca v Strane šípových krížov, nehovoriac o zapojení sa do činnosti polovojenských či mládežníckych zložiek uvedených politických

1 PEŠEK, Jan. *Komunistická strana Slovenska – Dejiny politického subjektu I.* Bratislava: VEDA, 2012, s. 14 – 18.

2 PEŠEK, J. *Komunistická strana Slovenska – Dejiny politického subjektu I.*, s. 84 – 85.

strán.³ Z hľadiska posudzovania tejto skutočnosti existoval pomerne široký priestor na hodnotenie politickej minulosti nových členov KSS. Spektrum motivácií bolo široké, od snahy prispôbiť sa novým pomerom cez pokus získať výhodu či obavy z akejkoľvek formy postihu až po úsilie o infiltráciu vyššie uvedených strán alebo ich masových organizácií. Pri hodnotení sa prihliadalo na rôzne faktory – napríklad či daný člen predtým aktívne pôsobil v inom politickom zoskupení, aké vykonával odbojové aktivity počas druhej svetovej vojny (a či vôbec), prípadne či existovali okolnosti, ktoré mu umožnili sa takejto činnosti vyhnúť. Dôležitým aspektom bola aj skutočnosť, či daná osoba svoje predchádzajúce politické angažovanie otvorene priznala. Zároveň treba spomenúť, že existovalo riziko zneužitia vojnovej minulosti člena KSS, hoci len ako zámienky pri akejkoľvek forme nátlaku na takto dotknutého člena strany.⁴ Uvedené fenomény možno dobre predviesť na príklade dvoch významných predstaviteľov slovenského školstva po roku 1948.

Ján Kotoč, námestník povereníka školstva v rokoch 1954 až 1958, zatajil straníckym orgánom pôsobenie v miestnych štruktúrach Hlinkovej gardy (HG) v okolí Popradu. Vtedajší disciplinárny orgán ÚV KSS Komisia straníckej kontroly (KSK) vyšetrovaním zistil, že Kotoč okrem toho, že učil na meštianskej škole a Obchodnej akadémii v Poprade, pôsobil aj ako telovýchovný a výcvikový referent miestneho veliteľstva HG a prednášal na kurze

Ján Kotoč, námestník povereníka školstva v roku 1957 (Zdroj: Archív TASR)

organizovanom okresným veliteľstvom HG v Poprade. Kotoč tieto skutočnosti priznal až v čase straníckeho vyšetrovania. To sa rozbehlo po previerkach, ku ktorým sa v štátnych orgánoch na Slovensku pristúpilo v súvislosti s opätovným odštartovaním kampane proti buržoáznemu nacionalizmu. Svoje pôsobenie v garde Kotoč ospravedlňoval v liste vtedajšiemu I. tajomníkovi ÚV KSS Karolovi Bacílkovi. Okrem iného tu argumentoval aj tým, že „*nevedel rozhodne odmietnuť nátlak niektorých*

funkcionárov gardy, ktorí chceli, aby som aktívne pracoval v garde“.⁵ Výsledok vyšetrovania sa dostal na zasadnutie byra⁶ ÚV KSS (BÚV KSS) 12. mája 1958, ktoré v Kotočovom prípade rozhodlo relatívne zmierlivo. Posunuli mu začiatok uznania členstva v KSS z roku 1939 na 1945, Kotoč dostal stranícky trest pokarhanie a skončil na pozícii námestníka povereníka školstva. Stal sa však riaditeľom Výskumného ústavu pedagogického a v pracovnej kariére pokračoval.⁷ Keď mal o päť

3 Nezriedka členovia strany prešli nie jednou, ale aj viacerými politickými stranami.

4 Od 5. septembra 1939 do 21. decembra 1939 bolo pre všetkých mužov vo veku 16 až 60 rokov povinné členstvo v Hlinkovej garde. BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, s. 192 – 193. FREMAL, Karol. *Ilegálna KSS vo vzťahu k Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži v rokoch 1939 – 1943*. In: ŠUCHOVÁ, Xénia, ed. *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?*. Prešov: UNIVERSUM, 2006, s. 118 – 129.

5 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS) – Predsedníctvo, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 980, archívne číslo (ďalej a. č.) 239/12. Zpráva o výsledku šetrenia činnosti za tzv. Slovenského štátu s. Jána Kotoča, námestníka povereníka školstva.

6 vtedajší názov predsedníctva ÚV KSS

7 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 980, a. č. 239/12. Uznesenie zo 17. schôdze byra ÚV KSS, konanej dňa 12. 5. 1958 – Zpráva o výsledku šetrenia činnosti za tzv. Slovenského štátu s. Jána Kotoča, námestníka povereníka školstva.

rokov neskôr dostať vyznamenanie „Za zásluhy o výstavbu“, v návrhu na udelenie vyznamenania už túto pasáž jeho života nenachádzame.⁸

Druhým prípadom je minulosť Ondreja Pavlíka, prvého predsedu Slovenskej akadémie vied, poverenika informácií a člena predsedníctva ÚV KSS (PÚV KSS).⁹ Jeho minulosť zohrala rolu ako zámienka na postupný politický pád. Pri spracovaní prihlášok do HG, ktoré prišli do ÚV KSS na prelome rokov 1952 a 1953 z Banskej Bystrice, objavil pracovník oddelenia stranických orgánov ÚV KSS Samuel Baran 24. júna 1953 Pavlíkovu prihlášku do HG. Objavením prihlášky sa mala zaoberať mimoriadna komisia zložená z členov PÚV KSS Pavla Davida, Mareka Čulena a Rudolfa Strechaja. Vyriešenie Pavlíkovho pôsobenia sa naťahovalo takmer celý jeden rok. Správa KSK to zdôvodnila chorobou a následnou liečbou Pavla Davida.¹⁰ Pavlík toto pozdržanie postavil do iného svetla v liste 1. tajomníkovi ÚV KSČ Antonínovi Novotnému z roku 1963. Podľa neho ho David takmer okamžite po nájdení prihlášky konfrontoval a niekoľko mesiacov ho presviedčal, aby sa v najvyššom straníckom orgáne KSS na Slovensku pridal na jeho stranu. Na revanš ponúkal znehodnotenie prihlášky do gardy.¹¹ Pavlíkova prihláška do HG sa napokon stala bodom rokovania BÚV KSS,

ktoré sa zišlo 3. júla 1954. Pavlík celú vec okomentoval v liste z 1. júna 1954 adresovanom 1. tajomníkovi ÚV KSS Karolovi Bacílkovi. Uviedol, že na jeseň 1939 bol učiteľom v obci Dobroč, keď mu v októbri bolo oznámené, aby sa ako učiteľ povinne prihlásil do HG. Pavlík pokyn akceptoval a prihlášku do HG vyplnil a odovzdal. Obhajoval to snahou príliš nevyčnievať a zároveň úsilím dostať sa na vysokoškolské štúdium do Bratislavy, čo sa mu aj podarilo. Odmietol však, že by svoje členstvo v garde akokoľvek rozvíjal, prípadne, že by mu toto otváralo dvere v akademickej či pedagogickej sfére. Aj v tomto druhom liste tvrdil, že o náleze prihlášky na ÚV KSS ho informoval Pavol David, nedodal však, že by ho David žiadal o akési politické spojenectvo. Druhá výčitka smerovala k zapojeniu sa do činnosti Hlinkovej mládeže (HM). Pavlík priznal, že pod nátlakom sa ako učiteľ meštianskej školy zúčastnil kurzu HM v Párnici na Orave, ale jedným dychom dodal, že toto nikdy nezatajoval a z dvojtyždňového kurzu bol počas druhého týždňa vylúčený. BÚV KSS 3. júla 1954 prijalo rozhodnutie o udelení stranického trestu napomenutia za podpis prihlášky do HG a účasť na kurze HM. Pavlík bol zároveň zbavený členstva v byre ÚV KSS.¹² Členom ÚV KSS ostal až do zjazdu KSS v apríli roku

Ondrej Pavlík, prvý predseda Slovenskej akadémie vied v roku 1953 (Zdroj: Archív TASR)

1955. Podľa Pavlíkových slov z roku 1963 za to mohla jeho prihláška do HG a účasť na kurze HM.¹³ Pavlíkov politický pád sa nezastavil a v roku 1957 o členstvo v KSČ prišiel úplne. Tentokrát však bola dôvodom hlavne kritika vedenia a metód komunistickej strany. Členstvo mu bolo vrátené až v máji 1968.¹⁴

Najvyššie stranické orgány však ešte niekoľko rokov po vojne a so železnou pravidelnosťou riešili politické pôsobenie z čias druhej svetovej vojny aj v prípade menej známych členov komunistickej strany. Špecifickým a pomerne zaujímavým prípadom sú členovia strany, ktorí sa v rokoch 1944 a 1945 zapojili do činnosti útvaru Sonderkommando Edelweiss.

8 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1100, a. č. 37/14. Návrh na prepožičanie štátneho vyznamenania „Za zásluhy o výstavbu“ riaditeľovi Výskumného ústavu pedagogického doc. J. Kotočovi z príležitosti Dňa učiteľov a jeho 50. narodenín.

9 Z organizačného hľadiska predstavovalo predsedníctvo ÚV KSS rovnakú stranícku zložku ako byro ÚV KSS. Zmenu názvu najvyššieho stranického orgánu prijal zjazd KSČ, ktorý sa konal medzi 11. a 15. 6. 1954. Toto označenie ostalo v platnosti zhruba osem rokov a zrušilo ho rozhodnutie zjazdu KSČ, ktoré sa uskutočnilo medzi 4. a 8. 12. 1962. Od tohto momentu sa najvyšší stranický orgán na Slovensku opäť nazýval predsedníctvo. Dané časové vymedzenie budeme rešpektovať vo zvyšku textu. Zmeny ve stanovách Komunistickej strany Československa. *Rudé právo*, roč. 34, 1954, č. 165, s. 4. *Stanovy Komunistickej strany Československa*. Praha: ÚV KSČ, 1963, s. 35.

10 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 882, a. č. 490/12. Zpráva o prešetrení príčin zdržania prihlášky do HG s. Ondreja Pavlíka.

11 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Sekretariát námestníka MV v Prahe (plk. Ján Záruba) 1956 – 1968, A 9, šk. č. 4, a. č. 9. Žiadosť o zrušenie vylúčenia zo strany.

12 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 867, a. č. 7/121. Návrh na udelenie stranického trestu s. Dr. Ondrejovi Pavlíkovi, členovi ÚV KSS.

13 A ÚPN Bratislava, f. Sekretariát námestníka MV v Prahe (plk. Ján Záruba) 1956 – 1968, A 9, šk. č. 4, a. č. 9. Žiadosť o zrušenie vylúčenia zo strany.

14 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1204. Uznesenie predsedníctva ÚV KSS, schválené per rollam 3. 5. 1968 – Stanovisko k vráteniu členstva v KSČ akademikovi Ondrejovi Pavlíkovi.

PÔSOBENIE SONDERKOMMANDA EDELWEISS

Neúspešný atentát na Adolfa Hitlera z 20. júla 1944 odštartoval sériu represíí voči osobám a organizáciám, ktoré atentát schvaľovali, mali o ňom informácie alebo sa na ňom priamo podieľali. Represálie sa výrazne dotkli vojenského spravodajstva Abwehr vrátane jeho jednotlivých organizačných zložiek. Inak tomu nebolo ani v prípade II. oddelenia, ktoré sa špecializovalo na diverzné operácie a po atentáte prešlo pod kompetenciu Hlavného ríšskeho bezpečnostného úradu (Reichssicherheitshauptamt, ďalej RSHA) ako Militärisches Amt D (MIL-D). Podriadeným orgánom MIL-D s kompetenciou pre diverzné operácie na území Slovenska bol útvar s názvom Frontleitstelle P Südost, resp. Leitstelle II Südost.¹⁵

Po začiatku nemeckej okupácie sa na území Slovenska okrem nemeckých vojsk začali hromadiť aj bezpečnostné zložky, ktorých úlohou bolo potlačenie akéhokoľvek odporu. Špeciálne na boj proti partizánom vzniklo viacero ozbrojených jednotiek. Na Slovensku podliehali Leitstelle II Südost tri protipartizánske jednotky: Sondereinheit

Josef, Sonderkommando Edelweiss a Schneewittchen, pričom konkrétnu činnosť v boji proti partizánom možno doložiť v prípade prvých dvoch útvarov.¹⁶

Uprostred septembra 1944 prišiel do Bratislavy nemecký major Erwin Thun von Hohenstein, ktorý sa protipartizánskym akciám venoval už aj v Sovietskom zväze a Poľsku. Podľa jeho povojnovej výpovede pred sovietskymi bezpečnostnými orgánmi na štábe veliteľa nemeckých okupačných vojsk na Slovensku v Bratislave dostal informáciu, že bude veliteľom špeciálnej protipartizánskej jednotky. Presnejšie pokyny dostal od nadriadených orgánov vo Viedni.¹⁷ Špeciálnu protipartizánsku jednotku Thun vo výpovediach pred sovietskymi orgánmi označil ako Abwehrgruppe 218.¹⁸ Koncom septembra 1944 sa jednotka začala tvoriť v Žiline. Okrem štábu jednotky ju tvorilo niekoľko oddielov zložených z rôznych národností. Zhruba 40 – 50 ukrajinských nacionalistov vytvorilo tzv. kozácky oddiel pod velením šikovateľa¹⁹ Berlisoa s nemeckým poradcom šikovateľom Krampfom. Podobný počet mužov tvorilo kaukazský oddiel, ktorému velil šikovateľ Chan s poradcom šikovateľom Murbachom.

Nemecký oddiel podliehal priamo Thunovi.²⁰ Začiatkom októbra 1944 prišlo do Žiliny 200 mužov zo Slovenskej pracovnej služby²¹ (SPS), ktorých pod velením Martina Kanioka previelili na sever Slovenska hlavne z oddielov SPS v Jakubove a Sekuliach.²²

Voľba príslušníkov SPS do protipartizánskej jednotky nebola náhodná. Príslušníci SPS, ktorí na západnom Slovensku pôsobili v Jakubove a Sekuliach, okrem pracovných aktivít prechádzali aj ideovým školením. Školenie im vštepovali velitelia, ktorí sami predtým na školeniach veliteľov SPS v dnešnom Rakúsku a Nemecku podobné kurzy absolvovali.²³ Krátko po vypuknutí SNP prišiel medzi príslušníkov hlavný veliteľ SPS Alojz Macek a prítomných vyzval k boju proti povstaniu. Samotným veliteľom SPS bolo na školení v Bratislave oznámené, že príde k reorganizácii týchto jednotiek a ich vyzbrojeniu. Veliteľom oddielu sa stal Martin Kaniok, ktorý v tej dobe velil jakubovskému oddielu SPS. Dňa 28. septembra 1944 boli reorganizácia a ozbrojenie 200 príslušníkov SPS zabezpečené aj formálne, a to na základe dohody medzi hlavným veliteľstvom SPS a Ministerstvom národnej obrany (MNO). Vstup do tzv. Špeciálnej

- 15 MIČEV, Stanislav, UHRÍN, Marián. Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku. In: ČAPLOVIČ, Miloslav, STANOVÁ, Mária a kol., eds. *Slovensko v dejinách 20. storočia: Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, s. 232 – 233.
- 16 POTOCKÝ, Peter, TESÁREK, Pavel. Prehľad špeciálnych nemecko-slovenských jednotiek nemeckej tajnej služby na Slovensku v rokoch 1944 – 45. *Vojnová kronika*, roč. 11, 2022, č. 1, s. 16.
- 17 MIČEV, S., UHRÍN, M. Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku, s. 232 – 233.
- 18 A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Zväzky taktického fondu (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T), a. č. 692. Erwin Thun von Hohenstein – výsluch.
- 19 V ďalšej časti textu budeme používať pojem Sonderkommando Edelweiss. Presnejším označením by však mal byť názov Frontaufklärungstruppe 218 (Oddiel frontového prieskumu, skratka FAT 218), ktorý bol podriadený útvaru Leitstelle II Südost. Pomenovanie „Edelweiss“ v tomto prípade označovalo len názov operácie, ktorú vymyslel a naplánoval Abwehr ešte pred organizačným začlenením pod RSHA. POTOCKÝ, P., TESÁREK, P. Prehľad špeciálnych nemecko-slovenských jednotiek nemeckej tajnej služby na Slovensku v rokoch 1944 – 45, s. 18.
- 20 poddôstojnícka hodnosť
- 21 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 692. Erwin Thun von Hohenstein – výsluch.
- 22 Slovenská pracovná služba vznikla v marci 1942 ako súčasť vojenského výcviku mužov. Do jej radov vstupovali muži pred nástupom na prezenčnú vojenskú službu s dobou trvania maximálne 6 mesiacov. Zákon zo dňa 12. marca 1942 o Slovenskej pracovnej službe. *Slovenský zákoník*, 1942, č. 13, s. 363 – 366.
- 23 MIČEV, S., UHRÍN, M. Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku, s. 240 – 241.
- 24 A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy (ďalej KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V), a. č. 805/12. Petro Michal – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Broďani Jozef – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Tokár Štefan – výsluch.

Začiatok procesu s príslušníkmi Sonderkommando Edelweiss, na fotografii číta obžalobu prokurátor Krajskej prokuratúry Martin Kováč

(Zdroj: Archív TASR)

jednotky SPS (ŠJ SPS) bol formálne dobrovoľný, niekoľkí bývalí príslušníci však v neskorších výpovediach uvádzajú aj ovplyvňovanie jednotlivými veliteľmi SPS, ktorí do Jakubova, resp. Sekúl prišli. Všetci prihlásení dostali pre istotu aj povolávacie rozkazy.²⁴

Transport príslušníkov ŠJ SPS sa začal 2. októbra 1944. Tento deň prišlo do Trnavy 105 osôb na čele s Kaniokom. Boli ustrojení do uniforiem slovenskej armády a vyzbrojení pechotnými zbraňami. O deň neskôr ich doplnila skupina 95 mužov pod velením Bartolomeja Gurského. Jednotka bola odoslaná do Žiliny a formálne podriadená ženijnému útvaru Pionier-Sonderstaab 115. Už od Trnavy išli s jednotkou aj štyria nemeckí inštruktori. Po príchode do Žiliny príslušníci ŠJ SPS vykonávali strážne a opevňovacie

práce. Súčasťou pôsobenia však bol aj vojenský výcvik, doplnený o špeciálny výcvik určený na protipartizánske operácie. Ešte v Žiline príslušníkov SPS doplnili vojenský zajatci pochádzajúci z radov partizánov a povstaleckých vojakov. Thun von Hohenstein z tejto skupiny vyberal donášačov, ktorí ho informovali o náladách medzi príslušníkmi jednotky. Od svojho vzniku až po 15. december 1944 jednotka formálne podliehala MNO v Bratislave, hoci postupne prichádzalo k jej začleňovaniu pod nemeckú armádu, čo sa stalo realitou práve 15. decembra, keď sa zo ŠJ SPS stal slovenský oddiel Sonderkommando Edelweiss.²⁵

Prvým veliteľom jednotky bol už zmienený Martin Kaniok, od 15. decembra 1944 ho nahradil Ladislav Nižňanský. Jednotku v čase jej zaradenia

do Sonderkommando Edelweiss tvorili tri pešie a jedna mínometná čata a v ich rámci vždy niekoľko družstiev. Z veliteľov čiat poznáme Ján Tomíka (1. čata), Karola Maťka (2. čata), Pavla Hodasa (3. čata) a Bartolomeja Gurského (4. čata). Ku každej čate prináležal nemecký poradca. V tomto období sa početná základňa jednotky o niečo zmenšila. Thun von Hohenstein označil niekoľko osôb neschopných ďalšieho nasadenia proti partizánom, niekoľko vážajúcich príslušníkov bolo z tohto dôvodu k dispozícii slovenskému MNO.²⁶ Bývalí príslušníci jednotky po vojne v tejto súvislosti hovorili o tom, že sa sami mohli rozhodnúť, či chcú ďalej pokračovať s jednotkou, alebo ju opustiť.²⁷

Pri nasadení proti partizánom sa používali rôzne metódy, ktorých

24 MIČEV, S., UHRÍN, M. Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku, s. 241.

25 MIČEV, S., UHRÍN, M. Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku, s. 241.

26 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Broďani Jozef – výsluch.

27 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Záznam o výpovedi Františka Baliaka. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 691. Hrbáň Naftalín – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Gažo Jozef – výsluch.

správne využitie bolo práve súčasťou vyššie uvedeného výcviku. Príslušníci útvaru Sonderkommando Edelweiss používali prestrojenia za partizánov či civilistov, svoju činnosť kryli znalosťou slovenčiny a ruštiny. Spravodajské informácie o pohybe a činnosti partizánov získavali dobrovoľne alebo za peniaze od informátorov žijúcich v priestore výskytu partizánskych jednotiek. Informácie poskytovali aj partizáni zajatí pri jednotlivých zásahoch.²⁸

Prvú akciu jednotka vykonala ešte ako ŠJ SPS. V druhej polovici novembra 1944 spolu s dvomi čatami kaukazského oddielu prepadla Počúvadlianský mlyn (okres Banská Štiavnica), kde sa ukrývalo niekoľko partizánov. Časť bola pri zásahu zastrelená, väčšina však skončila v nemeckom zajatí vrátane majiteľa mlyna.²⁹ Príkladom použitia maskovania za partizánov bola akcia v Dlhom Poli (okres Žilina). Ako predsunutá jednotka sa do lokality odobrala skupina osôb, ktorej úlohou bolo získať informácie o pohybe a aktivitách partizánskych oddielov. Skupina sa skutočne dostala do kontaktu s reálnym partizánskym oddielom, zároveň však s ním prišla do konfliktu. Jedného z príslušníkov ŠJ SPS Michala Ilavského zastrelili a podľa niektorých povojnových výpovedí si partizáni vzali aj jedného či dvoch zajatcov.³⁰

Už ako riadna súčasť Sonderkommando Edelweiss sa slovenský oddiel 26. decembra zúčastnil na zaistení časti anglickej a americkej vojenskej misie pod Velkým Bokom v blízkosti Polomky. Príslušníci misie boli neskôr popravení v koncentračnom tábore Mauthausen. Najbrutálnejšie a zároveň najznámejšie nasadenie

Vyrabovaná a vypálená obec Klak (Zdroj: Archív TASR)

Sonderkommando Edelweiss sa datuje do druhej polovice januára 1945. Dňa 21. januára príslušníci jednotky najprv napadli obec Ostrý Grúň, kde postupne zavraždili 62 osôb. Následne vtrhli do Klaku, kde zabili ďalších 84 osôb. Obidve obce zároveň vypálili.³¹

Podľa výpovede majora Thuna von Hohensteina pred sovietskym vojenským tribunálom tieto skutky mali následky aj pre samotných príslušníkov Sonderkommando Edelweiss. Koncom januára pre psychické problémy skončilo 70 príslušníkov slovenského oddielu. Zoštíhlená jednotka pokračovala v represáliách proti civilnému obyvateľstvu a v boji proti partizánom. Počas 27. februára 1945 sa v kopanici Cetuna dostala do stretu s príslušníkmi 2. československej partizánskej brigády J. V. Stalina. V boji padol veliteľ partizánskeho oddielu Miloš Uher a ďalších 15 partizánov. V marci 1945

vraždira v okolí Nového Mesta nad Váhom, Žiliny a Makova. Jednotka 20. apríla prerušila spojenie s velením okupačných vojsk na Slovensku. V ten deň sa nachádzala vo Vsetíne a ustupovala ďalej smerom na Olomouc a Tábor. Frontová línia sa však nezadržateľne blížila a cieľom jednotky bolo dostať sa do amerického zajatia. Thun von Hohenstein sa spolu s Nižňanským presunul k hospodárskej skupine jednotky, ktorá sa nachádzala v Českých Budějoviciach, blízko územia oslobodeného americkou armádou. Thun von Hohenstein zveril velenie svojmu zástupcovi kapitánovi Königovi. Ten spolu s ďalšími príslušníkmi využil príležitosť na útek autom do Plzne. Dostal sa do amerického zajatia a vzal so sebou aj príslušnú dokumentáciu. Zostávajúce časti jednotky boli 9. mája 1945 zajaté príslušníkmi Červenej armády.³² Sovietske vojenské orgány

28 MIČEV, S., UHRÍN, M. Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku, s. 244.

29 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Švantner Ján – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Rimko Pavel – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Ondrej Hrnčár – výsluch. MIČEV, S., UHRÍN, M. Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku, s. 244.

30 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 691, Hrbáň Naftalín – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Černák Juraj – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Kováčik Jozef – výsluch.

31 HALAJ, Dušan. *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1990, s. 48 – 50.

32 HALAJ, D. *Fašistické represálie na Slovensku*, s. 50. MIČEV, S., UHRÍN, M. Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku, s. 246 – 247.

zadržali Erwina Thuna von Hohensteina v zajateckom tábore Neuhaus. Vojenský tribunál ho 18. januára 1946 odsúdil na trest smrti zastrelením. Popravený bol 12. februára 1946.³³

Obidvaja velitelia slovenského oddielu mali iný osud. Kaniok odišiel po vojne pracovať do Nových Zámkov, vstúpil do komunistickej strany, bol dokonca členom predsedníctva okresného výboru KSS. Neskôr sa zamestnal v Bošanoch (okres Partizánske) v garbiarni, kde bol niekoľko mesiacov redaktorom podnikového časopisu. Prvé nejasnosti ohľadom jeho vojnovej minulosti sa objavili začiatkom roku 1952. V straníckom dokumente o vyšetrovaní jeho prípadu sa uvádza, že pri vstupe do strany zatajil účasť v boji proti partizánom. V dokumentoch sa však neobjavuje, že by bol priamo nasadený v rámci väčšej jednotky zameranej priamo proti partizánom. Dôvodová správa Disciplinárnej komisie ÚV KSS sa zmieňuje len o tom, že „ako poručík slovenskej armády počas Slovenského národného povstania v roku 1944 sa aktívne zúčastnil bojov proti partizánom pri Banskej Štiavnici a pod Sitnom, kde bolo niekoľko partizánov chytených a odovzdaných do rúk Nemcov“. Aj toto konštatovanie spolu s ďalšími skutočnosťami vyneslo Kaniokovi vylúčenie z KSS.³⁴ Jeho aktivity na protipartizánskych akciách však neboli predmetom trestnoprávneho postihu až do začiatku 60. rokov. Spolu s ďalšími príslušníkmi Sonderkommanda Edelweiss bol 22. novembra 1962 odsúdený za trestný čin vojenskej zrady na 12 rokov odňatia slobody. O päť rokov neskôr bol jeho súdny proces obnovený a v roku 1968 bol Kaniok prepustený na slobodu. V roku 1984 žiadal o ďalšiu obnovu súdneho

Martin Kaniok pri vypočúvaní počas procesu s príslušníkmi Sonderkommanda Edelweiss

(Zdroj: Archív TASR)

procesu spolu s rehabilitáciou.³⁵ O túto sa neúspešne usiloval aj po roku 1989.³⁶ Zomrel 17. apríla 2003.³⁷

Trestu až do smrti unikal Ladislav Nižňanský. Podobne ako Thun von Hohenstein sa dostal do zajatia Červej armády. Bol vyšetrovaný orgánmi NKVD, tie ho však odovzdali československým orgánom, ktoré ho na jeseň 1945 prepustili, keďže 22. októbra 1945 sa stal príslušníkom československej armády. Druhýkrát sa dostal do väzby 3. januára 1946. Okresný ľudový súd v Bratislave Nižňanského 7. júna 1946 oslobodil pre nedostatok dôkazov. Žalobca síce podal 13. novembra 1946 žiadosť

o mimoriadny opravný prostriedok, vec sa však ďalšie dva roky nehýbala. Nižňanský sa 31. januára 1947 do armády vrátil a pôsobil v nej až do 10. augusta 1947. V tom istom období vstúpil do služieb vojenskej rozvedky. Dňa 18. októbra 1947 utiekol do Rakúska s cieľom získať si dôveru medzi príslušníkmi slovenskej emigrácie. Cieľ sa mu plniť nedarilo, v novembri 1948 dokonca žiadal o povolenie spolupracovať s americkou spravodajskou službou Counter Intelligence Corps (ďalej len CIC). Československá vojenská rozvedka ho žiadala o stretnutie vo Viedni, čo Nižňanský odmietal. Dňa 15. decembra 1949 bola zo

33 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 692. Erwin Thun von Hohenstein – výsluch.

34 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 827, a. č. 15/1656. Návrh na vylúčenie zo strany Martina Kanioka.

35 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, f. Správa kontrarozvedky na boj proti vnútornému neproti, AKR 36, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 1024, číslo jednice (ďalej č. j.) 008-220/še-87. Situačná správa – zaslanie.

36 KANIOK, Martin. Nedostatok v zákone. *Svedectvo*, roč. 1, 1992, č. 12, s. 20.

37 Kaniok Martin [online]. [cit. 2024-27.09]. Dostupné na: <https://www.cintoriny.sk/src/index.php?simpleSearch&type=home&surname=Kaniok&name=Martin>

strany československých orgánov spolupráca ukončená pre podozrenie zo spolupráce s CIC. V jej službách Nižňanský skutočne pôsobil až do 1. februára 1954. V tom istom roku nastúpil v Mníchove do vysielania Rádia Slobodná Európa. Československá rozviedka si všimla si jeho osobu vo februári 1962, nemala však žiadne informácie o jeho vojnovej minulosti. Podstatne známejší sa Nižňanský stal o niekoľko mesiacov neskôr. Krajským súdom v Banskej Bystrici bol 22. novembra v neprítomnosti odsúdený na trest smrti. Československé štátne orgány sa niekoľkokrát venovali Nižňanského osobe. Usilovnejšie boli viac v propagandistickom uchopení celého prípadu, ako s reálnou snahou o jeho vydanie do Československa. Nižňanský naďalej pracoval v Rádiu Slobodná Európa. Do dôchodku odišiel v roku 1985. Do väzby putoval už vo vysokom veku, 16. januára 2004. Vznesené obvinenia sa nepodarilo preukázať a ešte ten istý rok ho prepustili. Ladislav Nižňanský zomrel v Mníchove, 23. decembra 2011.³⁸

REFLEXIA ZO STRANY ORGÁNOV KSS

Celý prípad bol v čase súdneho procesu s bývalými príslušníkmi Sonderkommando Edelweiss natolko politickej významný, že sa stal predmetom rokovania najvyšších stranických orgánov na Slovensku. Dňa 26. októbra 1962 sa prípadom zaoberalo BÚV KSS. Jeho členovia boli informovaní o stave vyšetrovania zo strany orgánov Krajskej správy ministerstva vnútra (KS MV) v Banskej Bystrici. Výrazné miesto v podkladovom materiáli zohráva informácia o povolaní niektorých príslušníkov slovenského oddielu. Konkrétne sa uvádzal napríklad Ján Hudák, ktorý pracoval na československom MNO v hodnosti podplukovníka ako náčelník oddelenia autoparku,

Konfrontácia obžalovaných počas procesu (Zdroj: Archív TASR)

prípadne Jozef Gajdošík, ktorý vyučoval na vojenskom učilišti kapitána Otakara Jaroša vo Vyškove, či Ján Rusinko, ktorý bol sudcom na okresnom súde v Banskej Bystrici. Zhruba tretina príslušníkov jednotky bola členmi KSS.³⁹ Do následného súdneho procesu sa zapojili niekoľkí pracovníci aparátu ÚV KSS. Podplukovník Jaroslav Šolc, pracovník Ústavu dejín KSS (ÚD KSS), špecializovaného historického pracoviska ÚV KSS bol jedným zo súdnych znalcov. Na ÚD KSS mali vzniknúť brožúrky a publikácie, ktoré by o prípade informovali verejnosť. Oddelenie agitácie a propagandy sa malo stretnúť so všetkými účastníkmi procesu a inštruovať ich o formách politického využitia následného súdneho procesu. Vedúci odboru na tomto oddelení Ľudovít Širokay viedol komisiu, ktorá koordinovala politicky vhodné

informovanie v masovokomunikačných prostriedkoch. Politický aspekt celého procesu bol vnímaný ako dôležitý, čo ukazuje jedna z formulácií, v ktorej sa okrem iného píše, že „*sa opäť ukáže ohavnosť klérofašistickej politiky celého režimu tzv. slovenského štátu a medzinárodného fašizmu vôbec, ale aj zverské metódy a formy boja proti partizánskej hnutiu po čiastočnom potlačení SNP*“. Tí príslušníci oddielu, ktorí napokon neskončili pred súdom, mali byť postihovaní akýmkoľvek iným spôsobom. V prípade členov KSS to znamenalo odobratie straníckej legítimácie t. j. vylúčenie zo strany.⁴⁰

Stranícke orgány na úrovni od kraja nižšie začali pôsobenie jednotlivých vlastných členov oficiálne prešetrovať. V niekoľkých prípadoch, kde rozhodnutia o vylúčení zo strany prišli od predsedníctiev krajských výborov

38 TOMEK, Prokop. Ladislav Nižňanský – Válečné zločiny a studená válka. *Paměť a dějiny*, roč. 10, 2016, č. 2, s. 68 – 78.

39 Podkladové materiály na zasadnutie byra ÚV KSS udávajú 71 osôb, materiál KS MV v Banskej Bystrici hovorí o 74 osobách.

40 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1093, a. č. 426/15. Zpráva o odhalení zločinov „špeciálnej jednotky“ SPS z obdobia tzv. Slovenského štátu proti národnooslobodzovaciemu hnutiu na Slovensku.

(KV), išli tieto na posúdenie ešte do ÚV KSS. Tu sa jednotlivými prípadmi zaoberala KSK. Na jeseň 1962 jej agendu postupne preberala Kontrolná a revízná komisia (KRK). Jej predseda Viliam Šalgovič rozhodnutia komisie predkladal ešte na zasadnutiach PÚV KSS, ktoré však svojimi uzneseniami už len potvrdzovali predchádzajúce rozhodnutia KV a KRK. Vo všetkých predložených prípadoch PÚV KSS potvrdilo rozhodnutie o vylúčení z KSS.⁴¹ Niekoľko osôb sa proti rozhodnutiu o vylúčení zo strany odvolalo, avšak bez zmeny pôvodného rozhodnutia.⁴²

Informatívnu správu o disciplinárnom šetrení predložil Viliam Šalgovič na zasadnutí PÚV KSS dňa 15. marca 1963. Okrem hlbšie spracovanej charakteristiky pôsobenia slovenských príslušníkov Sonderkommanda Edelweiss je v správe viac

pozornosti venovanej pôsobeniu jej bývalých členov v KSS. Zo 71 identifikovaných osôb s členstvom v strane až 46 ľudí získalo členskú legitimáciu medzi rokmi 1951 až 1962. Zároveň však medzi rokmi 1945 až 1948 do strany vstúpilo až 24 bývalých príslušníkov jednotky. Pri vstupe do strany až 47 osôb pôsobenie v rokoch 1944 až 1945 priamo zatajilo, 8 ľudí uviedlo účasť v SNP a ďalších 16 osôb pri vstupe do strany uviedlo, že pôsobili v SPS. Traja ľudia, ktorí v prihláške uviedli pôsobenie v SPS však zároveň uvádzali, že ako príslušníci SPS sa zúčastnili boja proti partizánom, hoci zároveň tieto súvislosti hlbšie nerozvádzali. Napríklad Ján Napoky v prihláške z 18. decembra 1953 napísal: „V Žiline som dostal pušku a v decembri nás prevzali Nemci a odťahovali nás do Kremnice. Odtiaľ sme boli nasadzovaní proti partizánom. Ja

som sa zúčastnil týchto akcií štyrikrát, ale za celý ten čas som videl asi päť partizánov.“ Kritika sa v tomto smere zniešala na základné organizácie (ZO), okresné výbory (OV), ale aj odbory straníckej legitimácie na príslušných oddeleniach KV KSS a ÚV KSS. Do textu správy sa dostali výsledky šetrenia, ktoré 8. februára 1963 prerokovalo predsedníctvo Stredoslovenského KV KSS. Z celkového vyšetrovania 27 osôb sa za najzávažnejšie považovali zistenia o pôsobení Ondreja Vecela, ktorý v rokoch 1950 až 1960 pracoval v straníckom aparáte na úrovni okresu a kraja, ďalej Michala Petra, zástupcu náčelníka KS MV v Banskej Bystrici a Antona Kohúta, ktorý pracoval na ministerstve financií a tiež ako pracovník KNV. Podľa dokumentu v niekoľkých prípadoch nižšie stranícke orgány dokonca disponovali informáciami o činnosti členov strany

Rozsudok nad príslušníkmi Sonderkommanda Edelweiss (Zdroj: Archív TASR)

41 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1093, a. č. 426/15. Zpráva o odhalení zločinov „špeciálnej jednotky“ SPS z obdobia tzv. Slovenského štátu proti národnooslobodzovaciemu hnutiu na Slovensku.

42 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1104, a. č. 111/16. Uznesenie z 11. schôdze predsedníctva ÚV KSS, 19. 4. 1963 – Zpráva o vylúčení Antona Kotruha zo strany. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1104, a. č. 112/16. Uznesenie z 11. schôdze predsedníctva ÚV KSS, 19. 4. 1963 – Zpráva o vylúčení Jozefa Krejčího zo strany.

v boji proti partizánom a výraznejšie proti ich členstvu nezasahovali. Napríklad Karol Farkašovský dostal v roku 1960 od ZO KSS v Okresnom ústave národného zdravia nižší stranický trest pokarhanie s výstrahou za účasť v boji proti partizánom. Prípado- m Jána Stančoka, v rokoch 1952 až 1963 tajomníka Krajskej odborovej rady (KOR) v Banskej Bystrici, sa zaoberal vtedajší predseda KOR a neskôr tajomník KV KSS Juraj Šulek. Dostal informáciu o Stančokovej účasti v boji proti partizánom, prípad však zmietol zo stola s tvrdením, že

„Stančok bol vtedy mladý, zneužili ho, ale po oslobodení dokázal oddanosť nášmu zriadeniu“. Sám Šulek si takto vyslúžil stranický trest pokarhania s výstrahou.⁴³ Predsedníctvo ÚV KSS Šalgovičovú správu vzalo na vedomie. Viliam Šalgovič a Jiří Řáda, vedúci odboru brannosti, bezpečnosti a justície na ÚV KSS mali dokument postúpiť na ministerstvo vnútra, krajské správy ministerstva vnútra, ministerstvo národnej obrany a Ústav dejín KSČ. Ján Paško, vedúci I. oddelenia ÚV KSS mal správu zverejniť v bulletine ÚV KSS.⁴⁴

Okrem dvoch odvolaní proti rozhodnutiu nižších stranických orgánov riešilo PÚV KSS dovedna 17 prípadov, kde potvrdilo predchádzajúce rozhodnutia iných stranických orgánov. Spolu s jednou správou o odvolaní sa proti vylúčeniu zo strany vyberáme do prehľadu ďalšie štyri správy o vylúčení. Pokiaľ je to možné, niektoré informácie porovnávame s výpovedami jednotlivých príslušníkov Sonderkommando Edelweiss, ktoré vznikli v rokoch 1962 a 1963 pred vyšetrovateľmi KS MV v Banskej Bystrici. V prepise zachová- vame dobovú gramatiku a štylistiku.

DOKUMENT Č. 1

1963, 10. apríl, Bratislava. Zpráva o vylúčení Antona Kotrhu zo strany.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1104, a. č. 111/16, Zpráva o vylúčení Antona Kotrhu zo strany.

Zamietnuť odvolanie proti vylúčeniu zo strany Antona Kotrhu

Anton Kotrha, narodený 27. 3. 1924 v Hanzlíkovej, t. č. Zlatovce, okres Trenčín, pôvodné povolanie robotník, národnosť Slovenská, člen KSČ od roku 1953, t. č. zamestnaný ako majster v Bavlnárskych závodoch V[ladimira] I[l'jiča] Lenina v Zlatovciach, bytom Zlatovce č. 272, okres Trenčín.

Dňa 13. XII. 1962 bol predsedníctvom OV KSS Trenčín vylúčený z KSČ, pre zatajenie príslušnosti k špeciálnej jednotke SPS Edelweiss.

Predsedníctvo KV KSS v Bratislave dňa 8. I. 1963 vylúčenie Kotrhu z KSČ potvrdilo.

Anton Kotrha proti vylúčeniu z KSČ podal dňa 12. 2. 1963 odvolanie na ÚV KSS.

Kontrolná a revízná komisia pri ÚV KSS po prešetrení prípadu navrhuje zamietnuť odvolanie proti vylúčeniu z KSČ, z týchto dôvodov:

Bol príslušníkom špeciálnej protipartizánskej jednotky SPS Edelweiss.

Návrh bol prerokovaný vo vedení Kontrolnej a revíznej komisie pri ÚV KSS dňa 3. apríla 1963.

Dôvodová zpráva

Anton Kotrha pochádza z deputátnickej rodiny. V roku 1937 skončil 6 tried ľudovej školy, potom do roku 1939 pracoval ako poľnohospodársky robotník. V rokoch 1939 – 1944 bol zamestnaný ako robotník v textilnom závode „Tibergion“ v Trenčíne. Potom do marca 1945 bol príslušníkom SPS a neskôr príslušníkom protipartizánskej jednotky SPS Edelweiss.

Po oslobodení našej republiky Sovietskou armádou v rokoch 1945 – 1946 pracoval ako robotník v závode Slovena v Trenčíne. Potom do roku 1948 konal prezenčnú vojenskú službu. Od októbra 1948 dosiaľ

43 SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1102, a. č. 63/14. Informatívna zpráva o disciplinárnom pokračovaní proti býv. príslušníkom špeciálnej jednotky SPS Edelweiss.

44 I. oddelenie riešilo agendu stranických orgánov, národných výborov, Revolučného odborového hnutia, Československého zväzu mládeže a Národnej fronty. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1102, a. č. 63/14. Uznesenie zo 7. schôdze predsedníctva ÚV KSS – Informatívna zpráva o disciplinárnom pokračovaní proti býv. príslušníkom špeciálnej jednotky SPS Edelweiss.

pracuje v Bavlnárskych závodoch V[ladimira] I[l'jiča] Lenina v Zlatovciach, toho času ako majster. Je hodnotený ako dobrý pracovník.

K dôvodom o vylúčení zo strany

Anton Kotrha dňa 1. júna 1944 nastúpil na základe zvolávacieho lístku do slovenskej pracovnej služby, do Jakubova, okres Bratislava-vidiek. Tam sa do septembra 1944 zúčastnil predvojenskej fašistickej výchovy pod vedením funkcionárov HM, pritom pracoval v obuvníckej dielni.

Po vypuknutí Slovenského národného povstania robili medzi príslušníkmi SPS v Jakubove nábor dobrovoľníkov do špeciálnej protipartizánskej jednotky. Na základe fašistickej agitácie a sľúbeného 80 korunového žoldu a ďalších výhod, Kotrha spolu s ďalšími sa prihlásil za člena jednotky Edelweiss. Príslušníkov SPS, ktorí sa prihlásili do špeciálnej jednotky odviezli do Trnavy, kde boli vystrojení a vyzbrojení a odoslaní na výcvik do Žiliny. Tam Kotrha sa zúčastnil špeciálneho výcviku pre boj proti partizánom, súčasne konal strážnu a hliadkovú službu.

Po skončení základného výcviku bol Kotrha koncom októbra 1944 preradený k jednotke SPS do Bánovej, tam bol do konca novembra 1944. V priebehu šetrenia nebolo zistené, žeby sa bol počas výcviku v Žiline alebo neskôr z Bánovej zúčastnil ozbrojených akcií proti partizánom. Koncom novembra 1944 bol Kotrha z Bánovej preradený k strážnemu oddielu do Bratislavy. Tam bol ubytovaný v priemyselnej škole a vykonával strážnu službu vo vládnej budove do marca 1945. Potom odišiel ku svojim rodičom do Zlatoviec a tam sa zdržoval do príchodu Sovietskej armády.⁴⁵

Pri prijímaní za kandidáta strany v roku 1952 Kotrha svoju príslušnosť k špeciálnej protipartizánskej jednotke zatajil. Do prihlášky a životopisu napísal, že bol v slovenskej pracovnej službe.

Pri preverovaní z kandidáta za člena strany v roku 1953 už do životopisu napísal, že bol príslušníkom špeciálnej jednotky v Žiline, ale zamlčal, že od novembra 1944 do marca 1945 bol vo vládnom strážnom oddieli v Bratislave. Napriek tomu, že pri preverovaní v roku 1963 priznal príslušnosť k špeciálnej jednotke SPS bol v ZO KSS pri textilnom závode V[ladimira] I[l'jiča] Lenina v Zlatovciach preverený z kandidáta za člena strany, čo bolo potvrdené byrom OV KSS Trenčín.⁴⁶

V priebehu šetrenia pri pohovore s pracovníkmi KRK pri UV KSS Kotrha sa priznal k obvineniam. Povedal, že teraz už vie, že sa dopustil chyby, keď pri vstupe do strany zamlčal závažné okolnosti zo svojho života.

Vypracoval: s. Méheš⁴⁷

DOKUMENT Č. 2

1962, 29. november, Bratislava. Zpráva o vylúčení Ludovíta Jablonku z KSČ, býv. príslušník SPS „Edelweiss“.

SNA, Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1095, a. č. 468/14, Zpráva o vylúčení Ludovíta Jablonku z KSČ, býv. príslušníka SPS „Edelweiss“.

45 Dvaja bývalí príslušníci ŠJ SPS počas výsluchu v roku 1962 Kotrhu identifikovali ako účastníka zásahu proti partizánom na Počúvadlianskom mlyne. Sám Kotrha vo výpovedi na KS MV v Banskej Bystrici uvádzal, že o útek sa pokúsil ešte počas transportu príslušníkov ŠJ SPS z Trnavy do Žiliny a podobne sa od jednotky mal vzdialiť ešte trikrát. Práve toto malo byť dôvodom jeho preradenia do Bánovej a neskôr do Bratislavy, kde sa už venoval len pracovným aktivitám. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Halahyja Emil – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Vavrínek Václav - výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Kotrha Anton – výsluch.

46 Kotrha k okolnostiam vstupu do KSS uviedol, že pri pohovore na ZO KSS pri textilnom závode V. I. Lenina v Zlatovciach priznal pôsobenie v ŠJ SPS. Keď sa ho však vtedajšia predsedníčka straníckej organizácie pýtala, či niekoho zabil, tak povedal, že má „čisté svedomie“. Navyše uviedol krátkosť pôsobenia v ŠJ SPS. Prijalo sa preto rozhodnutie, že toto sa mu do životopisu dávať nebude. Týmto zdôvodnil aj to, že pri previerke na úrovni OV KSS v Trenčíne uvádzal len to, že pôsobil ako príslušník SPS. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Kotrha Anton – výsluch.

47 Imrich Méheš pracoval na KRK vo funkcii inštruktora disciplinárneho odboru.

Zpráva

o vylúčení Ľudovíta Jablonku z KSČ, nar. 7. 9. 1925 v Dlhom Poli, okres Žilina, pôvodné povolanie zlievač, t. č. majster v zlievarni v Hronci, člen KSČ od r. 1960, ženatý, otec robotník, nežije.

Disciplinárne šetrenie bolo proti menovanému zavedené byrom KV KSS v Banskej Bystrici na základe odhalenia činnosti špeciálnej jednotky SPS „Edelweiss“,⁴⁸ ktorej bol Jablonka aktívnym účastníkom.

Byro KV KSS v Banskej Bystrici dňa 15. októbra 1962 vylúčilo Ľudovíta Jablonku z KSČ.

Dôvody byra KV KSS v Banskej Bystrici:

1/ Nebol voči KSČ čestný a úprimný, vedome utajoval účasť a aktívnu činnosť v špeciálnej jednotke SPS. Zúčastnil sa v boji proti partizánom a účastníkom SNP najmä v okolí Banskej Štiavnice, Dlhom Poli, Valašskej Belej a inde.

Šetrením sa zistilo, že Ľudovít Jablonka pochádza z robotníckej rodiny. Po vychodení ľudových škôl a štyroch tried meštianskej školy od roku 1941 pracoval v antimónových závodoch vo Vajskovej do januára 1944. Od februára 1944 pracoval v Podbrezovej. V júli 1944 nastúpil na základe zvolávacieho lístku k slovenskej pracovnej službe v Jakubove. Od októbra 1944 bol príslušníkom špeciálnej jednotky, ktorá pôsobila v okolí Žiliny, Banskej Štiavnice a Bratislavy, až do príchodu Sovietskej armády. Po oslobodení znova nastúpil do Podbrezovských železiarní, kde sa vyučil za zlievača. V rokoch 1947 – 1949 konal vojenskú prezenčnú službu, po ukončení tejto pracoval znova v Podbrezovej. Po premiestnení zlievarne do Hronca pracuje ako vedúci strediska oceloliatiny až doteraz.

Bolo zistené, že Ľudovít Jablonka za tzv. slovenského štátu bol členom HM a HG v Dlhom Poli. Počas vypuknutia SNP slúžil u PSP⁴⁹ v Jakubove, kde ich vyhľadali funkcionári tzv. slovenského štátu za účelom získať ich do špeciálnej jednotky pre boj proti partizánom a príslušníkom SNP. Ľudovít Jablonka sa tiež dobrovoľne prihlásil do tejto jednotky, kde okrem žoldu 80 Ks denne mali aj iné výhody. Jednotka, do ktorej bol Jablonka zadelený bola vyzbrojená a vyzbrojená v Trnave a potom odoslaná do Žiliny. Po dôkladnom výcviku a politickej príprave k boju proti partizánom, boli nasadení na rôzne akcie v okolí Banskej Štiavnice, Polomky a inde. V dňoch 19. – 26. novembra sa Jablonka so svojou jednotkou zúčastnil akcie proti partizánom pod Sitnom. Pri tejto príležitosti bolo 14 osôb zajatých, 2 boli zastrelené a jedna ťažko zranená. Potom mlyn vyrabovali a zapálili.⁵⁰ Ďalej sa Jablonka zúčastnil akcie v Dlhom Poli, kde prevádzali domové prehliadky. Potom sa zúčastnil akcie vo Valašskej Belej,⁵¹ kde bolo niekoľko ľudí zranených, niekoľko domov a hospodárskych budov vypálených a asi 20 – 30 osôb zaistených a odovzdaných nemeckým fašistickým orgánom. Väčšina týchto ľudí bola odvezená do koncentračných táborov, odkiaľ sa nevrátili.

Ďalej sa so svojou jednotkou zúčastnil akcie pri Polomke na Veľkom Boku, kde bola zajatá angloamerická misia. Zúčastnil sa tiež akcií okolo Žiliny a Kremnice. Pred frontom ustupoval s nemeckou fašistickou armádou do Rakúska, odkiaľ sa vrátil v júni 1945.⁵²

Pri pohovore Ľudovít Jablonka, ako aj pri vypočúvaní na Krajskej správe Ministerstva vnútra v Banskej Bystrici sa k svojej činnosti priznal.

48 správne Edelweiss

49 zrejme SPS

50 Jablonka pred orgánmi KS MV Banská Bystrica tvrdil, že pod Sitnom nebol, ale vykonával strážne úlohy v Žiline, kde ŠJ SPS vtedy pôsobila. Jediným z príslušníkov ŠJ SPS, ktorý vypovedal, že ho pri akcii videl, bol Mikuláš Slobodník. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Jablonka Ľudovít – výsluch. A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Slobodník Mikuláš – výsluch.

51 správne Valaská Belá

52 V protokole o výpovedi Jablonka uvádza, že jednotku opustil niekedy koncom januára 1945, potom ako sa presunula z Kremnice do Žiliny. Následne odišiel do pracovného oddielu SPS v Bratislave, neskôr išiel do Jakubova. Spolu so zvyškom útvaru mal cez Moravu ustúpiť až do rakúskeho Amstettenu. V tejto časti výpovede sa zmieňuje o tom, že bol pričlenený k slovenskému vojsku „ktoré sa predtým zúčastnilo ťaženia proti SSSR“. Tomuto opisu približne zodpovedá iba 2. technická divízia slovenskej armády, ktorá sa po začlenení pod československú armádu premenovala na 1. československú divíziu v Taliansku. Nahrávalo by tomu tvrdenie z Jablonkovej výpovede, kde tento tvrdil, že po niekoľkých presunoch po celom Československu bola divízia ubytovaná v malackých kasárňach, čo zodpovedá aj poslednej lokalizácii 1. československej divízie. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Jablonka Ľudovít – výsluch. ŠTEFANSKÝ, Václav. *Slovenskí vojaci v Taliansku 1943 – 1945*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2000, s. 83 – 84.

Komisia straníckej kontroly pri ÚV KSS po preskúmaní spisového materiálu došla k uzáveru, že byro KV KSS v Banskej Bystrici konalo v zmysle stanov strany, keď Ľudovíta Jablonku vylúčilo z radov KSČ.

Komisia straníckej kontroly pri ÚV KSS navrhuje potvrdiť uznesenie byra KV KSS v Banskej Bystrici o vylúčení Ľudovíta Jablonku z KSČ.

Dôvody:

1/ Je silne kompromitovaný fašistickou minulosťou, keď s puškou v ruke ako príslušník špeciálnej jednotky SPS „Edelweiss“⁵³ sa zúčastnil na akciách proti partizánom a bojovníkom za slobodu.

2/ Túto svoju zradnú činnosť pri vstupe do KSČ zatajil a tak sa votrel do radov našej strany.⁵⁴

Vypracoval: s. Škodáček⁵⁵
s. Fábry⁵⁶

DOKUMENT Č. 3

1962, 22. december, Bratislava. Zpráva o vylúčení Jána Rusinku z KSČ, býv. príslušník SPS „Edelweiss“.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1098, a. č. 503/14, Zpráva o vylúčení Jána Rusinku z KSČ, býv. príslušníka SPS „Edelweiss“.

Zpráva

o šetrení príčin vylúčenia Jána Rusinku z KSČ nar. 10. 6. 1925 v obci Sucheň, okres Humenné, národnosť slovenská, ženatý, pôvodné povolanie robotník, člen KSČ od r. 1948, pred vylúčením z KSČ pôsobil ako sudca pri Okresnom súde v Banskej Bystrici, odkiaľ bol prepustený, bytom Banská Bystrica, Partizánska č. 20. Otec maloroľník.

Dňa 4.10.1962 bol byrom OV KSS v Banskej Bystrici vylúčený z KSČ. Byro KV KSS v Banskej Bystrici dňa 13.10.1962 uznesenie byra OV KSS potvrdilo.

Členskú legitimáciu odovzdal na OV KSS v Banskej Bystrici.

Dôvody KV KSS o vylúčení z KSČ:

Zatajil pred KSČ činnosť v špeciálnej jednotke „Edelweiss“.

Ján Rusinko proti vylúčeniu z KSČ podal odvolanie na UV KSS. Spisový materiál prišiel na KRK dňa 7. 11. 1962.

Kontrolná a revízná komisia pri UV KSS prípad prešetrila a zistila:

Ján Rusinko v r. 1942 skončil 3 tr[iedy] mešťanskej školy. Potom do r. 1944 pracoval ako poľnohospodársky robotník v okrese Humenné. Od 1. 7. do 1. 10. 1944 bol príslušníkom pracovnej služby pri slovenskej fašistickej armáde. Potom do oslobodenia Slovenska Sovietskou armádou bol príslušníkom špeciálnej jednotky „Edelweiss“.⁵⁷ Po oslobodení našej republiky Sov. armádou od júna 1945 do októbra

53 správne Edelweiss

54 Pri výpovedi uviedol, že v čase prijatia za kandidáta na členstvo v strane v roku 1958 si na pôsobenie v Sonderkommando Edelweiss nespomenul a pri prechode za riadneho člena uviedol pôsobenie v SPS a nikto sa na detaily ďalej nepýtal. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Jablonka Ľudovít – výsluch.

55 Pavol Škodáček pracoval na KSK vo funkcii vedúceho odboru pre disciplinárne veci.

56 Štefan Fábry pracoval na KSK vo funkcii podpredsedu.

57 Rusinko na KS MV v Banskej Bystrici vypovedal, že v jednotke skončil 15. 12. 1944 a presunul sa k pracovnému oddielu SPS v Bratislave, čo sedí časo s rozhodnutím Thuna von Hohensteina o zbavení sa časti príslušníkov ŠJ SPS, ktorých on sám vyhodnotil ako nevhodných na ďalšie akcie proti partizánom. Ako príslušníka pracovného oddielu v Bratislave ho identifikuje aj bývalý príslušník ŠJ SPS Václav Vavrínek. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Rusinko Ján – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Vavrínek Václav – výsluch.

1946 pôsobil ako pomocný člen SNB. Od r. 1946 do r. 1959 pôsobil ako administratívny pracovník pri Okresnej správnej komisii v Hurbanove a na ONV v Šahách. Potom do konca októbra 1960 absolvoval PŠP v Budmericiach. Od r. 1960 do r. 1962 pôsobil ako sudca na Okresnom súde v Banskej Bystrici.

Činnosť v špeciálnej jednotke „Edelweiss“:

Ján Rusinko dňa 1. júla 1944 nastúpil na základe zvolávacieho lístku k slovenskej pracovnej jednotke do Jakubova, okres Bratislava-vidiek, Tam Rusinko spolu s inými začiatkom októbra 1944 dobrovoľne sa prihlásil do špeciálnej jednotky Edelweiss, ktorá mala za úlohu organizovať a podnikať ozbrojené akcie proti partizánom. Príslušníci jednotky Edelweiss dostávali 80,- Ks žold a pri akciách im boli dovolené rabovačky a podobne. Dobrovoľne prihlásení do jednotky Edelweiss boli potom rozdelení do troch skupín. Jedna skupina išla do Žiliny, druhá do Bratislavy a tretia do Piešťan.

Ján Rusinko bol zadelený do skupiny, ktorá bola určená do Žiliny. Z Jakubova boli odvezení najprv do Trnavy. Tam boli vyzbrojení a vystrojení a potom odišli do Žiliny. Tam sa Rusinko spolu so svojou jednotkou zúčastnil špeciálneho výcviku pre boj proti partizánom. Výcvik sa konal do polovice novembra 1944 pod vedením nemeckých fašistických dôstojníkov a poddôstojníkov.

Po skončení výcviku sa Ján Rusinko zúčastnil pod velením Martina Kanioka viacerých akcií proti partizánom a občanom v okolí Žiliny a Banskej Štiavnice. Napríklad dňa 19. – 26. 11. 1944 sa zúčastnil útoku proti partizánom na Počúvadle pri Banskej Štiavnici, kde fašistická jednotka Edelweiss zajala 14 partizánov, dvoch zabila a jednu partizánku ťažko ranila. Mlyn na Počúvadle, v ktorom sa partizáni zdržovali vyrabovali a potom zapálili.

Ďalej Rusinko ako príslušník uvedenej fašistickej jednotky sa zúčastnil domových prehliadok v obci Dlhé Pole a inde, pričom zaistili a odviekli viacerých občanov.

Rusinko svoju príslušnosť a činnosť vo fašistickej jednotke „Edelweiss“ pred našou stranou zatajoval až do roku 1962. Pritom ďalej klamal našu stranu tým, že do svojich životopisov a iných straníckych materiálov nepravdivo uvádzal, že ako účastník SNP bol nemeckými fašistami zajatý a odvečený do koncentračného tábora vo fašistickom Nemecku.

Po odhalení zločineckej činnosti jednotky „Edelweiss“ Rusinko na základe dôkazov sa priznal, že sa zúčastňoval ozbrojených akcií proti partizánom pod velením Martina Kanioka, ktorý bol za svoju zločineckú činnosť Krajským súdom v Banskej Bystrici odsúdený na 12 rokov straty slobody.

Svoje odvolanie proti vylúčeniu z KSČ, podané na ÚV KSS Rusinko odôvodňuje tým, že počas trvania jeho členstva v KSČ sa aktívne zúčastňoval straníckej a verejnej činnosti a že tak už odčinil svoje nedostatky, ktorých sa dopustil počas trvania slovenského fašistického štátu.

Kontrolná a revízná komisia pri ÚV KSS po zistení skutkovej podstaty prišla k uzáveru, že byro KV KSS v Banskej Bystrici na svojom zasadnutí dňa 13. 10. 1962 správne sa uznieslo, keď vylúčilo Jána Rusinku z KSČ.

Kontrolná a revízná komisia pri ÚV KSS navrhuje potvrdiť uznesenie byra KV KSS v Banskej Bystrici o vylúčení Jána Rusinku z KSČ.

Dôvody:

Bol príslušníkom špeciálnej protipartizánskej jednotky SPS „Edelweiss“.

Vypracovali: s. Méheš
s. Markovič⁵⁸

DOKUMENT Č. 4

1962, 22. december, Bratislava. Zpráva o vylúčení Mikuláša Slobodníka z KSČ, býv. príslušník SPS „Edelweiss“.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1098, a. č. 505/14, Zpráva o vylúčení Mikuláša Slobodníka z KSČ, býv. príslušníka SPS „Edelweiss“.

Zpráva

o vylúčení zo strany Mikuláša Slobodníka, nar. 13. 9. 1924 v obci Baláže, pôvodné povolanie lesník, člen strany od roku 1960, t. č. zamestnaný na poľesi Prechod, závod Slovenská Ľupča, bytom v Balážoch, ženatý, otec dôchodca.

Disciplinárne pokračovanie proti Mikulášovi Slobodníkovi bolo zavedené byrom KV KSS v Banskej Bystrici po odhalení činnosti špeciálnej jednotky SPS „Edelweiss“, ktorej príslušníkom bol Mikuláš Slobodník.

Predsedníctvo Stredoslovenského KV KSS na svojom zasadnutí dňa 19. novembra 1962 vylúčilo Mikuláša Slobodníka z radov KSČ.

Dôvody:

„Nebol voči strane úprimný a čestný, vedome utajoval účasť a aktívnu činnosť v protipartizánskej jednotke „Edelweiss“.

S uvedenou jednotkou sa aktívne zúčastnil bojov proti partizánom a účastníkom Slovenského národného povstania v akciách v okolí Banská Štiavnica, Dlhé Pole, Valašská Belá,⁵⁹ Veľký Potok, Kľak a ďalších. Tým, že zamlčal pred stranou účasť a aktívnu činnosť v tejto jednotke, dostal sa do radov strany, bol zaradený i do zodpovednej hospodárskej funkcie.

Materiál Mikuláša Slobodníka bol odstúpený na ÚV KSS na potvrdenie.

Bolo zistené, Mikuláš Slobodník pochádza z robotníckej rodiny. Otec bol robotníkom v Švermových železiarňach v Podbrezovej. Po vychodení ľudovej a troch tried meštianskej školy začal pracovať v Hornej Lehote pri ochrane lesného úseku. V júni 1944 nastúpil na základe zvolávacieho lístku k Slovenskej pracovnej službe do Sekúľ. Od októbra 1944 až do príchodu Sovietskej armády bol príslušníkom špeciálnej jednotky SPS „Edelweiss“.⁶⁰ Po oslobodení nastúpil do zamestnania pri Lesnom závode v Štiavničke na úsek v Hornej Lehote. V roku 1946 – 1948 konal vojenskú prezenčnú službu. Po skončení vojenskej prezenčnej služby nastúpil do zamestnania v Lesnom závode v Čiernom Balogu ako manipulant. V septembri 1950 nastúpil do Lesníckej školy v Humennom. Po skončení školy v roku 1951 bol zadelený na Lesný závod Stará voda, ako lesník. Od roku 1961 pracuje ako lesník na poľesi Priechod.

Ďalej bolo zistené, že Mikuláš Slobodník v októbri 1944 sa dobrovoľne prihlásil do špeciálnej jednotky SPS „Edelweiss“. Bolo mu známe, za akým účelom bola táto jednotka. utvorená, nakoľko ich veliteľia a funkcionári tzv. slovenského štátu, pri nástupe ich o tom podrobne oboznámili.

Po sformovaní bola jednotka odvezená do Trnavy, kde bola vystrojená a vyzbrojená a potom odvezená do Žiliny. V Žiline pod vedením nemeckých a slovenských inštruktorov bola jednotka vycvičená na boj proti partizánom a na boj z blízka. Po mesačnom výcviku bola jednotka privtelená k nemeckému útvaru pod menom „Edelweiss“.

59 správne Valaská Belá

60 Slobodník vo výpovedi na KS MV Banská Bystrica tvrdil, že slovenský oddiel Edelweiss opustil koncom januára 1945, bol transportovaný do Bratislavy a prechod frontovej línie ho mal zastihnúť v Jakubove. O jeho prítomnosti medzi navrátiťmi do Bratislavy hovorí vo výpovedi aj ďalší bývalý príslušník ŠJ SPS Rudolf Podolan. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Slobodník Mikuláš – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Podolan Rudolf – výsluch.

Pod vedením nemeckých fašistických dôstojníkov spolu so skupinou Vlasovcov prevádzali akcie proti partizánom a účastníkom Slovenského národného povstania v okolí Žiliny, Banskej Štiavnice, Kremnice, Horehronia, na Považí a na okolí Prievidze a Handlovej, pričom vraždili nevinných ľudí, deti, starcov, vypaľovali domy a celé obce a osady.⁶¹

Na týchto akciách bral aktívnu účasť aj Mikuláš Slobodník, keď podľa vlastného dooznania na KS MV v Banskej Bystrici vypovedal, že sa zúčastnil na akciách pri Počúvadelskom⁶² mlyne, pri osade Frandorf,⁶³ v obci Dlhé Pole, vo Valašskej Belej, na okolí Handlovej a Prievidze, pri Polomke na Veľkom Boku, v obci Prochot, pri Ostrom Grúni a Kľaku a inde.

Pri týchto akciách bolo niekoľko desiatok nevinných ľudí zavraždených, ďalšie desiatky zaistených a odovzdaných do rúk nemeckých fašistov, niekoľko obcí a osád vypálených a vyrabovaných. Kontrolná a revízná komisia pri ÚV KSS po preskúmaní spisového materiálu, v ktorom je dostatok dôkazov o tom, že Mikuláš Slobodník sa dopustil takých previnení, že nie je únosné, aby naďalej mohol byť členom KSČ. Predsedníctvo Stredoslovenského KV KSS konalo správne, podľa stanov strany, keď menovaného z radov KSČ vylúčilo.

Kontrolná a revízná komisia pri UV KSS navrhuje potvrdiť uznesenie predsedníctva Stredoslovenského KV KSS vylúčení Mikuláša Slobodníka z radov KSČ.

Dôvody:

Bol príslušníkom špeciálnej protipartizánskej jednotky SPS „Edelweiss“.

Spracoval: s. Škodáček⁶⁴
s. Fábry⁶⁵

DOKUMENT Č. 5

1962, 22. december, Bratislava. Zpráva o vylúčení Mateja Vlhu z KSČ, býv. príslušník SPS „Edelweiss“.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 1098, a. č. 506/14, Zpráva o vylúčení Mateja Vlhu z KSČ, býv. príslušníka SPS „Edelweiss“.

Zpráva

o vylúčení z radov KSČ Mateja Vlhu, nar. 6. 2. 1924 v obci Lipt[ovská] Ondrášová, okres Liptovský Mikuláš, pôvodné povolanie obchodný pomocník, člen strany od roku 1953, t. č. vedúci hotelu MA-GURA pri Oravskej Priehrade, ženatý, dve deti, otec býv. obuvník, t. č. dôchodca.

Disciplinárne pokračovanie bolo zavedené byrom KV KSS v Banskej Bystrici na základe odhalenia fašistickej činnosti býv. špeciálnej jednotky SPS „Edelweiss“, ktorej príslušníkom bol spomenutý Matej Vlha.

Predsedníctvo Stredoslovenského KV KSS na zasadnutí dňa 19. novembra 1962 Mateja Vlhu z radov KSČ vylúčilo.

61 Vo výpovediach príslušníkov ŠJ SPS a aj v niektorých správach sa objavuje informácia, že protipartizánskych akcií sa zúčastňovali tzv. Vlasovci. Jednotliví aktéri nemali na mysli príslušníkov Ruskej oslobodzovacej armády, ruského vojenského zoskupenia, ktoré bojovalo na strane nacistického Nemecka. Pojmom Vlasovci sa vo výpovediach súhrnne a zároveň nesprávne označujú príslušníci kaukazského alebo kozáckeho oddielu Sonderkommanda Edelweiss.

62 správne Počúvadlianskom

63 Správne Prandorf, dnes nesie obec názov Devičany.

64 Pavol Škodáček pracoval na KRK vo funkcii inštruktora disciplinárneho odboru.

65 Štefan Fábry pracoval v čase zverejnenia správy na KRK ako vedúci politicko-kontrolného a sťažnostného odboru.

Dôvody:

Nebol voči strane úprimný a čestný, vedome utajoval účasť a aktívnu činnosť v protipartizánskej jednotke „Edelweiss“. S uvedenou jednotkou sa aktívne zúčastnil bojov proti partizánom a účastníkom Slovenského národného povstania v okolí Banskej Štiavnice, Dlhé Pole, Valašská Belá a ďalších.

Tým, že zamlčal pred stranou účasť a aktívnu činnosť v tejto jednotke dostal sa do radov strany, bol poverený stranickými i hospodárskymi funkciami.

Spisový materiál bol odstúpený na UV KSS na potvrdenie.

Bolo zistené, že Matej Vlha pochádza z viac člennej robotníckej rodiny. Po vychodení šesť tried ľudovej a štyroch tried meštianskej školy nastúpil do učenia za obchodného pomocníka u Andreja Trnovského v Lipt[ovskej] Ondrášovej. Po vyučení v roku 1942 nastúpil u f[irm]y⁶⁶ Baťa v Považskej Bystrici, potom v Novom Meste n/Váhom a Bardejove.

V júni 1944 na základe zvolávacieho lístku nastúpil k Slovenskej pracovnej službe v Jakubove. Od októbra 1944 pôsobil v špeciálnej jednotke SPS „Edelweiss“. Po oslobodení nastúpil u f[irm]y Ondrej Trnovský ako predavač v Lipt[ovskej] Ondrášovej a neskoršie nastúpil za vedúceho obchodu v Košiciach. Od roku 1948 – 1950 bol vedúcim obchodu s potravinami vo Veľkom Kamenci, od roku 1950 – 1957 pracoval u Vojenskej stavebnej správy v Žiline ako skladník. Potom krátky čas pracoval v pohostinstve v Svinnej a neskoršie ako vedúci chaty „ODBOJ“ v Demänovej. Toho času pracuje ako vedúci hotelu Magura na Oravskej Priehrade. Ďalej bolo zistené, že Matej Vlha po vypuknutí SNP sa dobrovoľne prihlásil k špeciálnej jednotke SPS „Edelweiss“ v Jakubove. Stalo sa to tak, že do Jakubova prišli funkcionári tzv. slovenského štátu, ktorí im hovorili, že na Slovensku vypuklo povstanie a vyzvali ich, aby sa dobrovoľne prihlásili na potlačenie Slovenského národného povstania po boku nemeckej fašistickej armády. Matejovi Vlhovi bolo známe, k akému účelu je budovaná táto špeciálna jednotka. Keď sa prihlásilo asi 200 mladých ľudí, medzi nimi aj Matej Vlha, bola táto skupina odvezená do Trnavy, kde dostala výstroj a výzbroj a potom bola odvezená do Žiliny. V Žiline po jednodemsačnom výcviku, ktorý viedli nemeckí fašistickí dôstojníci bola jednotka prítelená k nemeckému vojenskému útvaru menom „Edelweiss“ Potom bola jednotka spolu s Vlasovcami nasadená do bojov proti partizánom.

Matej Vlha podľa vlastného doznania na OV KSS v Dolnom Kubíne pred členmi KDK⁶⁷ priznal, že sa ako člen špeciálnej jednotky SPS zúčastnil s puškou v ruke na akciách v okolí Banskej Štiavnice pri Počúvadelskom⁶⁸ mlyne, v obci Dlhé Pole, Valašskej Belej,⁶⁹ v okolí Kremnice a inde.⁷⁰ Nie je pravda, ako uviedol na svoju obhajobu, že nevedel k akému účelu bola špeciálna jednotka SPS utvorená. Dokazuje to aj tá skutočnosť, že Matej Vlha bol jeden z tých, ktorí v preoblečení za partizánov v civilnom obleku chodili ako špióni vyzvedat', kde sa zdržujú partizáni a kto im pomáha. V akciách, ktoré previedla ich jednotka bolo zabitých niekoľko partizánov, zaistených bolo viac osôb, ktoré odovzdali gestapu. Rabovali pri domových prehliadkach, vypaľovali dediny a osady.

66 skratka pre firmy

67 Zrejme ide o preklep, správne by malo byť KRK.

68 správne Počúvadlianskom

69 správne Valaskej Belej

70 Pavel Rimko na KS MV Banská Bystrica tvrdil, že Vlha bol povýšený za nasadenie pri Počúvadlianskom mlyne, kde sa mal priamo podieľať na zaistení francúzskych partizánov. Václav Vavrinec vypovedal, že Vlha dostal za zaistenie dvoch francúzskych partizánov týždeň dovolenky. Zajatí niekoľkých francúzskych partizánov jedným nekonkretizovaným slovenským oddielom Edelweiss uviedol aj Michal Matúšek. Zajatí Francúzi, resp. aj Francúzky, sa objavujú aj v súvislosti s inými lokalitami, takže môže ísť o omyl. V dostupnej literatúre nachádzame síce zmienku o zaistení dvoch francúzskych partizánov, táto sa však viaže na širšie územie, ktorého súčasťou je aj lokalita Počúvadlianskeho mlyna. Francúzski partizáni tak mohli byť zaistení v rámci väčšej akcie, ktorej súčasťou bol aj incident na Počúvadlianskom mlyne. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Rimko Pavel – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Vavrinec Václav – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-V, a. č. 805/12. Tokár Štefan – výsluch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-T, a. č. 690. Matúšek Michal – výsluch. HLAVIENKA, Ľubomír, JIRÁSEK, Zdeněk. Pracovní útvary Slovenské armády na území Slovenského štátu od vypuknutí SNP do konce roku 1944. *Acta historica Neosoliensia*, roč. 14, 2011, č. 1/2, s. 125.

Kontrolná a revízna komisia pri UV KSS po preskúmaní spisového materiálu prišla k uzáveru, že Stredoslovenský KV KSS v Banskej Bystrici konal podľa stanov strany, keď Mateja Vlhu z radov KSČ vylúčil.

Kontrolná a revízna komisia pri UV KSS navrhuje potvrdiť uznesenie predsedníctva Stredoslovenského KV KSS o vylúčení Mateja Vlhu z KSČ.

Dôvody:

Bol príslušníkom špeciálnej proti partizánskej jednotky SPS „Edelweiss“.

Vypracoval: s. Škodáček
s. Fábry

Adam Bielez • The Activities of the Disciplinary Bodies of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia in the Context of the Involvement of Slovak Members of Sonderkommando Edelweiss

At the end of 1962, the disciplinary bodies of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia (ÚV KSS) began investigating the past of several KSS members who had served in the Sonderkommando Edelweiss during 1944 and 1945. This special anti-partisan unit was active during the Slovak National Uprising and after its suppression. Documents concerning the activities of the disciplinary bodies of the ÚV KSS demonstrate, through several examples, that party screenings uncovered the involvement of certain KSS members in the massacres committed in the villages of Ostrý Grúň and Klak. Despite their past, these individuals managed to integrate into the new political system after the war and remained part of it until 1962.

PhDr. Adam Bielez, PhD. (1994)

Vyštudoval učiteľstvo výchovy k občianstvu a histórii na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského. Rigorózne konanie aj postgraduálne štúdium absolvoval na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. V súčasnosti pracuje na Oddelení dokumentácie Centra výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje prevažne rekonštrukcii mocenského aparátu, najmä orgánov Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, dejinám regiónu Záhorie a dejinám školstva v rokoch 1939 až 1989.

Kontakt: bielez@upn.gov.sk

SPRÁVY O SLOVENSKOM NÁRODNOM POVSTANÍ A SITUÁCIÍ NA SLOVENSKU NA STRÁNKACH PERIODIKA NAŠE NOVINY V SEPTEMBRI 1944 (2. ČASŤ)

RADOSLAV RAGAČ

Druhá časť novinových textov o Slovenskom národnom povstaní publikovaných v československom periodiku *Naše noviny*,¹ ktoré vydávala Československá samostatná obrnená brigáda, zachytáva časové obdobie od 18. septembra 1944 do 30. septembra 1944. Nadväzuje na prvú časť správ publikovanú v Pamäti národa číslo 1/2024.

Hlavným zdrojom každodenných informácií o situácii na povstaleckom Slovensku boli počas celého septembra 1944 vyhlásenia a kroky československej vlády a členov vlády,

monitorovanie rozhlasového vysielania Slobodného vysieláča z Banskej Bystrice, oficiálneho rozhlasového vysielania z Bratislavy, správy povstaleckého vojenského velenia a noviny.

Napriek faktografickým omylom ide o obsahovo zaujímavý pohľad na Slovenské národné povstanie očami vojakov našej exilovej armády.²

1944, 18. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 256/1517, s. 2.

Z BOJOV NA SLOVENSKU

Zpráva číslo 19 hlavného veliteľstva československej brannej moci o bojoch na Slovensku oznamuje:

Na všetkých bojových úsekoch pomerný klud. Československé oddiely a partizáni viedli vo všetkých smeroch rozsiahlu prieskumnú činnosť. Za posledných 24 hodín nepriateľ sa nepokúsil o väčšiu útočnú akciu. Po bombardovaní cieľov spojeneckými lietadlami v oblasti Vrútok zavládol v nemeckej obrane zmätok a dezorganizácia. 180 nepriateľských vojakov sa vzdalo. Letecká činnosť nepriateľa slabá. O živote v Banskej Bystrici vysielal moskovský rozhlas v čs. vysielaní pôvodnú správu svojho dopisovateľa z tohto strediska slovenských bojovníkov a sídla Slovenskej národnej rady. V správe sa hovorí, že napriek četným náletom na mesto, ktoré podniká nemecké letectvo, obchody sú otvorené a v uliciach jazdia autá a autobusy, ktoré majitelia dali k dispozícii armáde a partizánom. Telefónne a telegrafné spojenie ako i pošta pracujú už normálne na celom oslobodenom území. Vlaky a autobusy jazdia podľa jazdného poriadku, ktorý stanovilo vojenské veliteľstvo. Všetky podniky pracujú naplno. Ulice a budovy sú vyzdobené národnými vlajkami. Obyvatelia prichádzajú, aby ponúkli svoju pomoc. Obyvateľstvo, hlavne dievčatá sa pripravujú uvítať bratskú Rudú armádu. V Banskej Bystrici vychádzajú už troje slobodné

- 1 Cyklostylové periodikum *Naše noviny* vzniklo v júni 1940 rozhodnutím veliteľstva československej exilovej armády s cieľom podporiť potrebnú kultúrnu a osvetovú činnosť v jej jednotkách. Vydávala ho Československá samostatná obrnená brigáda, konkrétne jej výchovná četa. V redakcii periodika spoločne pôsobili českí aj slovenskí redaktori, a preto sa v príspevkoch stretávame s obomi jazykmi. Prvé číslo novín vyšlo 14. 6. 1940. Ilustrácie boli v počiatkoch vydávania novín zvyčajne dielom Bohumila Bočka. V roku 1944 malo periodikum stále pôvodnú jednoduchú cyklostylovanú formu v rozsahu niekoľkých strán, priebežné číslovanie strán v rámci ročníka a vychádzalo už stabilne ako denník.
- 2 Publikované novinové texty boli ponechané v pôvodnom znení, sú uverejnené s opravenými preklepmi a minimálnou úpravou pravopisu. Prepis bol vykonaný z exemplárov periodika nachádzajúcich sa v Archíve Ústavu pamäti národa v Bratislave.

noviny. Orgánom Národnej rady je časopis „Útok“, list armády sa menuje „Bojovník“ a komunistická strana vydáva časopis „Pravda“. V neďalekom meste vydáva miestny Národný výbor časopis „Hlas národa“,³ ktorý prináša správu, že veľké oddiely českých vlastencov prenikli na Slovensko, na pomoc slovenským bojovníkom.

1944, 19. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 257/1518, s. 2.

DOBŘÁ SITUACE NA SLOVENSKU

Velitel čs. vojenských jednotek na Slovensku oznámil ve své zprávě č. 20 tuto situaci: v údolí Horního Váhu zůstává situace nezměněná. Živá činnost hlídek trvá. V údolí Nitry byl odražen útok německých tanků a motorizované pěchoty. Na ostatních úsecích je poměrný klid. Nepřátelská letecká činnost je slabá. Jak se zdá, vyvíjí se tedy situace na Slovensku velmi úspěšně pro čs. oddíly, které ovládají významné železniční komunikace. Podle vysílačky Za národní osvobození přispívají k rozrušení nepřátelských spojů i partyzáni v severní Moravě, kteří přerušili na několika místech železnici košicko-bohumínskou. Podle této vysílačky přešlo již na tisíce Čechů na Slovensko, aby pomáhalo slovenským bojovníkům. Mezi nimi přichází i četnictvo. Partyzáni v Beskydech však prý vydali výzvu k českým podzemním bojovníkům, aby neodcházeli na Slovensko, kde se situace vyvíjí velmi příznivě pro bojující jednotky, nýbrž aby zůstali doma a bojem přímo na české půdě pomáhali zahnat Němce.

Vysílačka za Národní osvobození rovněž hlásí, že se podařilo Čatlošovi utéci z prezidentského paláce v Bratislavě a prchnout na osvobozené území. Čatloš prý vypověděl, že odmítl v den povstání vydat výzvu ke slovenské armádě, aby zůstala v klidu. Později byl prý donucen přečíst deklaraci, kterou napsal slovenský ministr propagandy Tido Gašpar. Po přečtení byl internován a hlídán gestapákem, avšak podařilo se mu uprchnout. Čs. rozhlas z Londýna uvedl, že německé obyvatelstvo z okolí Handlové přepadá zásobovací kolony slovenských oddílů a partyzánů.

1944, 20. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 258/1519, s. 2, 4.

ZPRÁVA VELITELE ČS. VOJSK NA SLOVENSKU ČÍSLO 21: V horním Považí je situace celkem beze změny. Severně od Turčanského Sv. Martina přešla naše vojska k útoku, který se zdárně rozvíjí přes tuhý nepřátelský odpor. V údolí Nitry byly odrazeny dva německé útoky. Dva tanky a 3 letouny typu Stuka⁴ byly zničeny. V údolí Hronu u Sv. Benedikta⁵ byl zmařen německý pokus o útok. Nepřítel měl velké ztráty. V oblasti Spišské Nové Vsi a Popradu rušivá činnost partyzánů. Letecká činnost nepřítele silně polevila.

MINISTERSKÝ PŘEDSEDA Msgr. Jan Šrámek⁶ vydal včera prohlášení asi tohto znění: Rychlý vývoj válečných událostí posledních týdnů nezůstal bez vlivu na vývoj čs. věcí. Tak naše obrněná brigáda se přesunula z Velké Británie na západoevropské bojiště, čs. armádní sbor v SSSR je rovněž v oblasti operací na východě, na Slovensku jsou v proudu vojenské akce velké politické a vojenské důležitosti. Nové úkoly si vyžadují nových opatření a nové organizace. Prezident Republiky v dorozumění s vládou proto rozhodl, že je nutno odloučit funkce ministra národní obrany od funkce hlavního velitele čs. branné moci.

3 Ide o mesto Zvolen.

4 Ide o nemecký jednomotorový strmhlavý bombardér Junkers Ju 87 Stuka.

5 Ide o obec Hronský Beňadik.

6 Jan Šrámek (1870 – 1956), Msgr., ThDr., rímskokatolícky kňaz, vrcholový politik, v rokoch 1940 – 1945 predseda československej exilovej vlády v Londýne. Po roku 1948 až do svojej smrti politický väzeň komunistického režimu.

Dále rozhodl, že vojska bojující na půdě Slovenska utvoří vojenskou skupinu první armády. Vzhledem k tomu přijal prezident Republiky žádost gen. Sergěje Ingra a gen. Rudolfa Viesta o propuštění z minister-
ských míst a zároveň jim vyslovil své uznání za vykonanou práci. Gen. Sergěj Ingr zůstává hlavním veli-
telem čs. branné moci. Jeho kompetence byla vymezena. Gen. Viest byl jmenován velitelem První armá-
dy. Správou ministerstva národní obrany byl prozatímně pověřen ministr zahraničních věcí Jan Masaryk.

POLITIČTÍ, VĚREJNÍ A VOJENŠTÍ PŘEDSTAVITELÉ čs. lidu v Moskvě vydali včera společné
prohlášení k českému lidu, jež bylo čteno v moskevském rozhlase. Vyzývají v něm lid ve Slezsku, v Če-
chách a na Moravě, aby se ihned chopil zbraní, tvořil partyzánské skupiny a zahájil boj proti Němcům.
Nenechme Slováky bojovat sami, praví se v provolání, příkazem jest stát věrně po jejich boku, dokázat
tak bratrství a čs. jednotu. Fronta čs. zápasu se musí rozšířit od Karpat a Tater až k Šumavě. Rudá armáda
se blíží k Moravské bráně a s ní jde na pomoc i první čs. armádní sbor. Všichni do boje za svobodné, de-
mokratické Československo! Provolání podepsal jako první velvyslanec Fierlinger.⁷ Mezi ostatními jsou
též členové delegace, která přednedávnem odjela do Moskvy.

MAĎARSKO bylo včera varováno londýnským rozhlasem, aby nezasahovalo do bojů proti hrdinné-
mu odporu vlastenců na Slovensku. Kdyby tak přes varování učinilo, bude mu jeho nepřátelský postoj
ještě tíže připočten a nezůstane bez vlivu při brzkých mírových jednáních.

SESTERSKÉ SLOVENSKO /Ilja Ehrenburg/

Francouzští partyzáni za pomoci spojenců dokončují osvobození Francie. Vojáci maršála Tita, kteří
bojovali tak statečně za chmurných let, již slyší kroky Rudé armády. Ztročené, Němci a Maďary ob-
klíčené Slovensko, země pokojných oračů a pastevců, se zvedlo v povstání. Dne 29. srpna obyvatelstvo
slovenských měst a vesnic složilo přísahu věrnosti Československé republice. Až na několik měst je celé
Slovensko v ruce osvobozující armády. Hitler nemá vojáků nazbyt, avšak poslal přece na Slovensko šest
německých divizí; Maďari napadají z jihu, a prudké boje zuří. Slováci jsou skvělý lid, statečný a obětavý.
Slovensko není bohatá země. Mnozí synové této země odjeli za oceán za chlebem. Ale je to ušlechtilá
země. Slovenský lid dlouho toužil po právu a spravedlnosti. Jeho písně opěvují statečné a šlechetné zboj-
níky, kteří napadali bohaté a pomáhali ubohým. Kdo byli ti „bohatí“? Dobyvatelé – Němci a Maďari.
Utiskovali Slováky, zakazovali jim mluvit rodnou řečí, olupovali je o úrodná pole, tlačíce je do lesů a hor.
Je málo velkých měst na Slovensku, zemi rolníků. Němci žili po staletí na slovenské půdě, ale nenávidí ji.
Její oči jsou upřeny k Berlínu, kde dosud není rebelů.

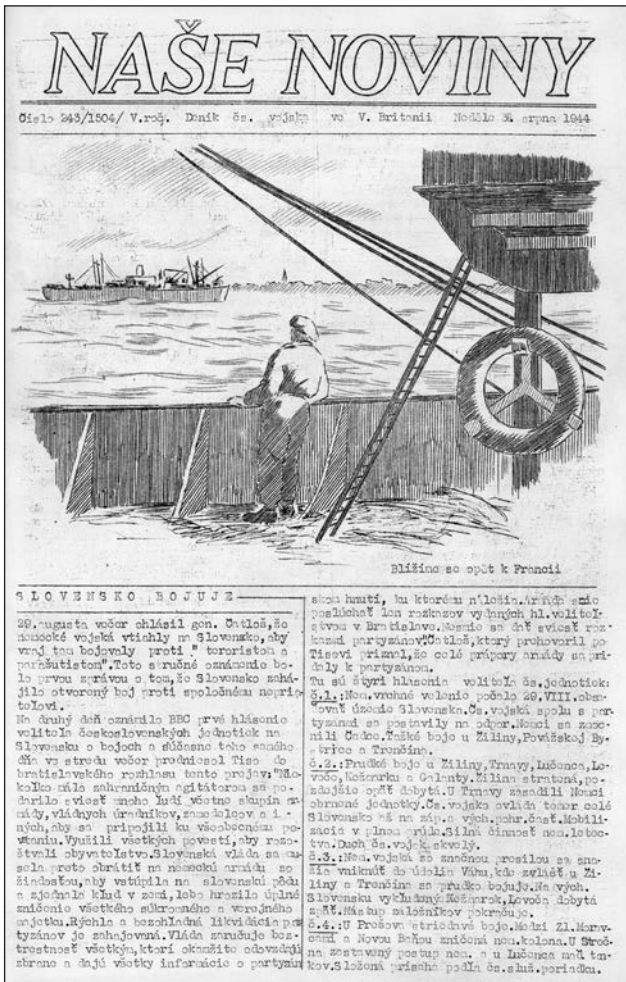
Těžko je popsat lásku Slováků k Rusku. Často se člověk střetne s ruským označením ulic a jinými
projevy oddanosti k starší sestře Slovenska. Po dosažení samostatnosti ČSR byla zavedena ruština ve
školách a překládány sov. knihy. Němci pracně hledali quislinga,⁸ než ho objevili. Je to téměř neznámý
spisovatel, zato pověstný pijan. Byl jmenován ministrem propagandy. Němce držel u moci tommy gun,⁹
ne propaganda. Hitler měl tolik drzosti, že poslal Slováky proti Rusům. Výsledkem bylo utvoření čs. jed-
notky v SSSR. Slováci přešli k Rudé armádě. Partyzáni bojovali v horách a navázáno spojení s čs. vládou.

Koncem srpna se Slovensko vzbouřilo. Vojáci se spojili s partyzány. Byla ustanovená Slovenská nár.
rada zastupující vládu republiky na osvobozeném území. Češi z Protektorátu přišli bojovat ve sloven-
ských oddílech. Co pomáha Slovákům odrazet útoky německých motorisovaných divizí? Statečnost,
pevnost a světlo z východu! Boje zuří v Karpatech, kolem Prešova, kde je tolik ruských hrobů z minulé
války. Rusové porazili něm. a maď. utlačovatele na těchže místech. Válku provází mnoho zvratů a vítězst-
ví nepřichází snadno. Ale Slovensko ví, že Rusko přichází – a Rusko přijde!

7 Zdeněk Fierlinger (1891 – 1976), český vrcholový sociálně-demokratický, neskôr komunistický politik, v rokoch 1945 – 1946 predseda česko-slovenskej vlády. Po roku 1948 kolaboroval s komunistickým režimom, pôsobil ako minister priemyslu (1948), námestník predsedu československej vlády (1948 – 1953), potom ako predseda Národného zhromaždenia (1953 – 1964).

8 Synonymum zradcu a kolaboranta s nacistami. Podľa nórskeho predsedu vlády Vidkuna Quislinga (1887 – 1945), popraveného za kolaboráciu s nacistami krátko po konci vojny v októbri 1945.

9 Ide o všeobecne známe označenie kompaktného amerického samopalu Thompson, vyrábaného od roku 1921. Samopal bol dobovo synonymom americkej mafie. Počas druhej svetovej vojny bol masovo rozšírený.

Ilustrácie k aktuálnej situácii zo septembra 1944 (Zdroj: *Naše noviny*, A ÚPN)

1944, 21. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 259/1520, s. 2.

SPRÁVA VELITEĽA ČS. VOJSK NA SLOVENSKU ČÍSLO 22:
 V údolí Nitry trvajú ťažké obranné boje. Na ostatných úsekoch nedošlo ku zmenám. V Hornom Po-
 važí obojstranná živá hliadková činnosť. Nepriateľské letectvo bombardovalo Handlovú. Vlastné lietadlá
 útočili na nemecké letište v Piešťanoch. 15 nemeckých strojov bolo zničených na zemi.¹⁰

BRATISLAVA bola včera opäť bombardovaná. 750 amerických lietadiel zo základni v Talii podniklo
 útok na rafinériu benzínu Apollo¹¹ a na letište v Malackách. Ani jedno nemecké lietadlo sa nepostavilo na
 odpor. Ďalšími cieľmi spojeneckých lietadiel boli železničné mosty cez Dunaj v Budapešti a dôležitá že-
 lezničná križovatka Pátkostelie (Pécs) v južnom Maďarsku.

10 Išlo najmä o lietadlá slovenskej armády, ktoré zostali na letisku opustené po odchode väčšiny piešťanských letcov do Slovenského národného povstania.
 11 Známa bratislavská rafinéria Apollo bola uvedená do prevádzky v roku 1895. Išlo o akciovú spoločnosť.

1944, 22. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 260/1521, s. 1 – 4.

SLOVENSKO V HLÁŠENÍCH BRATISLAVY

Není zatím zpráv, které by nám řekly víc o situaci na Slovensku. Jediným spolehlivým, avšak velmi skrovným zdrojem informací jsou komuniké velitele čs. jednotek na Slovensku. Není zatím uváděno jméno tohto velitele, není dosud hlášeno, kdo stojí v čele Slovenské národní rady, ani kdo jsou její členové. Je ještě jeden pramen, ovšem velmi nespolehlivý, nepřesný a přehánějící samozřejmě v neprospěch partyzánů a vzbouřených vojenských oddílů. Nicméně i z toho nadávání, špinění a přemlouvání, plynoucích v článcích, zprávách a vysíláních z Bratislavy vysvitne trochu světla do situace na Slovensku.

Německá komuniké, ať v německém či slovenském znění, neudávají místa, kde se bojuje. Mluví se jen o „osvobozování“ postavení a osad bráněných „bolševickými bandami“. Slovenské výzvy a články se zmiňují buď všeobecně o „oblasti kontrolované partyzány“, anebo udávají neurčitě kraj. Mezi oblastmi, které jsou podle Bratislavy pod kontrolou partyzánů či prostorem bojů jsou jmenovány: Západní Pohroní, Nitriansko, Bánovce, Zvolen, kde jak přiznává bratislavský rozhlas, vychází „komunistický“ list Hlas národa. Jedno bratislavské vysílání udalo tato místa bojů: Považí, Vrútky, Turčanský Sv. Martin, Tatry, Liptovský Sv. Mikuláš, Údolí Oravy, Tvrdošín. Toto vysílání také tvrdilo, že východní Slovensko a Spišsko jsou „vcelku“ klidné a že Němci obsadili Margecany.

O tom, v jakém množství se přidali slovenské jednotky k bojovníkům proti Němcům a Tisovu režimu, svědčí zoufalé a zmatené výzvy Bratislavy. Neustále se vysílá výzva k vojákům, aby se vrátili ke spolupráci s Němci a slibuje se jim beztravnost. Na jedné straně tvrdí řečníci, že se vzbouřili pouze vyvrhelové slovenského národa a Češi, na druhé straně se slovenská armáda stále „reorganizuje“ a k udržení „klidu“ na Slovensku si musili z Bratislavy pozvat SS. O partyzánech tvrdí, že je vedou židi a cikáni! Snaží se udržet ty, kterým režim pomohl a tvrdí, že židé chtějí pomstít se na arizátorech. A hned naopak se tróubí do světa, že mnoho těchto arizátorů bojuje v partyzánských oddílech.

„Slovák“ a ostatní tisoovské noviny píší o tom, jak se houfně vracení vojáci a příslušníci partyzánských jednotek k Tisovému režimu, snažíce se tak namluvit čtenářům, že povstání se rozpadá.

Jako důkaz, jak pevný je režim, uvádění, že polovina důstojnického sboru se k povstání nepřidala. Připočteme-li k tomuto přiznání příslušná procenta lživosti, je „polovina“ důkazem, v jakém rozsahu se armáda účastní boje.

Ovšem podle vyjetých kolejí snaží se bratislavští propagandisté svěst všechno na Čechy. Čatloš, který prý povstání připravoval, obklopoval se samými Čechy, tvrdí bratislavský tisk. Gardista najednou zjišťuje, že všechny příručky důstojnických škol byly české. Že poslední náčelník gen. štábu armády byl Čech Falský.¹² Že jiný Čech, podplukovník Makon, který měl na starosti přiděly benzínu a povolení používání aut, se stal jedním z organizátorů povstání. Gardista dokonce „prozrazuje“ doslovně toto (citujeme): – Když banditi pod velením parašutistických agentů počali svou zhoubnou činnost, ministerstvo národní obrany předstíralo, že činí protiopatření. Ve skutečnosti s nimi spolupracovalo. Jednotky, které dostávaly na oko rozkazy zasahovat proti banditům, měly příkázáno nestřílet. Dne 1. srpna povolal Čatloš ty záložní důstojníky, o nichž vědel, že pošlou své vojáky, aby se připojili k partyzánským bandám (!) Dostalo se nám svědectví, že tito důstojníci se stydli užívat označení „Slovenský stát“. Zakázali dokonce zpívat slovenskou národní hymnu a nahradili ji Československou národní hymnou.

Toto „odhalení“, které prináší Gardista, však ukazuje, jaké bylo smýšlení v armádě a vzhledem k tomu, že šlo o záložní důstojníky, jaké bylo smýšlení i slovenského lidu vůbec.

Jěště jiných triků používá bratislavská propaganda, aby dokázala, jak je tisoovský režim pevný. Hlásá do světa, že „povstanci se snažili přemluvit Dr. Ferdinanda Durčanského, ministra zahraničí Tisovy vlády, aby se připojil k Slovenské národní radě. Durčanský prý odmítl, jakož i Karol Sidor, slovenský ministr ve Vatikáně, kterého se snažili prý přemluvit „čeští emigranti“ z Londýna. Bratislavská vláda dělá nyní čistky v úřadech a dští oheň a síru proti těm, kdož se připojili k Slovenské národní radě. Zatím uvedli jen

12 Viliam Talský (1904 – 1953), plukovník gen. štábu. Bol zapojený do príprav Slovenského národného povstania v rámci Východoslovenskej armády. V roku 1947 odsúdený Národným súdom na 15 rokov odňatia slobody.

málo jmen: Ivan Viest, z ministerstva dopravy,¹³ Štefan Jorsak, vysoký úředník z ministerstva veřejných prací a dr. Takač z ministerstva spravodlivosti.

BOJUJÍCÍ SLOVENSKO

Komuniké č. 23 velitele čs. jednotek na Slovensku hlásí tuto situaci:

V prostoru Vrútek zahájil nepřítel po několikadenním klidu se značnými silami útok ve směru na Turčanský Sv. Martin. Za bojů mají Němci velké ztráty. V údolí Nitry se naše obrana stabilizovala. Čs. jednotky zlepšily své pozice tím, že se v protiútocích zmocnily několika výšin. Jinak na ostatních úsecích není změn. Živá činnost letectva na obou stranách. Naše letectvo útočilo a zničili 7 nepřátelských letounů, zasáhlo dále s úspěchem do pozemních bojů.

Česká brigáda

Vysílačka Za národní osvobození ohlásila, že se na Slovensku ustavila z českých partyzánských oddílů česká brigáda Jana Žižky z Trocnova. Zatím slovenská partyzánská brigáda vykazuje skvělé úspěchy, v bojích pobila 1 039 Němců, zničila 6 tanků, zmocnila se 7 děl, 19 minometů, 56 nákladních aut a 15 osobních vozů, vedle velkých zásob. Partyzánské oddíly operující východně od Prešova pobily 300 Němců, zničily tank a 28 nákladních aut. Na východním Slovensku se tvoří nové a nové partyzánské skupiny.

Je nesporné, že činnost vzroste ještě, jak se budou oddíly Rudé armády probíjet na Slovensko. Zatím Rudá armáda pronikla ke slovenským hranicím u místa Jasiel (Jaslo) asi 35 km od místa, kde stanula na slovenských hranicích po prvé a asi 10 km od Medzilaborců.

Z Bratislavy jsou hlášeny stále hanlivé historiky o partyzánech a slovenské národní radě. Čs. vysílání z Londýna podtrhuje, že Bratislava neudala ani jedenkrát jméno autora těchto vyprávění a pomluv. Neudává však ani jména těch, kteří zůstali Tisovu režimu věrní, protože by musila jmenovat, praví čs. vysílání, důstojníky jako plk. Mildner, „stotníci“ Kuchta a Šlesinger, mjr. Šmigovský, pplk. Badík a mjr. Šupík. Bratislava ve svých vysíláních dále vykládá, jak se Němci chovali šlechtně k zajatcům. Pravdou je, že v Nitře bylo ponecháno 400 zajatců k propagačním účelům. Jinak však Němci zajaté důstojníky, vojáky a dělníky odvlékali v zaplombovaných vagonech do Německa.

Prvá nařízení

Jedno z prvních nařízení slovenské Nár. rady se týká školství. Všechny školy na Slovensku byly postátněny a učiněn tak konec rozdělování podle náboženství. Současně byly zrušeny všechny maďarské a německé školy, které byly na Slovensku zřízeny po 14. březnu 1939.

LETADLA NAD ČESKOSLOVENSKEM

Spojenecké letouny z italských základen provedly nálety na železniční mosty a nádraží v okolí Budapešti, dále na cíle v Jugoslávii a Řecku. Mimo jiné byly napadeny rafinerie v Bratislavě.

Létající pevnosti z Velké Británie provedly nálety na Ludwigshafen, Mohuč a Koblenz.

Sovětské letectvo provedlo nálet na Čop a maďarské město Debrecín.

1944, 23. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 261/1522, s. 2.

V 25. den bojů na Slovensku vydal velitel vojsk zprávu číslo 24:

V oblasti Turčanského Sv. Martina stojí naše vojska v těžkých obranných bojích proti nepříteli, který zahájil velkou útočnou akci podporovanou letadly a tanky. U Prievidzi nepřítel zesílil nápor. U Telgártu získává náš útok půdy. Nepřítel byl donucen opustit své pozice. Zajali jsme nepřátelské vojáky a ukořistili mnoho válečného materiálu. V údolí horního Váhu oboustranná živá průzkumná činnost hlídek. Na ostatních úsecích vzrůstla činnost partyzánských skupin.

13 Správně Ivan Viest (1882 – 1963), významný železniční odborník, odbojář, brat generála Rudolfa Viesta.

O tom, jak obávaní jsou naši partyzáni v německých řadách, svědčí výpověď zajatce, který byl zajat u Telgártu. Byl poslán na Slovensko z Brodu v Polsku. Prohlásil, že němečtí vojáci vědí, že válka je pro ně prohrána, že však pokračují v boji jen proto, poněvadž jim jejich důstojníci hrozí, že budou partyzány zastřeleni, vzdají-li se.

GEN. SVOBODA promluvil ke svým vojákům a rozloučil se ve svém proslovu se SSSR. Prohlásil, že nikdy nezapomeneme přítele, který nás nikdy neopustil a vždy stál při nás.

1944, 24. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 262/1523, s. 2.

VELITEL ČESKOSLOVENSKÝCH VOJSK NA SLOVENSKU vydal včera tuto zprávu číslo 25.

V oblasti Turčianskeho Sv. Martina trvajú ťažké obranné boje. U Handlovej pokračuje nepriateľ, ktorý má veľkú prevahu v prudkých útokoch. Na iných úsekoch nenastali celkom žiadne zmeny. Naše vlastné letectvo podporuje pozemné operácie.

Do Londýna došli správy, že Nemci vraždia alebo posielajú na práce do Nemecka zajatcov čs. vojska na Slovensku. Ako čs. vláda tak i vláda USA už pred tromi týždňami varovali Nemecko, aby sa nedopúšťalo činov, ktoré sa priečia medzinárodným ujednaniam a upozornili, že československé vojská bojujúce na Slovensku sú súčasťou riadnej armády. Musí byť s nimi podľa toho nakladané. Na Slovensku zriadili čs. jednotky riadne zajatecké tábory, v ktorých sa s Nemcami nakladá tak, ako si to vyžadujú medzinárodné zákony. Zajatci sú riadne zásobovaní a dostávajú sa im lekárskeho ošetrovania.

Nemci, ktorí jednújú so zajatcami proti zákonom vojny, budú za svoje činy trestaní.

PRÍMYSLOVÉ CIELE V ČESKOSLOVENSKU boli včera bombardované spojeneckými lietadlami, ktoré vzlietli zo základní v Itálii. Mená bombardovaných miest neboli udané. Ciele boli pod mrakom a zahalené v hustú kurovú clonu.

Zároveň napadli spoj. lietadlá vojenské ciele v meste Wols na trati medzi Linzom a Salzburgom.

1944, 25. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 263/1524, s. 2, 4.

SLOVENSKO

Velitel čs. vojsk na Slovensku ohlásil ve svém komuniké č. 26 tuto situaci v bojích: U Telgártu se vyvíjí úspěšně naše útočné operace. Poražený nepřítel je na ústupu. Obsadili jsme osady Dobšinské Jaskyně a Berner. U Handlové a Turčianskeho Sv. Martina trvají boje. V Horním Považí jsme odrazili nepřátelský výpad. Na jižním úseku je klid. Nepřátelská činnost letectva byla slabá pro špatné počasí.

Poselství Slov. Nár. rady

Slovenská Nár. rada požádala čs. vládu v Londýně, aby tlumočila vládám spojenců pozdravy bojujícího Slovenska. Krom toho zaslala Nár. rada poselství maršálovi Titovi, v němž se praví:

– Slovenská Národní rada, čs. bojující jednotky a partyzánské skupiny, zdraví Vás a Vaše statečné vojsko. Vzpomínáme, že Vaše země se nikdy nevzdala a dovedla, izolována od hlavních spojeneckých armád, úspěšně vzdorovat. Obdivuhodně se zapsali do dějin naši partyzáni. Máme tím větší radost my, že po boku velkého slovanského bratra a za spolupráce letectva západních spojenců vstupujeme do bojů. I na frontách Slovenska se spolurozhoduje o lepším osudu národů. Těšíme se, až se budeme moci připojit k vítězným vojskům Rudé armády a postupovat s ní do Německa. – Smrt německým okupantům! Sláva jugoslávské armádě! Nechť žije svobodná Jugoslávie! Nechť žije svobodné Československo!

NOVÁ VLNA ZATÝKÁNÍ

Vzplanutí bojů na Slovensku přinutilo německé úřady, aby v protektorátě sáhly k novým opatřením. Německá policie nahradila všechny pohraniční orgány ihned po prvních zprávách o hromadných přechodech na Slovensko. Všude poblíž moravsko-slovenských hranic bylo české četnictvo odzbrojeno, mnozí četníci uprchli na Slovensko i se zbraněmi, aby se dali k dispozici nové správě. V protektorátě dochází znovu k hromadnému zatýkání a byl nařízen nový soupis obyvatelstva, aby se zjistilo, kdo na Slovensko uprchl. Rodinám hrozí vyvraždění. Nařízeny stálé prohlídky osobních dokladů. SS železniční strážé převzaly střežení železnic v protektorátě. Dělníci a úředníci v továrnách válečné výroby v okrese pražském a jihlavském byli vyměněni za německé z říše. Na železničních křižovatkách jsou v pohotovosti obrněné vlaky.

Ve válečné zprávě tisovských korespondentů je uvedeno, že byl na bojišti nalezen 17ti letý student z Kutné Hory, který přišel bojovat. Byl raněn.

1944, 26. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 264/1525, s. 2.

VELITEL ČS. VOJSK NA SLOVENSKU vydal včera zprávu číslo 27: V oblasti Turčanského Sv. Martina nedošlo k žádným větším změnám. V prostoru Handlove stojí naše vojska v těžkých obranných bojích. Postup z prostoru Telgártu na západ a severozápad úspěšně probíhá. Na jižním úseku je klid.

Londýnské listy přinášejí ve svých včerejších vydáních zprávu, podle níž Rudá armáda již překročila západní Karpaty, prolomila německou obranu v průsmycích a bojuje již na půdě samotného Slovenska. Německý pluk, který se snažil zatarasit cestu vedoucí do Humenného, byl rozprášen.

PŘÍSAHA ČESKOSLOVENSKÝCH PARTYZÁNŮ

Vysílač Národního osvobození opakoval včera slova přísahy, kterou skládají čs. partyzáni. Podáváme text přísahy tak, jak se nám podařilo jej zachytit:

Přisahám na vše, co mi je svaté, že budu bojovat za osvobození Československé republiky a použiji k tomu všech svých sil. Jsem ochoten položit i svůj život. Budu mstít zločiny páchané Němci na matkách a ženách, zločiny na všech Češích, Slovácích i Podkarpatských Ukrajincích. Přihlásil jsem se dobrovolně, budu bez váhání poslušen všech rozkazů svých velitelů a budu je bez odmlouvání plnit. Nezradím, ani kdybych byl trýzněn. Můj oddíl je mou rodinou, moji kamarádi jsou mými bratry. Nedopustím, aby můj kamarád padl do rukou nepříteli. Na každém kroku budu škodit nepříteli. V tomto boji neustanu, dokud Československá republika nebude opět osvobozena. Smrt německým okupantům, svoboda slovanským národům Československa. Tak přísahám.

NEWS CHRONICLE¹⁴ ve svém včerejším čísle píše pod titulem: Československo se připravuje na budoucnost, mimo jiné: Zdá se, že Československo bude národní stát, avšak s dokonale provedenou decentralizací. Dále se zmiňuje list o důležité roli, kterou bude hrát náš stát při udržení míru v Evropě.

1944, 27. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 265/1526, s. 2, 3.

O BOJOCH NA SLOVENSKU oznamuje velitel československých vojsk na Slovensku: Vo východných častiach Slovenska útočný postup našich vojsk pokračuje. Dobšiná, Stratená a Kráľova Lehota byly oslobodené. V priestore Turč. Sv. Martina sa situácia nezmenila. V oblasti Handlovej nepriateľ pokračuje

14 Britský denník vydávaný od roku 1930. Zanikol v roku 1960.

v útokoch, naše jednotky kladú húževnatý odpor. V priestore stredného Váhu a v Bielych Karpatoch nemecké vojská zahájili práce na obranných postaveniach.

NEMECKÁ OBRANA KARPÁT PRELOMENÁ

Sovietske komuniké oznámilo včera, že južne a juhovýchodne od Sanoku prelomila Rudá armáda nemecké obranné postavenia v predhori Karpát a obsadila oblasť stredisko Turku asi 20 km severne od československých hraníc. Prielom bol uskutočnený východne od miesta, kde Rudá armáda už dosiahla naše hranice. Medzi obsadenými miestami sú Radočice, Oslavice, Berišky, Jasonice, Zámková, Javora a Tarinská.

1944, 28. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 266/1527, s. 1, 3, 4.

Z BOJOV NA SLOVENSKU

Už celý mesiac trvajú boje československých vojsk a partyzánov proti nemeckej presile. Že sú to boje úspešné, sa zrači najlepšie z denných bratislavských hlásení už či v nemeckej alebo slovenskej reči. Denodenne Bratislava vyzýva vojakov, aby opustili partyzánov, že sa im nič nestane, robotníkov a roľníkov, aby sa vrátili do práce. Do týchto výziev a nadávania na pomýlených a zradcov národa sa tu a tam zapletú podrobnosti, ktoré hovoria o vzrastajúcej sile boja slovenského ľudu. Darmo sa snažia vnieť zmätok do radov bojujúcich vojsk, ani hrozby ani prosby im nepomáhajú.

O bojoch u Strečna

Jeden z bratislavských dopisovateľov, ktorý s nemeckou armádou navštívil bojovú oblasť, jasne hovorí, s akým odporom sa stretli Nemci „pri vyčisťovaní údolia Strečna“. „Všade,“ píše dopisovateľ, „boje zanechali stopy. Rozbité mosty, podmínované cesty, ale najväčšie deštrukcie sme našli u Strečna. Partizáni mali v úmysle udržať tu svoje postavenia za každú cenu. Vyhodili oba železničné mosty a zatarasili tunel, pred ktorým leží hromada prevrátených a zničených vagónov. Okolo cesty rozbitých granátami stoja vyradené tanky a spálené autá partizánov.“ Dopisovateľ popisuje štyri hromady rozbitých partizánskych tankov, hovorí o ťažkých tankoch a ľahkých, typu P.84,¹⁵ ako i o zbytkoch uniforiem Tisovej armády. „Pokračujúc v ceste počujeme dunenie diel. Zväzda sa tu zúrivá bitva. Niekoľko domov je v plameňoch a tvrdé boje sa vedú o každý dom. Partizánske lietadlo postreľuje z guľometov mesto.“ V Priekope je vidieť stopy po ťažkom delostreleckom bombardovaní. Dopisovateľ uzaviera, že boje v tomto priestore museli byť veľmi krvavé a že partizáni utrpeli ťažké straty, udávajúc 300 diel, 5 ťažkých a tri ľahké tanky a veľký počet iných zbraní.

Iný dopisovateľ, ktorý bol vo Vrútkach, zaznamenáva, že tam bojovala proti Nemcom Prvá partizánska brigáda gen. M. R. Štefánika.

Zatiaľ čo bratislavský dopisovateľ tvrdí, že boje pozdĺž trate Bratislava – Žilina boli veľmi tvrdé, Nemci oznámili, že západné Slovensko bolo očistené bez boja. Nemci stále napadajú gen. Čatloša, ktorý nejakú dobu pred povstaním odvolal časť prvej technickej divízie, ktorá operovala v Rumunsku vraj preto, „aby sa mohla zúčastniť puču“. Veľký počet dôstojníkov patrilo vraj ku „klike zradcov“.

Revolučné robotnícke výbory sa vytvorili vo väčšine tovární na Slovensku. Bratislava vyzýva robotníkov stredného Slovenska a to hlavne z Banskej Bystrice, Harmanca, Podbrezovej, Hronca, Tisovca, Hnúšte, Železníku, Hačavy, Kremnice, Zvolena, Banskej Štiavnice, Krupiny a iných, aby sa nedali zviazať „komunistickými agitátormi“ v oblastných sekretariátoch robotníctva v Banskej Bystrici a vo Zvolene. Títo odsťahovali sekretariáty, obsadili ich miesta a vytvorili revolučné výbory robotníkov. Tisova vláda vyzýva všetkých úradníkov, aby vytrvali na svojich miestach a zostali verní Slovenskému štátu.

15 V prípade zničených ľahkých tankov ide o československé tanky LT-35.

Ďalšie mená

Vo Veľkej Bytči udáva Bratislava mená vedúcich povstania. Behrik rozdával a rozvážal vo Veľkej Bytči, Hliníku a Veľkej Kotešovej zbrane, Samánek z Bytče podnikol povstanie vo Šťavníku a pokúsil sa odzbrojiť pohraničnú vládnu stráž. Povstanie vo V. Bytči financoval Marcis, ktorý vraj zbohatol z arizácie v Slovenskom štáte. V Púchove vedúcim „rebelantov je Čech Beneš, úradník okresného úradu. Jeho syn bojuje s partyzánmi.“ Ďalej uvádza Bratislava Balalu, ktorého žena, Češka, povolaním učiteľka, pridala sa k partizánom a 29. augusta previedla 70 mužov.

V Trnave sa povstania zúčastnili dr. Eduard Stibenský (?), dr. Jaromír Klín, dr. Štefan Sadloň, advokát, Ján Salát, Edo Králiček a Jozef Prokop. Medzi členmi Národnej Rady v Banskej Bystrici menuje Bratislava univerzitných lektorov dr. Karla Franka a Chovana a riaditeľa Katolíckej ľudovej školy v Rajských Tepliciach. Ďalej je menovaný v Trnave Izidor Lančarič. Bol osobným súkromným tajomníkom gen. Čatloša.

Tisov list „Slovák“ sa stále vracia k Čatlošovi, ktorý vraj od začiatku podporoval a pripravoval slovenskú armádu na partizánsku vojnu, „úprimní, slovenskí dôstojníci a národovci,“ boli denuncovaní a zatlačovaní vraj do pozadia. Okrem Čatloša uvádza „Slovák“ pplk. Marca, majora Dumbalu a majora Fridrichovského a kpt. Baláža. Veľmi činne sa zúčastnil povstania dobre známy národohospodár a sociálny demokrat, ktorého meno však list zamlčuje.

V Novej Bani sa povstania zúčastnil Čechoslovák Zeman, ktorý je predsedom Národnej Rady a komunistu Cumberlík, ktorý je v meste komisárom.

Slovák inde zase útočí na Národné Noviny, ktoré vychádzajú na oslobodenom území a sú písané trojazyčne slovensky, rusky a francúzsky.

Ohlas v Českých zemiach

Pražská tlač zamlčuje podrobnosti o udalostiach na Slovensku. Zato však sa množia varovné výzvy. Moravec¹⁶ varuje český ľud pred pokusom prejsť k činnosti a boji proti Nemcom. Musí sa vraj za každú cenu zabrániť tomu, aby sa táto časť našej Republiky stala „dejišťom občianskej vojny“ a hovorí, že není nutné, aby český ľud miloval Nemcov, ale je vraj treba obdivovať ich hospodársky systém. Hrozí tým, ktorí sa vyhýbajú všemožne pracovnej povinnosti a radí obyvateľstvu, aby si pripomenulo doby, keď Ríša bola nútená vyhlásiť v zemi stanné právo. K Moravcovi sa pripojil K. H. Frank: „Nemci nebudú váhať vykoreniť v zárodku každý pokus o odpor, ako to už niekoľkokrát za posledných päť rokov dokázali,“ hrozí Frank.

SLOVENSKÉ KOMUNIKÉ

Veliteľ čs. vojsk na Slovensku oznámil v komuniké č. 29 túto situáciu: Těžiště bojů je i nadále v západním úseku. Němci útočí se značnými silami v údolí Turce a ve směru na Handlovou a Jánovu Lehotu. Jsou zde sváděny těžké obranné boje a nepřítel utrpěl značné ztráty. Na jiných úsecích je klid. Na východě při Vernáru jsou podnikány intenzivní průzkumné akce. Na obou stranách velmi silná letecká činnost. Slovenští partyzáni, jak hlásí vysílačka Za národní osvobození, přerušili košicko-bohumínskou magistrálu u Kráfovej Lehoty, to jest mezi Popradem a Štrbou.

DALŠÍ POSTUP RUSŮ K ČS. HRANICÍM

Na nových místech proniká Rudá armáda k čs. hranicím. V úterý byly to Radošice, vesnice přímo na hranicích a jiná obec, vzdálená jen 19 km od Užoku. Ve včerejším komuniké jsou jmenovány další obce při polsko-československých hranicích, a to Rostoky Gorný (Roztoki Górne) a Kolosaty (Koločava).

16 Emanuel Moravec (1893 – 1945), legionár, čs. vojak, nacistický kolaborant, minister školstva a ľudovej osvety protektorátnej vlády. Spáchal samovraždu.

1944, 29. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 267/1528, s. 2.

ZPRÁVA Č. 30 vydaná veliteľom československých vojsk na Slovensku:

V údolí Turce Nemci následkom veľkých ztrát utrpených během posledních dnů již neútočili. V oblasti Handlová, Jánova Lehota a Horní Hámry trvá nepřátelský tlak a těžké střídavé boje. Na jiných úsecích kromě hlídkové činnosti klid. Vlastní letectvo zasáhlo do bojů a bez vlastních ztrát zničilo 1 nepřátelskou baterii, muniční sklad, 5 tanků a několik motorových vozidel.

GENERÁL SVOBODA poslal pozdrav veliteli čs. vojsk na Slovensku, v němž prohlašuje, že československé jednotky se již brzy proboují k první československé armádě a učiní vše, aby ke spojení došlo hodně brzy. Na osvobozeném území si podáme ruce, abychom společně osvobodili celou Československou republiku. Bojujeme za lepší život podle vůle a za účasti všeho československého lidu. Pozdrav končí slovy: Ať žije Československá republika, bratrství svobodných, demokratických, rovnoprávných slovanských národů.

Československý deník *Za svobodné Československo*, ktorý vychádza v SSSR, píše: Rudá armáda stojí pevně v průsmycích Karpat. Z vrcholů je již vidět slovenská města a vesnice. Výbuchy na slovenské zemi jsou pozdravy partyzánů Rudé armády. Před námi leží slovenský kraj krvácející z mnoha ran, ale bojující odhodlaně. Krok za krokem se probouje Rudá armáda přes překážky a mrtvolky Němců na Slovensko. Již si potřásly hlídky Rudé armády pravicemi s hlídkami partyzánů u Medzilaborců. Není daleká doba, kdy spojení bude úplné a kdy se krajem ponese zvěst: Naši přišli. Vydržte, bratři.

SLOVENSKÁ NÁRODNÍ RADA rozhodla, že německé školy na půdě osvobozeného Slovenska, pokud byly otevřeny po 15. březnu 1939, musí být ihned zavřeny. Také bohoslužby zakázány. Slovenský národní vysílač *Za slovenské osvobození* vysílá na vlnách 26, 31, 41, 43 a 48 metrů, v 7.15 hod, 14.35, 16.35, 19.05, 22.05 a 24.05. Kromě toho večer mezi 21. a 22. hod. na vlně bratislavské vysílačky.

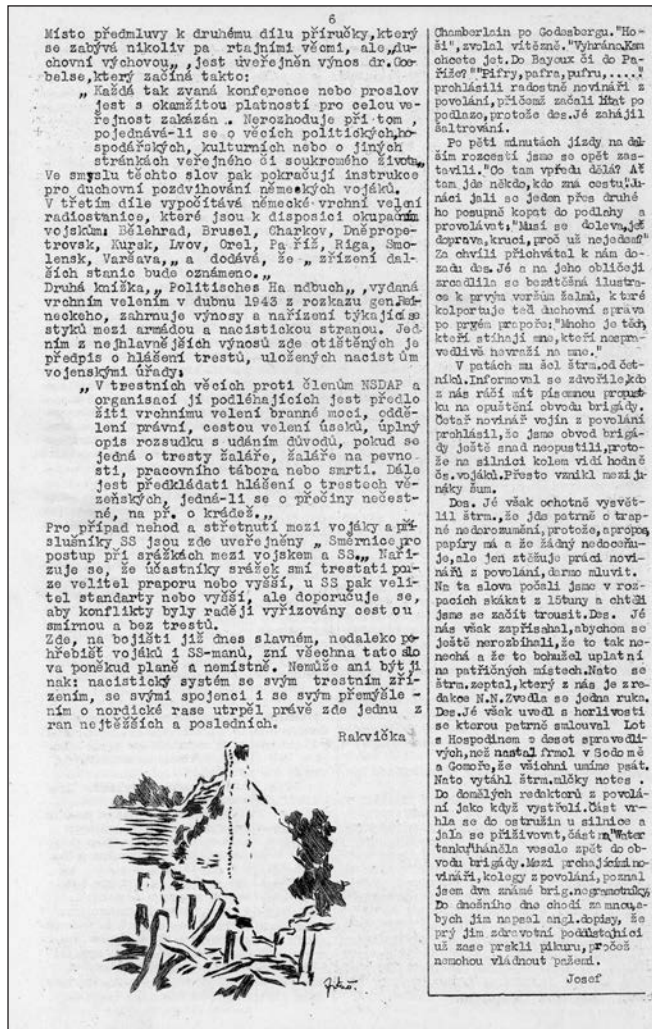
1944, 30. septembra. *Naše noviny*, roč. 5, č. 268/1529, s. 2.

ZPRÁVA ČÍSLO 31 O BOJOCH NA SLOVENSKU

Velitel československých vojsk na Slovensku oznamuje: U Vernáru podnikli československé vojská úspěšný výpad. Spôsobili Nemcom veľké straty a získali veľkú korisť. Na Turci trvá zvýšená prieskumná činnosť. Na juhozápad od Handlovej u Svatého Kríža,¹⁷ Horných Hámrov a Žarnovice, kde nepriateľ stále útočí, trvajú ťažké striedavé boje. Na východnom Slovensku jedna naša skupina pobila do posledného muža oddiel 800 Nemcov a zmocnila sa celej jeho výzbroje. Letecká činnosť bola pre špatné počasie slabá.

ČS. VLÁDA vo svojom včerajšom zasadaní vydala komuniké, v ktorom vzdáva uznanie slovenským hrdinám, ktorí hája mimoriadne dôležitú časť slovenského územia. Komuniké zdôrazňuje uznanie spojeneckých vedúcich osobností za bojový prínos vlastencov na Slovensku proti spoločnému nepriateľovi. Vojáci a partizáni bojujú za oslobodenie Československej republiky a k tomu účelu je zamerané i úsilie Národnej rady, ktorá postupuje v dohode s prezidentom Republiky a vládou. Boje na Slovensku vyvolali živú účasť v Českých zemiach, kde český ľud verný svojej tradícii vykoná svoje povinnosti.

17 Ide o mesto Žiar nad Hronom.

Ilustrácie k aktuálnej situácii zo septembra 1944 (Zdroj: Naše noviny, A ÚPN)

Radoslav Ragač • News About the Slovak National Uprising and the Situation in Slovakia on the Pages of the Periodical *Naše noviny* in September 1944 (Part 2)

The second part of newspaper articles on the Slovak National Uprising, originally published in the Czechoslovak Periodical *Naše noviny*—issued by the Czechoslovak Independent Armoured Brigade—covers the period from September 18 to September 30, 1944. It continues from the first installment of these reports, featured in *Pamät národa*, No. 1/2024.

Throughout September 1944, the primary sources of daily information on the situation in insurgent-controlled Slovakia included official statements and actions of the Czechoslovak government and its members, monitoring of broadcasts by *Slobodný vysielateľ* (Free Radio) from Banská Bystrica, official broadcasts from Bratislava, reports issued by the rebel military command, and the press. Despite occasional factual inaccuracies, these reports offer a valuable and insightful perspective on the Slovak National Uprising as seen through the eyes of soldiers from the Czechoslovak exile army.

PhDr. Radoslav Ragač, PhD. (1975)

Archivníctvo – históriu vyštudoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde aj pedagogicky pôsobil. V minulosti riaditeľ Slovenského národného archívu (2008 – 2016) a generálny riaditeľ sekcie kultúrneho dedičstva Ministerstva kultúry SR (2016 – 2023). Aktuálne pôsobí ako riaditeľ Centra výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa. Autor a spoluautor viacerých monografií, výskumných a výstavných projektov, početných vedeckých štúdií a popularizačných textov z rôznych historických oblastí. Expert na kultúrne dedičstvo.

Kontakt: radoslav.ragac@upn.gov.sk

DANIEL KOVÁČ. PRÍBEH O ZÁCHRANE ŽIDOV POČAS HOLOKAUSTU

MADELINE VADKERTY

„Slovutný pán prezident... Keď vypukla v r. 1941 vojna proti SSSR, povolaný som bol zas MNO¹ od 22. VI. 1941 do 15. X. 1941. Už v tomto čase bol som vzbúrený na mysl i duši, keď som sa dopyčul, že sa na Ukrajine konajú popravy Židov. Nechcel som tomu veriť. Keď ale v roku 1942 bol som od 18. I. 1942 do 15. II. 1942 u MNO a videl som fotografie z popráv Židov, nemohol som, keďže som mäkkej povahy, odolať prosbám a plaču priateľov a známych utiekajúcich sa ku mne Židov a svolil som pri nemožnosti dosiahnuť intervenciami pracovné povolenie z rôznych dôvodov, že prihlásim týchto do cirkve evanjelickej, zapísal som týchto do matriky a podľa opísaných zápisov vydal som antidatované krstné listy...“²

V tomto článku opisujeme záchranné aktivity evanjelického farára Daniela Kováča počas druhej svetovej vojny, ako aj jeho prenasledovanie zo strany režimu Slovenského štátu pre vydávanie falošných krstných listov Židom. Okrajovo sa tiež dotýkame Kováčovho prenasledovania povojnovým československým komunistickým režimom. V článku vychádzame z archívnych materiálov, rozhovorov a rôznych textov o Kováčovom živote, o jeho pomoci Židom a ďalším ľuďom počas druhej svetovej vojny a o postoji Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ďalej ECAV) počas tohto obdobia. Hoci Kováčov život občas pripomína dobrodružný román, v tomto článku sa snažíme ukázať, že Kováč riskoval nielen svoj život, ale aj život svojej rodiny, a i za cenu osobného a profesionálneho života presadzoval svoje ideály.

ÚVOD

Daniel Kováč bol evanjelický farár augsburského vyznania z Banskej

Bystrice. Vyššie spomenuté slová adresované Jozefovi Tisovi napísal 20. mája 1944 z bratislavského väzenia, kde ho vyšetrovali pre „*falšovanie verejnej listiny*“ a prijímanie úplatkov od Židov. Vo väzení pobudol od 4. do 30. mája 1944. Jeho právnikom sa podarilo vybaviť, aby ho prepustili z väzenia zo zdravotných dôvodov. Prokurátor obvinil Kováča zo sfalšovania 29 krstných listov pre Židov.³ Jeho rodina sa domnieva, že skutočný počet vydaných krstných listov pre Židov bol minimálne 100.⁴ Kováča ďalej obvinili z prijímania peňazí za krstné listy, čo odmietal.⁵

Je pozoruhodné, že Kováč adresoval Tisovi, katolíckemu kňazovi, kritické slová o štátnej politike týkajúcej sa Židov, čo možno považovať za veľmi odvážny krok vzhľadom na mocenskú asymetriu medzi nimi. Kto teda bol Daniel Kováč a čo vieme o jeho živote, činoch a motívácii? A čo vieme o jeho osude?

Tieto otázky sú tiež vhodnou príležitosťou, aby sme sa bližšie pozreli

na niektoré významné aspekty záchranných aktivít a altruizmu počas holokaustu. Ďalej podnecujú úvahy o oficiálnej reakcii ECAV na židovské prenasledovanie počas tohto obdobia, ako aj vyrovnávanie sa s jej vlastnými internými problémami v nacistickom satelite, ktorý sa hlásil ku kresťanským hodnotám. Pozitívne či negatívne hodnotenie správania kresťanských cirkví k slovenským Židom počas holokaustu je však mimo záberu tohto článku. Našou snahou je skromne prispieť do debaty o tejto málo preskúmanej oblasti z mikrohistorického pohľadu.

Hoci sa nikdy nedozvieme, čo všetko ovplyvnilo Kováčovo rozhodnutie vydávať krstné listy slovenským Židom, vieme, že Kováč sa venoval záchranným aktivitám z rôznych dôvodov, medzi ktoré patrili: 1) jeho osobnostný profil a profesia, 2) pohľad na fotografie Židov, ktorých zavraždili nacistické popravné čaty v roku 1941 na Ukrajine a 3) postoj vedenia jeho cirkvi. V tomto článku využívame

1 Ministerstvo národnej obrany (ďalej MNO)

2 List Daniela Kováča adresovaný Jozefovi Tisovi, Bratislava, 20. 5. 1944, archív Kováčovej rodiny.

3 KOVÁČ, Daniel. *Kvitnúť zas budú kvety. Život a dielo Daniela Kováča a Bohumily Dobrovolnej*. Bratislava: MVA Group, 2012, s. 28.

4 Telefonický rozhovor s Dušanom Kováčom, 1. 6. 2021.

5 RIŠIAŇ, Ondrej. Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč. In: *Duchovní na bojiskách európskych svetových vojen v službe milosrdenstva I*. Trenčín: Ústredie ekumenickej pastoračnej služby v ozbrojených silách Slovenskej republiky a ozbrojených zboroch Slovenskej republiky, 2016, s. 5.

Svadobná fotografia Daniela Kováča a Bohumily Kováčovej, rod. Dobrovolnej, 1932 (Zdroj: *Kvitnúť zas budú kvety*)

rôzne zdroje vrátane archívu Kováčovej rodiny, rozhovory medzi autorkou tohto článku a Dušanom Kováčom (synom Daniela Kováča) a záznamy z relácie RTVS *Encyklopédia spravodlivých*, ktorú pripravovala Dagmar Mozolová.⁶ Ďalej citujeme biografickú monografiu o Kováčovi od Ondreja Rišiaňa a Kováčovej memoáre *Kvitnúť zas budú kvety: Život a dielo Daniela Kováča a Bohumily Dobrovolnej*.

KTO BOL DANIEL KOVÁČ?

Daniel Kováč sa narodil 17. októbra 1903 v Púchove a zomrel 29. augusta 1974. Bol veľmi talentovaný, hral na niekoľkých hudobných nástrojoch, ovládal viacero cudzích jazykov a písal poéziu. Po úspešnom dokončení štúdia teológie v Bratislave v roku 1932 krátko pôsobil ako kaplán v Kochanovciach a 25. augusta 1932 sa stal farárom v Slatine nad Bebravou.

Mesto sa nachádza 18 km od Bánoviec nad Bebravou, kde Jozef Tiso aktívne kňazsky pôsobil aj počas výkonu prezidentskej funkcie. Obaja muži sa poznali. Kováč v roku 1934 nastúpil na odporúčanie priateľa na miesto vojenského farára pri Zemskom vojenskom veliteľstve v Košiciach. V tom čase bol vhodným kandidátom, pretože jeho manželka bola Češka a armáda hľadala ľudí s československým smerovaním. Bol odvelený k IV. armáde až do 11. novembra 1938.

Kováč dospelieval v období po druhej svetovej vojne, keď vzniklo Československo a následne sa formovalo ako demokratický štát, čo mohlo ovplyvniť jeho zmýšľanie ako Českoslovák a podporovateľa demokratických ideálov, ktoré charakterizovali medzivojnové Československo. V Púchove neexistovala evanjelická škola, a tak Kováč jeden rok navštevoval židovskú školu,

známu svojou kvalitou.⁷ Tieto faktory mohli ovplyvniť jeho negatívny postoj k režimu, ktorý na Slovensku vznikol dôsledkom prijatia Žilinskej dohody 6. októbra 1938, keď HSLS prevzala rozhodujúcu politickú moc na Slovensku a následne vyhlásením Slovenského štátu 14. marca 1939, ako aj jeho rozhodnutie podniknúť aktivity na jeho podkopenie. Keď slovenská vláda vyhostila tisíce Čechov, mnohí sa cestou do svojej krajiny schovávali u Kováča. Kováč sa taktiež delil o vojenské informácie s ilegálnymi skupinami. Odovzdával tajné informácie diplomatovi Štefanovi Osuskému v Paríži, ktorý ich potom posúval ďalej občianskej odbojovej skupine Flóra. Flóra vznikla po eliminácii skupiny Obrana národa v lete 1941 a v období rokov 1941 – 1943 predstavovala najväčšiu, najaktívnejšiu a najvýznamnejšiu skupinu nekomunistického odboja na Slovensku.⁸

V roku 1942 ho poslali na východný front k Rýchlej divízii, kde požeňoval a pochovával mŕtvych vojakov. Takisto pomáhal miestnym obyvateľom pri duchovných obradoch, napr. pri krstoch. Tiež na seba zobral nebezpečnú úlohu kuriéra.⁹

Daniel Kováč mal prístup k vojenskej matrike Ministerstva národnej obrany (MNO) v Bratislave a všimol si, že predchádzajúci kňaz ponechal medzi jednotlivými záznamami voľné miesta. Rozhodol sa tak antedatovať krsty Židov a dopísal ich do prázdnych riadkov. Kováča už v roku 1942 vyšetrovali pre podozrenie z vydávania falošných krstných listov, no nikdy ho neobvinili.¹⁰ Jedného dňa na jar roku 1944 ho však nečakane navštívil armádny generál Jozef Turanec. Generál poprosil Kováča, aby mu priniesol matriku. Turanec ju otvoril, obližol si ukazovák a prešiel ním po záznamoch o krste. Keď mu na

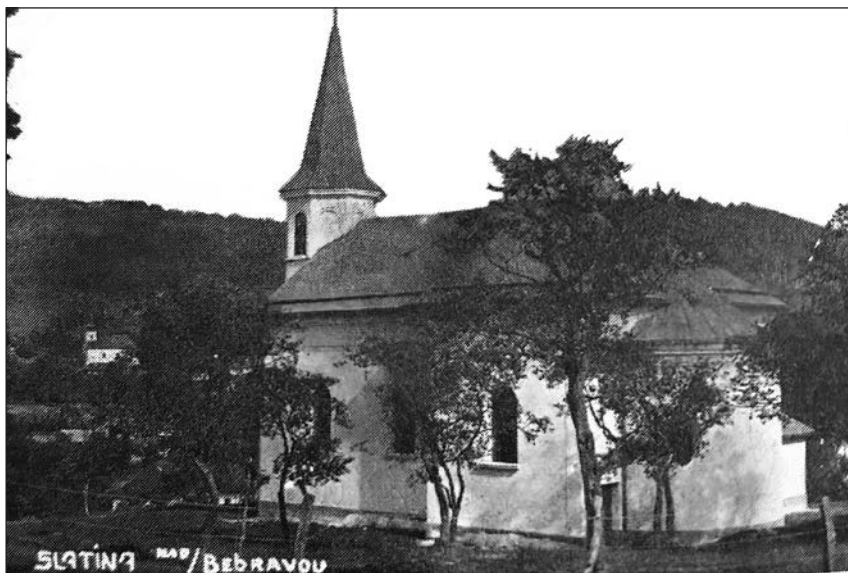
6 MOZOLOVÁ, Dagmar. *List z Ukrajiny*. Encyklopédia spravodlivých [online]. [cit. 2023-08-18]. Dostupné na: <http://slovensko.rtvs.sk/relacie/encyklopedia-spravodlivych/136614/list-z-ukrajiny>

7 E-mail od Dušana Kováča z 21. 6. 2023.

8 *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. 5. zväzok Encyklopédia odboja a SNP. Heslo Flóra. Bratislava: Pravda, 1984, s. 128 – 129.

9 RIŠIAŇ, O. *Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč*, s. 1.

10 KOVÁČ, D. *Kvitnúť zas budú kvety*, s. 27.

Kostol v Slatine nad Bebravou, kde Kováč pôsobil od augusta 1932 (Zdroj: *Kvitnúť zas budú kvety*)

Mobilizácia v Košiciach v roku 1938, Daniel Kováč na tribúne (Zdroj: *Kvitnúť zas budú kvety*)

prste zostala stopa po atramente, uvedomil si, že záznamy pochádzajú z nedávnej doby, no bez slova odišiel. O pár dní nato si po Kováča prišla eskorta a vzala ho do vyšetrovacej väzby. Bohužiaľ, viac informácií o jeho prípade nemáme, keďže jeho spis zhorel počas požiaru v apríli 1945.¹¹

Kováč vo svojom liste Tisovi vyjadril súcit s utrpením slovenských Židov. Vysvetlil v ňom, že ak by nevyhoveli ich úpenlivým prosbám, mal by na svedomí ich smrť. Tisovi napísal: „*Hľadel som ale na to, že som kňaz a že vedomie, svedomie, z obrázkov mi ukázaných z popráv Židov/žien, detí a starcov/ mohlo by ma prenasledovať, keby som vidiac na smrť odsúdených nepodal pomocnú ruku. Tiež myslel som i na to, že krv týchto volala by zo*

zeme pred boží súd o pomstu i tých, ktorých nechali zhytnúť.“ Na vysvetlenie svojich činov dodal, že je „mäkká povaha“. Treba však poznamenať, že Kováč orodoval z väzenia u Tisa v snahe presvedčiť ho, aby ho prepustil na slobodu. Vo svojom liste tiež uznal, že jeho konanie bolo nezákonné, a sľúbil, že už to neurobí. Kováč vo svojich memoároch vinil zo svojho zatknutia Tisa a šéfa jeho kancelárie Antona Neumana.¹² Ďalej tvrdil, že Neuman, ktorý tiež pochádzal z Púchova, ho dal zatknúť, hoci ich rodiny spolu zbierali ovocie,¹³ a len ťažko možno dokázať, do akej miery mali Kováčove vzťahy s Tisom a Neumanom vplyv na jeho zatknutie.

Keď Kováča prepustili 30. mája 1944 z vyšetrovacej väzby, prišiel

o prácu a vrátil sa k rodine do Banskej Bystrice. Ešte štyrikrát ho predvolali na výsluch, no potom bolo 29. augusta 1944 v Banskej Bystrici vyhlásené Slovenské národné povstanie.¹⁴ Keďže mal Kováč veľa voľného času, cestoval po okolitých dedinách, kde sa dopočul o pripravách povstania. Pridal sa k partizánskemu oddielu na hrebeni Nízkych Tatier. Okrem iného sa stal prednostom evanjelickej duchovnej správy, mobilizoval duchovných a navštevoval front.¹⁵ Vďaka znalostiam cudzích jazykov tiež reprezentoval odboj pred Američanmi a Rusmi.¹⁶ Morálne podporoval farárov a pripomínal im, aby „*šírili slovo, že bojujú za svoju budúcnosť v nezávislom štáte, v obrodenom Československu*“.¹⁷ Taktiež písal básne.

11 Archív Múzea SNP, fond (ďalej f.) VII, Veliteľstvo československej armády – VČSA – Duchovná správa, Osobný fond Daniel Kováč, 1903 – 1974, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 26/3, č. K. 26 pr. čís. A 30/91. Čestné prehlásenie Antona Rašla, Materiály Daniela Kováča. cit. podľa RIŠIAŇ, O. Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč, s. 4.

12 KOVÁČ, D. *Kvitnúť zas budú kvety*, s. 28.

13 KOVÁČ, D. *Kvitnúť zas budú kvety*, s. 28.

14 KOVÁČ, D. *Kvitnúť zas budú kvety*, s. 28.

15 KOVÁČ, D. *Kvitnúť zas budú kvety*, s. 30.

16 BARANOVÁ, Daniela. Major Daniel Kováč. *Evanjelický posol spod Tatier* roč. 85, 1995, č. 38 – 39. cit. podľa RIŠIAŇ, O. Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč, s. 6.

17 BARANOVÁ, D. Major Daniel Kováč. cit. podľa RIŠIAŇ, O. Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč, s. 6.

Mobilizácia v Košiciach v roku 1938, Kováč v strede (Zdroj: Kvitnúť zas budú kvety)

Vláda vypísala odmenu 10 000 korún za jeho hlavu,¹⁸ ale bezpečnostné zložky režimu ho nikdy nechytli. Kováčova rodina v tom čase skrývala doma partizánov. Pravidelne im robili domové prehliadky a dvaja nacistickí dôstojníci hliadkovali v ich dome. Maďarský dezertér sa skrýval v kuríne a židovská partizánka zase v pivnici. Bola zranená a pre omrzliny na nohách nemohla chodiť. Napokon ju uprostred noci previezli na saniach do nemocnice, aby jej ošetrili gangrénu.

Keď sa poriadne zozimilo, Kováč sa z Nízkyh Tatier vybral domov. Keď bol náhodou doma počas domovej prehliadky, skryl sa do špajzy. Jeho dve deti, ktoré mali v tom čase 9 a 11 rokov, vyzerali vojakov. Mali dohodnuté špeciálne znamenie, po ktorom sa Kováč rýchlo ukryl do skrinky. Dýchal cez husie perie, ktoré bolo natlačené v príklope, aby sa nezadusil. Rodina položila na skrinku nočník a posadila naň dieťa. Potom ku skrinke prirazili stôl, okolo ktorého čakala rodina na

koniec razie. Vždy sa báli, že nacisti sa počas prehliadky vymočia na balkón a roztopený sneh odkryje zbrane, ktoré pod ním skrývajú. Našťastie k tomu nikdy nedošlo.

Kováčova manželka Bohumila veľmi dobre vedela o manželových aktivitách, keďže v nevyužívanej spálni vystavoval krstné listy. Eva Fogelman píše vo svojej knihe *Conscience and Courage: Rescuers of Jews during the Holocaust*, že niektorí záchrancovia využívali pomoc svojich manželov a manželiek a delili sa tak o svoj strach, izoláciu a zodpovednosť. Len málokto by sa dokázal dlhodobo vyrovnávať s takým stresom, aký vzniká pri záchraných akciách, keby pri sebe nemal niekoho blízkeho, kto by mu pripomínal, že v tom nie je sám.¹⁹ Kováčova manželka si raz náhodou vypočula rozhovor členov Hlinkovej gardy o pripravovanej razii v štvrti, kde sa ukrývali Židia. Poslala tam vlastné deti, aby ich varovali, a zachránila tak 2 až 3 rodiny. Spolu s matkou

tiež ponúkali čisté oblečenie a jedlo vyhladnutým a ušpineným ľuďom, ktorých prepustili z vyšetrovacej väzby len pár vchodov od ich domu.

Nemeckí dôstojníci, ktorí žili v Kováčovom dome a v marci 1945 tušili, že ich čoskoro evakuujú, sa zvykli opíť a prosiť Kováčovu manželku, aby im navarila a posedela s nimi, čo odmietla. Raz sa tak spili, že sa snažili vlámať do jej spálne. Jej deti prirazili k dverám posteľ a muži to časom vzdali a odišli. Nemecký dôstojník sa na druhý deň prišiel ospravedlniť za svoje správanie a našiel tam Daniela Kováča, ktorý sa skrýval pod posteľou. Oba muži sa celú noc zhovárali a Nemec ho napokon neudal.

ZÁCHRANA ŽIDOV POČAS HOLOKAUSTU

Ťažko odhadnúť, koľko ľudí pomáhalo zachraňovať Židov v nacistickej Európe. Niektorí historici sa domnievajú, že ich bolo len 0,01 %, podľa iných 0,25 %. Horná hranica je 0,5 %, a tak môžeme vo všeobecnosti povedať, že 99,5 % nežidov nepomáhalo Židom počas holokaustu.²⁰ Antisemitizmus, strach o vlastný život a o život rodiny, spoločenský tlak, ako aj nezáujem – aj tieto faktory mohli ovplyvniť rozhodnutie ľudí zapojiť sa do záchraných aktivít.

Fogelman opisuje kategóriu záchrancov, ktorú sociológovia definujú ako „zainteresovaní nestranní profesionáli“, ako jednotlivcov, ktorí sú nestranní, keďže nepoznajú ľudí, ktorým pomohli, ani s nimi neostali v osobnom kontakte. Niektorí sa k záchraným aktivitám dostali z titulu svojej práce, v ktorej pomáhali ľuďom v núdzi.²¹ A hoci Fogelman vo svojej knihe nespomína duchovných, podľa zachovaných dokumentov Daniel Kováč pravdepodobne napĺňa charakteristiku zainteresovaného nestranného

18 BARANOVÁ, D. Major Daniel Kováč. cit. podľa RIŠIAŇ, O. Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč, s. 6.

19 FOGELMAN, Eva. *Conscience and Courage: Rescuers of Jews During the Holocaust*. New York: Anchor Books, 1995, s. 86.

20 HENRY, Patrick. *We Only Know Men. The Rescue of Jews in France During the Holocaust*. Washington, DC.: Catholic University of America, 2007, s. 142.

21 FOGELMAN, E. *Conscience and Courage*, s. 193.

Hore Bohumila Kováčová, Daniel Kováč a Adela Dobrovolná, matka Bohumily, dolu dcéry Milena a Zora
(Zdroj: *Kvitnúť zas budú kvety*)

profesionála, ktorého si vytypovali práve pre jeho profesiu a schopnosť pomáhať. Kováč vo svojich memoároch píše, že keď uvidel fotografie z popráv Židov (ktorých zavraždili na Ukrajine, pozn. autorky), „*toto vzbudilo vo mne presvedčenie, že je treba pomôcť každému, ako sa len dá*“.²² Prijemcovia tejto formy pomoci väčšinou neposkytli svedectvo pred Komisiou pre rozpoznávanie spravodlivých pri Jad Vašem,²³ ako to bolo aj v prípade Kováča.²⁴ Fogelman opisuje záchrancov ako ľudí, ktorí mali pocit, že nasledujú vyšší princíp ako ten, ktorý kázala politická moc, čo bol zjavne aj Kováčov prípad.²⁵

Podľa Samuela a Pearl Olinerovcov, ktorí skúmali záchrancov počas holokaustu, existujú osobnostné črty, ktoré predurčujú záchrancov k altruistickým činom, resp. k altruistickej osobnosti, ako ju oni nazvali. Vyspovedali takmer 700 ľudí, ktorí žili v nacistickej Európe, pričom 406 z nich získalo titul Spravodlivý medzi národmi. Zistili, že záchrancovia boli prevažne empatickí univerzalisti, ktorí videli ľudskosť vo všetkých bytostiach a cítili zodpovednosť voči druhým. Tiež ich pozitívne ovplyvnili rodičia, ktorí im v detstve odovzdali súhrn morálnych hodnôt.²⁶ Kristen Monroe, ktorá tiež skúmala záchrancov v období holokaustu,

považuje prizeraúcich sa a nacistov za ľudí s fatalistickým postojom, podľa ktorého boli obeť figúrkami v rámci historických udalostí, a oni tak mali len obmedzenú schopnosť konať.²⁷ Napopak, záchrancovia cítili silné ľudské prepojenie a verili v kognitívny klasifikačný proces, podľa ktorého sú si všetci ľudia rovní a majú právo na rovnaké zaobchádzanie. Trápenie druhých považovali za relevantné vo vzťahu k sebe a toto vnímanie ich nútilo pomáhať cudzím ľuďom, aj keď pri tom riskovali vlastnú bezpečnosť či život.²⁸ Záchrancovia viedli život plný stresu, neustále sa báli, že ich odhalia, no ani to ich neodradilo od pomáhania.

Na Kováčovo rozhodnutie mal vplyv aj postoj vedenia jeho cirkvi k antisemitskej politike. V liste Tisovi napísal: „*Podozrenie, že by som bol toto konal zo samej zisťnosti, nezodpovedá ani povahe – mojej – ani okolnostiam, ktoré ma k tomu viedly, pri ináč vyhranenom stanovisku voči Židovstvu, podľa sociologických úvah Dr. Osuského, biskupa, profesora teologickej fakulty, tiež zážitky z vlastnej rodiny v rodičovskom dome v Púchove nad Váhom a u brata Gusta v Povážskej Bystrici*.“ Biskup Osuský sa takto vyjadril o Židoch v medzivojnovom roku 1920: „*Židovský problém nemožno riešiť ani nenávisťou, ani pohrdaním, ale objektívnym poznaním a zariadením sa podľa toho*.“²⁹

22 KOVÁČ, D. *Kvitnúť zas budú kvety*, s. 27.

23 Pamätník Jad Vašem bol založený v roku 1953 v izraelskom Jeruzaleme a venuje sa zachovaniu pamiatky, dokumentácii, výskumu a vzdelávaniu o holokauste. Nežidom, ktorí zachránili Židov, udeľuje čestný titul Spravodlivý medzi národmi [online]. [cit. 2024-08-18]. Dostupné na: www.yadvashem.org

24 FOGELMAN, E. *Conscience and Courage*, s. 193.

25 V Jad Vašem doteraz udelili titul Spravodlivý medzi národmi 639 jednotlivcom zo Slovenska [online]. [cit. 2023-08-18]. Dostupné na: <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html>

26 OLINER, Pearl M., OLINER, Samuel P. The Roots of Altruism. *Shofar*, roč. 8, 1990, č. 2, s. 16 – 34 [online]. [cit. 2023-08-18]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/42941396>

27 MONROE, Kristen Renwick. Cracking the Code of Genocide: The Moral Psychology of Rescuers, Bystanders, and Nazis during the Holocaust. *Political Psychology*, roč. 29, 1998, č. 5, s. 699 – 736 [online]. [cit. 2023-08-18] Dostupné na <https://www.jstor.org/stable/20447159>

28 MONROE, K. R. Cracking the Code of Genocide, s. 700.

29 OSUSKÝ, Samuel. *Úvod do sociologie I*. Praha: Státní nakladatelství, 1930, s. 155. cit. podľa BARANOVÁ, Daniela. Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945. In: VRZGULOVÁ, Monika, RICHTEROVÁ, Daniela, eds. *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, Úrad vlády Slovenskej republiky, 2008, s. 18.

ECAV

Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1940 predstavovali evanjelici 15 % slovenského obyvateľstva a boli druhou najpočetnejšou cirkvou.³⁰ ECAV v danom období vyjadrovala svoj postoj k židovským otázkam vo svojich vyhláseniach a pastierskych listoch. Viacerí, no nie všetci farári sa podieľali na záchranných aktivitách. Ťažko povedať, u koho a kedy sa prejaví „záchrannárske ja“. Fogelman používa tento termín pre tých, ktorí zachraňovali z morálneho presvedčenia, že „musia urobiť, čo treba“.³¹ Záchrana bola často odpovedou na príležitosť pomôcť, ktorá sa im naskytla.³² Aj ďalší evanjelickí farári, najmä Július Dérer³³ a Ján Bakoss,³⁴ pomáhali so záchrannými aktivitami.

Ťažko povedať, koľko Židov na Slovensku prestúpilo na kresťanstvo a chcelo získať krstný list z náboženského presvedčenia alebo ho videlo len ako spôsob, ako sa vyhnúť prenasledovaniu a deportácii. Prestúpenie na kresťanstvo nebolo zárukou prežitia, hoci veľa Židov, ktorí nevedeli, aký osud ich čaká, dúfalo, že im pomôže prekonať toto obdobie. Nina Paulovičová skúma vo svojej dizertačnej práci niektoré zložité aspekty, ktoré sa spájali so záchranou Židov na vojnovom Slovensku.³⁵ V 5. kapitole *Cestou ku krížu*³⁶ skúma otázku krstu ako mechanizmu na záchranu židovských životov

Zľava Daniel Kováč, manželka Bohumila, deti Marta, Zora, Milena, Daniel a stará matka Bohumily – Albína Hermanová (Zdroj: *Kvitnúť zas budú kvety*)

v Slovenskom štáte. Konverzie Židov na kresťanstvo sa stali vysoko citlivou otázkou medzi verejnosťou, ktorá spustila vlnu antisemitizmu a sťažila záchranu Židov. Politickí protivníci v radikálnom krídle vlády boli rozhodnutí deportovať čo najviac Židov, dokonca aj tých pokrstených. To však bolo vnímané ako útok na cirkevné orgány a ešte viac skomplikovalo otázku záchranu prostredníctvom konverzie.³⁷ Židia, ktorí boli pokrstení po vzniku Slovenského štátu, neboli automaticky v bezpečí, no mohli na základe krstu požiadať o ministerskú alebo prezidentskú výnimku³⁸ z antisemitickej legislatívy.³⁹ James Mace Ward sa

domnieva, že skutočná asimilácia, pod ktorou sa myslelo aktívne vyznávanie kresťanstva, bola kľúčovým faktorom, ktorý ovplyvnil Tisovo rozhodnutie, či udelí výnimku tým, ktorí si to v jeho očiach „zaslúžia“.⁴⁰ Treba podotknúť, že všetky vládne výnimky stratili platnosť po vypuknutí Slovenského národného povstania.

Posúdenie celkovej viny a odporu rôznych slovenských kresťanských cirkví alebo ich predstaviteľov k vtedajšiemu režimu presahuje rámec tohto článku. Neskúmame úlohu duchovných pri podpore alebo spochybňovaní politiky režimu Slovenského štátu. Takisto sa hlbšie nezaobráame prútím

30 ŠPROCHA, Branislav, TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, s. 152.

31 FOGELMAN, E. *Conscience and Courage*, s. 68.

32 FOGELMAN, E. *Conscience and Courage*, s. 60.

33 Július Dérer z Modry bol evanjelický farár, ktorý od Jad Vašem získal titul Spravodlivý medzi národmi. MOLNÁR, Tibor. *Spomíname na vzácných evanjelikov: Július Dérer* [online]. [cit. 2023-08-18]. Dostupné na:

<https://www.ecav.sk/aktuality/spravodajstvo/spominame-na-vzacnych-evanjelikov-julius-derer>

34 Ján Bakoss vystavil Židom vyše 100 krstných listov. MOZOLOVÁ, Dagmar. *Ján Bakoss*. Encyklopédia spravodlivých [online]. [cit. 2023-08-18].

Dostupné na: <https://slovensko.rtvs.sk/rubriky/encyklopedia-spravodlivych/166801/jan-bakoss>

35 PAULOVÍČOVÁ, Nina. *Rescue of Jews in the Slovak State (1939 – 1945)*. Alberta: University of Alberta Press, 2012.

36 PAULOVÍČOVÁ, N. *Rescue of Jews in the Slovak State*, s. 245 – 306.

37 PAULOVÍČOVÁ, N. *Rescue of Jews in the Slovak State*, s. 248.

38 Slovenská vláda mala počas existencie režimu právo udeľovať výnimky z protizidovských opatrení. Najznámejšia bola prezidentská výnimka v paragrafoch 255 a 256 vládneho nariadenia 198/1941 Sl. z. Pozri WARD, James Mace. People who Deserved it: Jozef Tiso and the Presidential Exemption. *Nationalities Papers*, roč. 30, 2002, č. 4, s. 571 – 601.

39 PAULOVÍČOVÁ, N. *Rescue of Jews in the Slovak State*, s. 249.

40 WARD, James Mace. People who Deserved it, s. 589.

medzi slovenskými kresťanskými cirkvami v tom období ani neskúmate dogmatické úvahy. Túto úlohu prenechávame historikom, ktorí sa zaoberajú teológiou a históriou teológie.

Hoci existujú texty, v ktorých sú zmapované dejiny evanjelickej cirkvi na Slovensku,⁴¹ len malá časť odbornej literatúry sa zameriava na pohľad ECAV na antisemitské perzekúcie v Slovenskom štáte a jej jedinečné postavenie v dobovej slovenskej spoločnosti.⁴² Daniela Baranová napísala na túto tému v roku 2009 článok *Postoj Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945*. Väčšina informácií v jej článku a v tomto článku pochádza z fondu „Židovská otázka“, ktorý sa nachádza v archíve ECAV v Bratislave.

Jednou z výziev pri príprave tohto článku bolo, že tento fond bol založený s jasným zámerom. A hoci sú dokumenty vo fonde autentické a sú cenným zdrojom pre historický výskum, je možné, že fond obsahuje iba tie dokumenty, ktoré prezentujú cirkev a jej činnosť v danom období v pozitívnom svetle. Na základe výskumov vieme, že postoje každej skupiny obyvateľstva (vrátane duchovných) k Židom odzrkadľovali postoje celej populácie a pohybovali sa od silne antisemitských až po nápomocné Židom.⁴³

Napriek tomu sú dokumenty, ktoré citujú autorka a Baranová, o postoji vedenia ECAV k židovským otázkam počas daného obdobia, cenným zdrojom informácií o oficiálnom postoji cirkvi k Židom. Ochota ECAV prijať Židov medzi svoje „ovečky“ vychádzala z neskrývanej túžby zvýšiť počet svojich veriacich, pričom cirkev dúfala, že konvertiti si časom svoju novú vieru úplne osvoja. ECAV okrem toho potrebovala vo svojich verejných vyhláseniach vyjadrovať svoj oficiálny postoj k antisemitizmu veľmi uvážlivo, aby sa vyhla dojmu, že politikárči, a nestrhla na seba negatívnu pozornosť režimu, keďže ECAV nepoživala výhody v politickom prostredí Slovenského štátu. Mala však výhodu, že bola náboženským zoskupením a nie politickou organizáciou, vďaka čomu mohla svoju kritiku zaobalenú do náboženských slov adresovať širšiemu publiku.⁴⁴ V Slovenskom štáte však nemala ideálne podmienky. Vláda ju degradovala na „obyčajnú organizáciu“, pozastavila jej financovanie, cenzurovala jej publikácie a zakázala jej vydávať obežníky. Evanjelické vydavateľstvo Transcius bolo zrušené a učebnice ECAV sa bez akéhokoľvek vysvetlenia nemohli používať počas školského roka 1943 – 1944.⁴⁵ Štátom kontrolované médiá tiež po 29. auguste 1944 vinili ECAV z účasti na

prípravách Slovenského národného povstania, ako aj z ďalších zločinov, ktoré ohrozovali štátne záujmy počas existencie režimu.⁴⁶

ECAV medzi rokmi 1938 a 1945 vypracovala interné dokumenty o ťažkej situácii slovenských Židov, prihovárala sa u Jozefa Tisa a ďalších vládných predstaviteľov, pomáhala Židom s prestúpením na ich vieru a vydávala pastierske listy, ktoré farári čítali z kazateľnice. V decembri 1938 biskup Osuský, s ktorým bol Kováč počas vojny v kontakte, a biskup Vladimír Pavel Čobrda podpísali interkonfesionálny zákon 96/1925 Zb. z, pričom tento krok schválilo generálne presbyterstvo. Podľa tohto zákona mali mať všetci československí občania právo zmeniť vierovyznanie. Táto novelizácia mala zjednodušiť vstup Židov do cirkvi.⁴⁷ V zákone sa píše: „... podľa vyzvania Ježišovho: Učte všetky národy a Evanjélium má byť kázané všetkému stvoreniu, z misijného poslania cirkvi a možnosti, že Božia prozreteľnosť takúto cestu volila privádzať ľudí ku Kristu...“⁴⁸

Väčšina petícií, ktoré ECAV adresovala vláde, sa týkala konvertitov, hoci nielen ich. ECAV zaslala 26. apríla 1941 ministerstvu vnútra protest, pričom dúfala, že tak zmierni trápenie pokrstených Židov. „Nechceli sme veriť týmto novinárskym správam, ale niekde, napríklad v župe Šarišsko-Zemplínskej,

41 UHORSKAI, Pavol, ALBERTY, Július, eds. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry*. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2002. Túto trojväzkovú publikáciu vydala ECAV a zaoberá sa históriou evanjelickej cirkvi od roku 1517.

42 Pozri TÓTH, Ivan. *Vzťah niektorých predstaviteľov Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku vo vzťahu k štátnej moci v rokoch fašizmu a komunizmu 1933 – 1989*. Modra: samovydanie, 2002; MALOVCOVÁ, Božena. Evanjelická a. v. cirkevná správa na Spiši od roku 1918 do polovice 20. storočia. *Slovenská archivistika*, roč. 43, 2008, č. 1, s. 46 – 63; ŽILÁK, Ondrej. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1918 – 1948. In: *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry*. Zv. 3. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2002, s. 110 – 125.

43 Madeline Vadkerty, prezentácia v Múzeu Slovenského národného povstania na konferencii Hrdinstvo a násilie počas 2. svetovej vojny, 10. 11. 2022.

44 BARANOVÁ, Daniela. Dejiny ECAV na Slovensku v protifašistickom odboji. In: *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry*. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2002, s. 162.

45 ŽILÁK, O. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1918 – 1948, s. 121.

46 ŽILÁK, O. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1918 – 1948, s. 122.

47 Archív Generálneho biskupského úradu (ďalej A GBÚ) Bratislava, fond (ďalej f.) Židovská otázka. Pastiersky list ECAV z 20. mája 1942, s. 1.

48 A GBÚ Bratislava. Smernice pre prijímanie inoveriacich, menovite Židov do evanjelickej cirkvi na Slovensku, s. 1. cit. podľa BARANOVÁ, D. Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945, s. 16.

Kováč okolo roku 1947 (Zdroj: Archív rodiny Daniela Kováča)

sú tieto pásky skutočne nariadené, a mali by ich údajne nosiť aj Židia, ktorí sa už dali pokrstiť.⁴⁹ Preto si pokladáme za povinnosť oznámiť Ministerstvu vnútra, žeby Slovenská evanjelická a. v. cirkev pokladala takéto nariadenia za nespravodlivé a urážlivé nielen pre Židov, ktorí sa dali pokrstiť, stali sa kresťanmi a žijú ako kresťania v zriadených kresťanských domácnostiach, ale aj pre kresťanské cirkvi, ktoré ich do svojho zväzku prijali ako kresťanov.⁵⁰ Na tento list ECAV odpoveď nedostala.

Predmet vládneho nariadenia č. 198/1941 o právnom postavení Židov zo dňa 9. septembra 1941,⁵¹ známeho aj ako Židovský kódex, bol na programe zasadnutia generálneho konventu ECAV, ktoré sa konalo 27. novembra 1941 v Bratislave. Kódex definoval židovstvo na základe rasy a obsahoval 270 paragrafov s prísnymi antisemitskými opatreniami, podľa ktorých boli Židom odobraté občianske aj ľudské práva. Účastníci konventu vyhlásili: „Všetci neevanjelici môžu byť prijatí do evanjelickej cirkvi, ak si to úprimne žiadajú a počas skúšobnej doby podajú dostatočné dôkazy kresťanského života a obcovania.“⁵² Keď sa rozniesli správy o skutočnej povahe deportácií, prijatie do cirkvi sa často ulahčovalo, pričom prípravné obdobie sa skrátilo zo šiestich mesiacov na mesiac alebo pár dní, a v urgentných prípadoch bolo prijatie možné i po krátkej ústnej príprave.⁵³

Každý evanjelický farár v krajine dostal 20. mája 1942 pastiersky list o postoji ECAV k situácii slovenských Židov, ktorý mal 31. mája 1942 prečítať z kazateľnice. V tom čase sa uskutočnilo už dvadsaťpäť deportácií slovenských Židov. Päť dní predtým, 15. mája 1942, snem schválil ústavný zákon 68/1942 Sl. z. o vystahovaní Židov, ktorým sa legálne povoľovali deportácie.⁵⁴ Približne mesiac predtým, 22. apríla 1942, aj slovenskí

katolícki biskupi vydali svoj pastiersky list.⁵⁵

V liste sa píše: „... sami evanjelici neboli a nie sú jednotní v nazeraní na židovskú otázku a najmä v otázke či prijímať Židov do evanjelickej cirkvi a či nie...“⁵⁶ Ďalej sa píše: „Evanjelické cirkevné vrchnosti nik nežiadal o mienku alebo o súhlas a povolané zodpovedné cirkevné vrchnosti, ktoré sú jedinú oprávnené tlmočiť všeobecnú mienku evanjelickej verejnosti, ani nevyslovili súhlas s tým čo sa podnikalo. Ev. cirkev nemôže a ani nechce zasahovať do právomoci príslušných štátnych orgánov, povolaných riešiť otázku, ale je presvedčená, že túto otázku možno a preto aj treba vyriešiť premyslene a domyslene, spravodlivo, po ľudsky a po kresťansky, riadiac sa vo všetkom kresťanskými zásadami, založenými na večnom zákone Božom a učení Kristovom, priznávajúc všetkým právo na život a nevyhnutne potrebné hmotné prostriedky a spôsob výživy, rešpektujúc na celej čiare posvätnosť rodinného života a šetriac aj pri Židoch ľudskú dôstojnosť, aby sa nikto z nich nemohol cítiť ukrivdeným pre svoju národnú, náboženskú a rasovú príslušnosť.“⁵⁷ List sa končí: „Tie poltovaniahodné výkyvy ľudských náruživostí (voči Židom, pozn. autorky), svedkami ktorých sme boli na mnohých miestach, cirkev nemôže schváliť... A ak sa ich dopustili príslušníci ev. cirkvi, musí ich za to čím najrozhodnejšie odsúdiť.“⁵⁸

49 Andrej Dudáš, župan Šarišsko-Zemplínskej župy, nútil v marci 1941 nosiť Židov bez ohľadu na vek žlté pásky na ľavom ramene. JANCURA, Vladimír. *Žid nesmel bývať na Hlinkovej ulici* [online]. [cit. 2023-08-18]. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/171757-zid-nesmel-byvat-na-hlinkovej-ulici/>

50 A GBÚ Bratislava. List adresovaný Ministerstvu vnútra z 26. 4. 1941, č. 5865/1941, s. 1. cit. podľa BARANOVÁ, D. Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945, s. 17.

51 Na základe vládneho nariadenia 198/1941 Sl. z. zo dňa 9. 9. 1941 boli Židom odobraté všetky zostávajúce občianske a ľudské práva. Židia museli okrem ďalších prísnych opatrení nosiť na oblečení žltú hviezdu.

52 A GBÚ, Bratislava. List č. 16750/1941 z 15. 12. 1941 ohľadne prijímania inoveriacich do ev. Cirkvi, s. 1. cit. podľa BARANOVÁ, D. Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945, s. 20.

53 A GBÚ, Bratislava. List č. 16750/1941 z 15. 12. 1941 ohľadne prijímania inoveriacich do ev. Cirkvi, s. 1. cit. podľa BARANOVÁ, D. Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945, s. 20.

54 Tento zákon bol retroaktívny, keďže vyšiel dva mesiace po začiatku deportácií.

55 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. A2/1, archívne číslo 14, s. 71 – 74.

56 A GBÚ Bratislava, f. Židovská otázka, fascikel 5, s. 1.

57 A GBÚ Bratislava, f. Židovská otázka, fascikel 5, s. 4.

58 A GBÚ Bratislava, f. Židovská otázka, fascikel 5, s. 3.

Kováč ako farár v Slatine nad Bebravou (Zdroj: *Kvitnúť zas budú kvety*)

Medzi rokmi 1938 a 1944 prestúpilo na evanjelickú vieru 2 357 Židov.⁵⁹ Nemusi ísť však o konečné číslo, keďže od roku 1942 si cirkev nevedla dôkladné záznamy o krstoch. Podľa Baranovej sa tak snažila ochrániť evanjelických kňazov pred perzekúciami zo strany štátneho aparátu.⁶⁰ Treba tiež podotknúť, že mnohí evanjelici, ako aj iní nábožensky motivovaní ľudia a rôzne cirkevné inštitúcie ukrývali Židov u seba doma alebo v sociálnych zariadeniach.

KOVÁČOV ŽIVOT PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

Kováč sa stal 1. októbra 1946 prednostom evanjelickej duchovnej služby pri I./6. oddelení MNO v Prahe. Od 1. mája do 31. júla 1948 pôsobil ako farár v Tekovských Lužanoch. Následne sa vrátil do Banskej Bystrice, a aby

sa s rodinou užívali, zamestnal sa ako účtovník a jeho manželka ako učiteľka. Od 1. augusta 1948 do 31. augusta 1949 bol farárom v Galante–Matúškove. Od 1. septembra 1950 pôsobil ako výpomocný kňaz v Banskej Bystrici, kde pracoval až do svojho zatknutia, ktoré tentoraz prišlo zo strany prichádzajúceho komunistického režimu.⁶¹

Podľa Jana Peška a Michala Barnovského bolo obdobie medzi rokmi 1948 a 1953 síce krátke, ale nezvyčajne dynamické, pokiaľ ide o vzťah cirkvi a komunistického režimu, a pripravilo pôdu pre nasledujúce desaťročia.⁶² Politický tlak na cirkvi bol súčasťou politicky motivovaného systému represíí stalinistického režimu. Ich kontrola bola oficiálnou súčasťou politiky komunistickej strany s cieľom konsolidovať moc, ako aj hlavným pilierom jej vládnutia. Najprísnejšie opatrenia boli namierené proti katolíckej cirkvi, no dotýkali sa všetkých cirkví a náboženských komunit.⁶³ V tom istom období bol Daniel Kováč perzekvovaný štátom. Kováč mal blízky vzťah s biskupom ECAV Samuelom Štefanom Osuským, ktorý musel odísť v roku 1950 do predčasného dôchodku. Osuský verejne kritizoval režim Slovenského štátu a zároveň komunizmus,⁶⁴ preto boli terčom perzekúcií všetci, s ktorými spolupracoval.⁶⁵

Kováč bol obvinený podľa zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky 231/1948 v rámci vykonštruovanej skupiny „Juh nespí – Július Weiss a spol.“ ktorá vraj plánovala v septembri 1949 zvrhnúť režim. Údajne

Daniel Kováč v roku 1973 (Zdroj: *Kvitnúť zas budú kvety*)

priniesol lieky americkým vojakom schovávajúcim sa v lese. Ďalej bol obvinený z prechovávaní zbraní a munície u seba doma.⁶⁶ A hoci zbrane Kováč držal legálne, počas vypočúvania musel poskytnúť názov a pôvod každej z nich.⁶⁷

Novonastolený režim nechcel, aby jeho občania boli ozbrojení, a Kováč sa vybral za terč ako duchovnú autoritu s demokratickými názormi, ktorá sa zúčastnila na Slovenskom národnom povstaní. Štátny súd v Bratislave ho síce 23. januára 1950 zbavil obvinenia, ale poslal ho do tábora nútenej práce v Novákoch a Ilave, kde bolo v tom čase uväznených 38 kňazov z rôznych cirkví.⁶⁸ Po ôsmich mesiacoch vo väzení sa Kováč vrátil k svojej

59 A GBÚ Bratislava, f. Židovská otázka, fascikel 5. cit. podľa BARANOVÁ, D. Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945, s. 21.

60 BARANOVÁ, D. Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945, s. 21.

61 RIŠIAŇ, O. Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč, s. 10.

62 RIŠIAŇ, O. Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč, s. 8.

63 PEŠEK, Jan, BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava: Veda, 1997, s. 7.

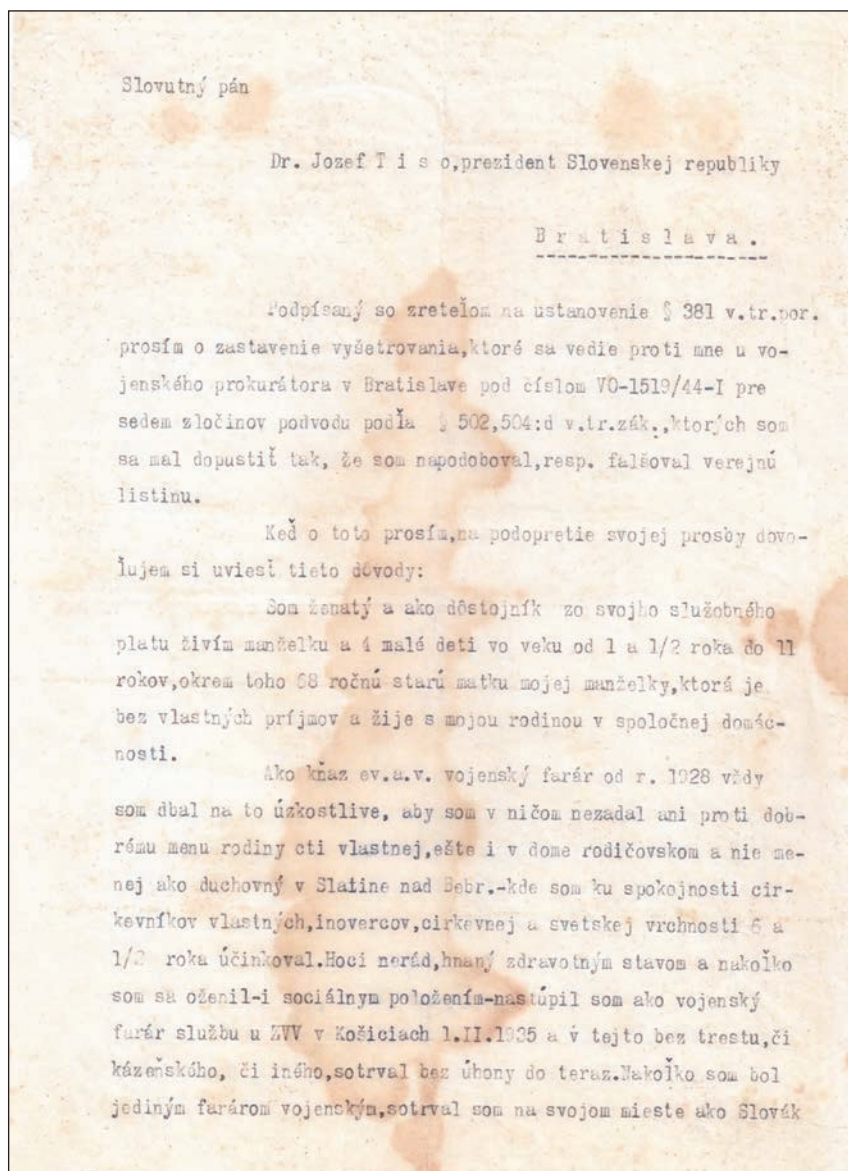
64 Pozri VALČO, Michal, VALČOVÁ, Katarína, SLIVKA, Daniel, KRYUKOVA, Nina I., VASBIEVA, Dina G., KHAIRULLINA, Elmira R. Samuel Štefan Osuský's Theological-Prophetic Criticism of War and Totalitarianism. *Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly*, roč. 79, 2019, č. 3, s. 765 – 785.

65 E-mail od Dušana Kováča z 23. 5. 2023.

66 A ÚPN, spis V 2564 (S-2135), zápis, výpoveď Daniela Kováča, 22. 9. 1949 a ÚPN, spis V-2564 (S-2315), podstata obvinenia.

67 A ÚPN Bratislava, Skartačný protokol archívnych materiálov z fondu „S“, č. zv. S-2315.

68 RIŠIAŇ, O. Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč, s. 11.

Prvá strana Kováčovho listu prezidentovi Jozefovi Tisovi (Zdroj: Archív rodiny Daniela Kováča)

rodine, no mal podlomené zdravie a nemohol pracovať. Po zotavení sa zamestnal ako robotník a účtovník. Snažil sa pokračovať v úlohe farára v Roštári na Gemeri, ale v roku 1952 sa jeho pôsobenie v kňazskej službe skončilo, hoci sa do nej snažil niekoľkokrát neúspešne vrátiť.⁶⁹ V roku 1991 bol Daniel Kováč posmrtno rehabilitovaný.

ZÁVER

Daniel Kováč bol humanista, ktorý trpel v rukách dvoch totalitných režimov. Ako univerzalista a vážil si všetkých ľudí, či už Čechov,⁷⁰ Židov alebo partizánov. Keď videl fotografie zavraždených Židov, cítil potrebu pomôcť, hoci tým porušoval zákon. Jeho osobné aj profesionálne hodnoty, možnosť konať, ako aj morálne zásady

vedenia jeho cirkvi boli hlavnými faktormi, ktoré ovplyvnil Kováčovo rozhodnutie vydávať falošné krstné listy. Kováč sa chcel postaviť pred Boží súd s čistým svedomím, pretože vedel, ako bude napokon história súdiť systematické vyvražďovanie európskych Židov, a našiel v sebe odvahu, aby svoje postoje potvrdil pred svojím väzňom.

Bohužiaľ, dokumenty z Kováčovho súdneho procesu zničil požiar. Fond ECAV nazvaný „Židovská otázka“ môže byť do určitej miery nespoľahlivý zdroj, keďže bol zostavený za konkrétnym účelom. V tomto článku však ukazujeme, že verejný postoj biskupov ECAV a oficiálne dokumenty o postoji cirkvi k Židom a ich konverziám dostatočne verne reprezentujú Kováčove teologické dôvody na vystavovanie falošných krstných listov, hoci veľa kňazov to nerobilo.

Vo svojom pastierskom liste z roku 1942 biskupi ECAV naznačujú, že konverzie Židov by mohli predstavovať skrytú ruku Božiu, ktorá ich vedie k cirkvi ako cestu k ich spásu. Preto to, čo priviedlo Židov k cirkvi, nebolo dôležité, a ECAV verila, že konvertiti časom celým srdcom prijímajú svoju novú vieru. ECAV oficiálne podporovala dôstojnosť všetkých Židov, či už boli konvertitmi alebo nie, a občas podstupovala riziká v náročnom politickom prostredí.

Eva Fogelman píše: „Kdekoľvek a kedykoľvek dochádza k záchrane, jej vzorce sú rovnaké. Keď je potrebné zasiahnuť, poháňa ju uvedomovanie si dehumanizácie. V okamihu, keď treba zachrániť život, konať či nekonať, sa spojí osobnosť človeka a okolnosti. V extrémnych situáciách často rozhoduje čas. Rozhodnutie riskovať vlastný život sa udeje rýchlo a vychádza z vnútra, ktoré si automaticky vyhodnotí šance na úspech. Keď sa začne záchrana, rozvinie sa u nás nové

69 RIŠIAŇ, O. Vojenský duchovný plk. Mgr. Daniel Kováč, s. 12.

70 Slovenský režim považoval aj Čechov za svojich nepriateľov. Pozri RYCHLÍK, Jan. *K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Historický časopis, roč. 37, 1989, č. 3, s. 403 – 424.*

„záchrannárske ja“, ktoré vykonáva po- a nosí masku normálnosti. Javisko, dynamika záchrany ľudí je vždy rovnobné činnosti, zachováva tajomstvá herci a rekvizity sa môžu líšiť, ale naká.“⁷¹

1944, 20. mája, Bratislava. List Daniela Kováča adresovaný Jozefovi Tisovi so žiadosťou o prepustenie z väzenia.

Archív rodiny Daniela Kováča

Slovutný pán Dr. Jozef Tiso, prezident Slovenskej republiky, Bratislava.

Podpísaný so zreteľom na ustanovenie § 381 v. tr. por. prosím o zastavenie vyšetovania, ktoré sa vedie proti mne u vojenského prokurátora v Bratislave pod číslom V0-1519/44-I pre sedem zločinov podvodu podľa § 502, 504:d v. tr. zák., ktorých som sa mal dopustiť tak, že som napodoboval resp. falšoval verejnú listinu.

Keď o toto prosím, na podopretie svojej prosby dovoľujem si uviesť tieto dôvody:

Som ženatý a ako dôstojník zo svojho služobného platu živím manželku a 4 malé deti vo veku od 1 a 1/2 roka do 11 rokov, okrem toho 68 ročnú starú matku mojej manželky, ktorá je bez vlastných príjmov a žije s mojou rodinou v spoločnej domácnosti.

Ako kňaz ev. a. v. vojenský farár od r. 1928 vždy som dbal na to úzkostlive, aby som v ničom nezadal ani proti dobrému menu rodiny cti vlastnej, ešte i v dome rodičovskom a nie menej ako duchovný v Slatine nad Bebr. – kde som ku spokojnosti cirkevníkov vlastných, inovercov, cirkevnej a svetskej vrchnosti 6 a 1/2 roky účinkoval. Hoci nerád, hnaný zdravotným stavom a nakoľko som sa oženil – i sociálnym položením – nastúpil som ako vojenský farár službu u ZVV v Košiciach 1. II. 1935 a v tejto bez trestu, či kázeňského, či iného, sotrvál bez úhony do teraz. Nakoľko som bol jediným farárom vojenským, sotrvál som na svojom mieste ako Slovák ev. a. v. s tým predsavzatím, že budem môcť pri božej pomoci s božím požehnaním a so zdarom konať svoje povinnosti i za zmenených pomerov od 14. III. 1939. Bol som povolaný na MNO vtedy KVV od vel. VI. sboru zo Spišskej Novej Vsi, prihlásiac sa do sväzku tvoriacej sa slovenskej armády. Položil som základy v organizácii ev. duch. správy a usiloval o to: aby som svojej práce i pred Bohom, cirkvou, pred národom a predstavenými obstál. Nato som bol i vyznamenaný i povýšený na majora duchovnej správy. Však prepracovaný ako pri nezpracovaných silách a minimálnej pomoci – preložený som bol pri reorganizácii brannej moci do Banskej Bystrice k VPV. Ani u tohto veliteľstva nedostalo sa mi žiadneho trestu.

Keď vypukla v r. 1941 vojna proti SSSR, povolaný som bol zas MNO od 22. VI. 1941 do 15. X. 1941. Už v tomto čase bol som vzbúrený na mysl i duši, keď som sa do počul, že sa na Ukrajine konajú popravy Židov. Nechcel som tomu veriť. Keď ale v roku 1942 bol som od 18.I.1942 do 15.II.1942 u MNO a videl som fotografie z popráv Židov, nemohol som, keďže som mäkkej povahy odolať prosbám a plaču cez priateľov a známych utiekajúcich sa ku mne Židov a svolil som pri nemožnosti dosiahnuť intervenciami pracovné povolenie z rôznych dôvodov, že prihlásim týchto do cirkve evanjelickej, zapísal som týchto do matriky a podľa opísaných zápisov vydal som antidatované krstné listy. Patričných som nepokrstil, lebo krst, ako sviatosť Pánom Ježišom ustanovejú – nechcel som zneužiť, naopak, veriac vo vševedúcnosť božiu, bral som do úvahy v trápení ducha, že by to bolo svätokupectvo, keby som krstil. Hoci som mal isté záruky o zapísaných, že sú statoční ľudia, nemal som dost' dôkazov, že by iný dôvod ako je presvedčenie podľa pravdy božej viedol týchto stať sa kresťanmi, mimo slobodného rozhodnutia z bežných okolností, iba zachraňovať život – nepovažoval som týchto iba za proselitov k príprave dokázať, že si za týmto rozhodnutím stoja celou dušou, až bude z hľadiska právneho možné týmto rozhodnúť o svojom osude. Podozrenie, že by som bol toto konal zo samej zisťnosti, nezodpovedá ani povahe mojej, ani okolnostiam, ktoré ma k tomu viedly, pri ináč vyhranenom stanovisku voči Židovstvu, podľa sociologických úvah

71 FOGELMAN, E. *Conscience and Courage*, s. 313 – 314.

Dr. Osuského, biskupa, profesora teologickej fakulty, tiež zážitky z vlastnej rodiny v rodičovskom dome v Púchove nad Váhom a u brata Gusta v Povážskej Bystrici. Hľadel som ale na to, že som kňaz a že vedomie, svedomie, z obrázkov mi ukázaných z popráv Židov /žien, detí a starcov/ mohlo by ma prenasledovať, keby som vidiac na smrť odsúdených nepodal pomocnú ruku. Tiež myslel som i na to, že krv týchto volala by zo zeme pred boží súd o pomstu i tých, ktorých nechali zhynúť.

Z týchto príčin dopustil som sa uvedených trestných činov, ktorých spáchanie z hĺbky svojej duše želim tým viac, že som nemal nikdy úmysel nikomu zle konať, keby dobre nevedel. Som si vedomý toho, že by som mal byť súdený podľa zákona a je to spravodlivé, ani by som sa nevyhýbal trestu, ktorý som si v súcite s inými na seba ztiahol, ale vzhľadom na dobré meno kňazského stavu, proti ktorému som si dosiaľ ináč mimo týchto prípadov nezadal, a vzhľadom na dobré meno dôstojníckeho stavu a rodiny, prosím, aby som bol omilostený a aby vyšetrovanie proti mne bolo zastavené. Sľubujem v budúcnosti poslušnosť zákonu a vrchnosti.

Bratislava, 20. V. 1944.

Na stráž!

Z angličtiny preložila Zuzana Greksáková

Madeline Vadkerty • Daniel Kováč. A Story about the Rescue of Jews during the Holocaust

This article describes the rescue activities of Protestant pastor Daniel Kováč during World War II and his persecution by the Slovak State regime for issuing false baptism certificates to Jews. It also examines the postwar persecution he faced under the Czechoslovak communist regime. Drawing on archival sources, interviews and various accounts of his life, the article explores Kováč's aid to Jews and others during the war, as well as the stance of the Evangelical Church of the Augsburg Confession (ECAV) in this period. While Kováč's life at times reads like an adventure novel, the article seeks to display that he risked not his own life, but also that of his family, steadfastly upholding his ideals at the expense of his personal and professional future.

Madeline Vadkerty, PhD. (1957)

Američanka žijúca v Bratislave, kde sa venuje výskumu holokaustu. Narodila sa vo Washingtone, D. C., vyštudovala francúzštinu a ruštinu na Georgetown University a získala doktorát zo štúdií holokaustu a genocídy na Gratz College vo Philadelphii v Pensylvánii. Je autorkou knihy *Slovutný pán prezident: Listy Jozefovi Tisovi*, za ktorú získala ocenenia Klubu nezávislých spisovateľov Slovenska a Panta Rhei. Píše články o holokauste na Slovensku, zúčastňuje sa medzinárodných konferencií a pravidelne prednáša študentom a zúčastňuje sa verejných diskusií. Kontakt: mvadkerty@gmail.com

EVA MOSNÁKOVÁ: ÚTEK PRED PRENASLEDOVANÍM

LUKÁŠ GLESK

„Je dôležité nezabudnúť, čo sa stalo, aby sa to už nikdy neopakovalo.“

Eva Mosnáková¹ sa narodila v roku 1929 v Brne do židovskej rodiny, ktorá patrila k strednej vrstve. Jej rodičia, otec Andrej a matka Otilia, boli vzdelaní ľudia, ktorí kládli dôraz na rodinné hodnoty a vzdelanie. Otec pracoval ako veterinár a matka sa starala o domácnosť, pričom sa venovala aj charitatívnej činnosti. „Naše detstvo bolo šťastné a plné lásky,“ spomína Eva. „Otec bol veľmi spravodlivý človek, vždy sa snažil pomôcť druhým a mama bola tá, ktorá vnášala do nášho domova teplo a porozumenie.“

RODINA A DETSTVO

Rodina sa v prvých rokoch Evinho života presťahovala do Handlovej, kde otec dostal pracovnú príležitosť. Mesto bolo plné života, najmä vďaka uhoľnej bani, ktorá tam zamestnávala množstvo ľudí rôznych národností. „Handlová bola vtedy veľmi zaujímavé miesto. Žili tam Slováci, Nemci, Maďari, Česi a my, Židia. Každý mal svoje zvyky a sviatky, ale vychádzali sme spolu dobre,“ spomína Eva.

Detstvo v Handlovej bolo pre Evu naplnené dobrodružstvami a priateľstvami. „S kamarátmi sme sa hrávali na námestí, v zime sme sa korčuľovali na zamrznutom jazere a v lete sme chodili do lesov na maliny.“ V rodine panovala prísna, ale láskavá výchova. Otec trval na tom, aby Eva mala vzdelanie a bola čestná, mama zasa dbala na to, aby nikdy nezabudla na slušnosť a starostlivosť o druhých. „Napriek tomu, že sme boli Židia, ni-

kdy som nemala pocit, že by sme boli iní. Až do momentu, keď sa situácia začala meniť.“

Koncom tridsiatych rokov sa aj do Handlovej začali dostávať správy o protizidovských opatreniach. „Najprv to boli len reči. Potom sa k nám začali správať inak. Niektorí susedia sa nám prestali zdraviť, iní sa nám zrazu začali vyhýbať.“ V škole si Eva všimla, že učelia a spolužiaci začali byť odmeranejší. „Raz som prišla domov s plačom, pretože spolužiačka, s ktorou som sa roky hrávala, mi povedala, že sa so mnou nemôže rozprávať. Že jej to zakázali rodičia.“

Postupne sa aj v Handlovej situácia stávala neúnosnou. „Zrazu sme nesmeli chodiť do niektorých obchodov, na verejné miesta. Vtedy mi prvýkrát došlo, že niečo nie je v poriadku. Že to, čo sa deje, už nie je len chvíľková nepríjemnosť, ale skutočné nebezpečenstvo.“

ŽIVOT V SLOVENSKOM ŠTÁTE

S vyhlásením Slovenského štátu v roku 1939 sa všetko začalo meniť. Najskôr prišli zákazy a obmedzenia, ktoré postupne zasahovali do každodenného života. „Pamätám si ten deň, keď som prestala byť dieťaťom,“ spomína Eva. „Prišli nariadenia, že už nemôžeme chodiť do školy, otec prišiel o prácu a my sme sa ocitli na okraji spoločnosti.“ Musela odísť zo školy a mnoho jej kamarátov sa jej zo dňa na deň začalo vyhýbať. „Nechápala som, prečo som zrazu iná. Ešte prednedávnom sme sa spolu hrávali, a teraz sa mi mnohí už ani nepozdravili.“

Keď sa situácia stala neúnosnou, rodičia sa rozhodli Evu poslať k tete do Protektorátu Čechy a Morava, kde dúfali, že bude v bezpečí. „Bola to veľká zmena. Odišla som do neznámeho prostredia, kde som mala len tetu a jej rodinu.“ Život v protektoráte bol iný ako na Slovensku. „Bolo tam viac nemeckých vojakov, ulice boli plné propagandy. Teta sa bála, aby sme sa nesprávali nápadne. Učila ma, ako sa pohybovať, čo hovoriť a hlavne kedy mlčať.“

Eva sa snažila prispôsobiť, ale odlúčenie od rodičov znášala ťažko. „Každý deň som myslela na mamu a otca. Nevedela som, kedy ich znovu uvidím, ani či ich ešte uvidím.“ Napriek strachu a neistote sa teta snažila vytvoriť pre ňu aspoň aký-taký pocit domova. „Často sme piekli spolu koláče a spievali si pesničky z detstva. Bolo to jediné, čo mi dávalo pocit normalnosti.“

Pobyt v protektoráte jej však neposkytol dlhodobú ochranu. Situácia sa zhoršovala aj tam, a keď sa zvýšil tlak na židovské rodiny, rodičia sa rozhodli, že Eva sa musí vrátiť na Slovensko k rodičom. „Cestou späť som mala strach, že ma zastavia, že sa prezradím. Ale dostala som sa domov. Netušila som, že to bude len začiatok ďalších hrôz.“

DEPORTÁCIE

Rok 1942 priniesol prvé hromadné deportácie slovenských Židov. Eva a jej rodina sa ocitli v bezprostrednom ohrození. „Pamätám si to strašné napätie. Každý deň sme čakali, či niekto

1 Svedectvo pamätníčky bolo zaznamenané v roku 2023 a je súčasťou audiovizuálneho archívu Ústavu pamäti národa.

Eva Mosnáková (Foto: Jana Gombošová/Bystriny)

zaklope na dvere.“ Situácia sa zhoršovala, keď susedia a známi začali miznúť bez stopy.

V lete 1944 sa tlak na židovské rodiny vystupňoval a začali sa masové razie. „V jednu noc prišli aj k nám. Schovali sme sa v tajnej skrýši, ktorú otec pripravil v pivnici. Počuli sme, ako vojaci prehládávajú dom, prevracajú nábytok a kričia.“ Rodina mala šťastie – v tú noc ich nenašli.

Po tejto udalosti sa rodičia rozhodli, že je príliš nebezpečné zostať doma. Začali hľadať úkryt. Eva s matkou sa dostali do ilegálneho úkrytu u dobrých ľudí na vidieku. „Bolo to miesto, kde sme sa museli správať ako neviditeľní. Nemohli sme vyjsť von, nemohli sme si dovoliť urobiť žiadny hluk. Každý deň bol skúškou nervov.“

Eva spomína na neustály strach, ale aj na chvíle solidarity medzi ukrývajúcimi sa ľuďmi. „Boli sme tam viacerí. Podporovali sme sa navzájom, delili sa o jedlo, o každú dobrú správu, ktorú sme dostali.“

Ich skrýša však nebola bezpečná navždy. Po niekoľkých mesiacoch sa situácia stala neúnosnou a museli sa opäť presunúť. Eva si pamätá dlhé cesty v noci, keď sa skrývali v lesoch a verili, že prežijú. „Najhoršie bolo nevedieť, čo bude zajtra. Každý deň mohol byť posledný.“

POVSTANIE A UKRÝVANIE SA U HENRICH A KONRÁDA

Keď vypuklo Slovenské národné povstanie, Eva a jej rodina dúfali, že sa im podarí uniknúť. Chaos, ktorý vznikol, využili na to, aby sa skrýli. „Otec sa spojil s ľuďmi, ktorí nám pomohli nájsť úkryt. Nevedeli sme, na ako dlho, ani či nás neprezdadia, ale iná možnosť nebola.“

Jedným z kľúčových ľudí v jej príbehu bol Nemeц Henrich Konrád, muž, ktorý pomáhal ukrývať prenasledovaných. „Bol to človek, ktorý riskoval vlastný život, aby zachránil iných. Bez neho by sme neprežili.“ Vďaka nemu sa Eva dostala na miesto,

kde mohla prečkať najhoršie obdobie. „Žili sme v úkryte, kde sme sa báli čo i len pohnúť. Každý deň bol boj o prežitie.“

V zime boli podmienky ešte krutejšie. „Nemali sme dostatok jedla, mrzli sme, ale stále sme boli nažive. To bolo jediné, na čom záležalo.“ Povstanie bolo nakoniec potlačené a situácia sa ešte viac zhoršila. „Vtedy sme už vedeli, že ak nás chytia, nebudú mať žiadne zľutovanie.“

Eva prežila vďaka odvahe ľudí, ktorí riskovali všetko, aby pomohli iným. „Boli to hrdinovia, o ktorých sa málo hovorí. Henrich Konrád bol jedným z nich. Vďačím mu za život.“

STRETNUTIE S BUDÚCIM MANŽELOM

Počas ukrývania sa Eva stretla svojho budúceho manžela Vladimíra Mosnáka. „Bolo to zvláštne obdobie. V takom strachu a neistote sme našli lásku.“ Spoločne si pomáhali prežiť a ich vzťah sa postupne prehĺbil. „Boli sme

Eva Mosnáková (Foto: Jana Gombošová/Bystriny)

si navzájom oporou. Vedeli sme, že ak prežijeme, už sa nikdy neopustíme.“

Ich spoločná cesta však nebola jednoduchá. Po oslobodení sa museli vyrovnáť s následkami vojny, stratami blízkych a začať nový život. „Bolo to ťažké, ale mali sme jeden druhého. A to bolo najdôležitejšie.“

Eva Mosnáková prežila vďaka pomoci statočných ľudí a svojej nezlomnej vôli. Jej príbeh je nielen svedectvom o hrôzach vojny, ale aj o sile ľudskosti a nádeje.

OSUD HENRICHA KONRÁDA PO VOJNE

Po vojne Henrich Konrád odišiel do Bratislavy. Bol síce hrdinom, ktorý zachránil ľudské životy, no v povojnovom období sa o jeho skutkoch veľa nehovorilo. „Bol to skromný človek, nikdy sa nevyvyšoval. Pomohol nám, no nikdy za to nič nečakal,“ spomína Eva.

V nasledujúcich rokoch sa snažil vrátiť do normálneho života. Napriek tomu, že jeho činy boli známe len v úzkom kruhu ľudí, neskôr bol ocenený za svoju odvahu. V roku 1992 mu bol udelený titul Spravodlivý medzi národmi, najvyššie izraelské vyznamenanie pre nežidov, ktorí riskovali život na záchranu Židov počas holokaustu.

Eva sa s ním po vojne ešte stretla a ich vzťah zostal priateľský. „Bol to muž, ktorému vďačím za život. Nikdy naňho nezabudnem.“

ŽIVOT PO VOJNE

Po skončení vojny sa Eva s manželom snažili vrátiť do normálneho života. „Mysleli sme si, že teraz už bude dobre. Ale čakala nás ďalšia ťažká skúška – komunistický režim.“ Jej manžel bol v 50. rokoch zatknutý a väznený ako politický väzeň. „Bolo to nespravodlivé. Prežili sme holokaust, aby sme znovu čelili neslobode.“

Eva pracovala a starala sa o rodinu, zatiaľ čo jej manžel bol vo väzení. „Bola to osamelá doba, ale nikdy som neprestala veriť, že sa vráti.“ Po jeho prepustení sa im podarilo znova vybudovať svoj život, no rany minulosti zostali. „Naučili sme sa žiť s tým, čo sa stalo, ale nikdy sme na to nezabudli.“

ROK 1989 A NEŽNÁ REVOLÚCIA

Po dlhých rokoch života v neslobode Eva s napätím sledovala udalosti roku 1989. „Pamätám si ten pocit nádeje, keď sa v uliciach Bratislavy začali zhromažďovať ľudia. Vedeli sme, že sa deje niečo veľké.“ Pre Evu, ktorá prežila nacistické prenasledovanie aj

komunistický režim, to bola historická chvíľa. „Bola som šťastná, že vidím, ako ľudia opäť získavajú odvahu a chcú slobodu.“

Sledovala, ako sa mení spoločenská klíma a ako sa otvárajú možnosti, ktoré predtým neexistovali. „Zrazu sme mohli hovoriť o veciach, ktoré boli predtým tabu. Mohli sme sa znovu nadýchnuť slobody.“ Nežná revolúcia znamenala pre ňu aj osobnú satisfakciu – po rokoch nespravodlivosti cítila, že sa krajina konečne uberať správnym smerom. „Nebolo to jednoduché obdobie, ale verila som, že mladá generácia už nebude musieť prežívať to, čo sme prežili my.“

ŽIVOT PO ROKU 1989

Po Nežnej revolúcii sa Eva Mosnáková aktívne zapojila do spoločenského diaľnia. „Po rokoch ticha a neslobody som cítila, že musím hovoriť. Musím rozprávať svoj príbeh, aby sa na minulosť nezabudlo.“ Začala prednášať na školách, stretávať sa s mladými ľuďmi a rozprávať im o hrôzach holokaustu.

Okrem prednášok sa angažovala aj v rôznych organizáciách venujúcich sa ľudským právam a zachovaniu historickej pamäti. „Chcela som, aby mladí ľudia pochopili, že demokracia nie je samozrejmosť, že ju musíme chrániť.“

V roku 2005 bola Eva Mosnáková ocenená za svoju prácu v oblasti vzdelávania o holokauste a za šírenie tolerance. Napriek vysokému veku bola stále aktívna. „Kým mi zdravie dovolí, budem hovoriť. Prežila som preto, aby som mohla svedčiť.“

POSLEDNÉ ROKY ŽIVOTA

Eva Mosnáková sa v posledných rokoch svojho života aktívne venovala šíreniu povedomia o holokauste a bojovala proti nenávisti a extrémizmu. Zomrela 29. novembra 2024, no jej odkaz zostáva živý. „Je dôležité nezapadnúť, čo sa stalo, aby sa to už nikdy neopakovalo,“ hovorievala. Jej príbeh zostáva svedectvom odvahy, odolnosti a viery v dobro ľudí. Aj vo svojich neskorších rokoch zostala energická a odhodlaná. „Najväčšou radosťou je pre mňa vidieť, že ľudia počúvajú, že sa zaujmajú. To mi dáva nádej.“

ZÁSTUPCOVIA PARLAMENTU ČESKEJ REPUBLIKY V ÚPN

Ústav pamäti národa v pondelok 20. januára 2025 navštívili zástupcovia Parlamentu Českej republiky – senátor David Smoljak, poslanci Pavel Žáček, Martin Exner, Petr Letocha, Michael Rataj a viaceré poslanecké asistentky a asistenti. Stretnutia sa zúčastnila aj predsedníčka Výboru Národnej rady Slovenskej republiky pre ľudské práva a národnostné menšiny Lucia Plaváková.

Predseda Správnej rady ÚPN Jerguš Sivoš zdôraznil potrebu zachovania, odborného spracovania a interpretácie dokumentov bývalých bezpečnostných zložiek, bez ktorých nie je možné plné poznanie našej nedávnej minulosti a ktoré ústav ešte stále preberá do svojej archívnej správy. Ocenil tiež spoluprácu ÚPN s českými partnerskými inštitúciami – Ústavom pre štúdium totalitných režimov a Archívom bezpečnostných zložiek.

Zástupcovia Parlamentu Českej republiky v ÚPN (Foto: ÚPN)

Riaditeľ Archívu ÚPN Peter Mikle hostí previedol priestormi archívu, priblížil im proces preberania a starostlivosti o dokumenty, predstavil

jednotlivé archívne fondy a zbierky a prostredníctvom vybraných príkladov ukázal činnosť represívnych zložiek z obdobia neslobody.

VEDECKÁ KONFERENCIA PROTI KOMUNISTICKEJ MOCI. OPOZIČNÉ AKTIVITY PRED ROKOM 1989

V utorok 25. marca 2025, pri príležitosti Dňa zápasu za ľudské práva, zorganizoval Ústav pamäti národa vedeckú konferenciu s názvom Proti komunistickej moci. Opozičné aktivity na Slovensku pred rokom 1989.

Prednášky a diskusie účastníkov reflektovali aktuálny stav výskumu v oblasti odporu proti komunistickému režimu na Slovensku. Rečníci priblížili rôzne formy individuálneho i kolektívneho odporu, poukázali na motivácie aktérov aj na mechanizmy represie, ktoré totalitný režim voči nim uplatňoval.

Vystúpenia sa sústredili predovšetkým na slovenský kontext, no zároveň boli zasadené do širšieho rámca studenej vojny a medzinárodného diania.

Účastníci konferencie (Foto: ÚPN)

VÝROČIE SVIEČKOVEJ MANIFESTÁCIE

„V marci 1988 ľudia v Bratislave zapálili sviečky a svetlo týchto sviečok sa rozšírilo do celej východnej Európy.“

Slová nemeckého spolkového prezidenta Frank-Waltera Steinmeiera vystihujú význam Sviečkovej manifestácie a dokumentujú skutočnosť, že pokojné zhromaždenie občanov malo ohlas v oboch častiach rozdelenej Európy. So sviečkami v ruke vyjadrili svoj postoj k režimu aj občania vo vtedajšom východnemeckom Lipsku.

Sviečková manifestácia bola skutočným koncom nehybnosti. Odohrala sa 25. marca 1988 a bola prvým verejným protestom proti totalitnému režimu na Slovensku od augusta 1969. Pokojný odpor veriacich, ktorí sa postavili za dodržiavanie ľudských práv a náboženských slobôd, ukázal, že režim možno konfrontovať aj bez násilia. Brutálny zásah bezpečnostných zložiek proti manifestantom šokoval svet a predznamenal Nežnú revolúciu v roku 1989.

Odkaz Sviečkovej manifestácie – spájanie, nenásilný odpor, náboženské práva a občianske slobody pre všetkých občanov – má trvalé miesto v našej aj európskej kolektívnej pamäti.

Pri príležitosti 37. výročia Sviečkovej manifestácie pripravil Ústav pamäti národa v spolupráci s Fórom kresťanských inštitúcií viacero podujatí.

Jedným z nich bola aj spomienka, ktorá sa začínala omšou v Kostole jezuitov, nasledoval sviečkový sprievod k pamätníku manifestácie a slávnostný program na Námestí Eugena Suchoňa. Tiež sa konala komentovaná prehliadka po miestach Sviečkovej manifestácie, ktorou sprevádzali dvaja z autorov výstavy Ne/spútání 89

Sviečkový sprievod pri pamätníku manifestácie (Foto: Peter Brenkus)

Účastníci komentovanej prehliadky (Foto: ÚPN)

Peter Jašek a Ján Endrődi. Tí účastníci prehliadky previedli kľúčovými miestami tejto historickej udalosti a priblížili jej priebeh a význam.

NEZABÚDAME: MILAN ŠIMEČKA A JEHO ODKAZ PRI 95. VÝROČÍ NARODENIA

Dňa 6. marca 1930 sa v Novom Bohumíne narodil Milan Šimečka – vysokoškolský pedagóg, filozof, publicista, disident a politický väzeň. Patril k významným intelektuálom, ktorí sa postavili proti totalitnému režimu. Za svoju publicistickú činnosť bol prenasledovaný ŠtB, zažil výsluchy, domové prehliadky a v rokoch 1981 – 1982 bol viac než rok väznený. Počas celého svojho života neúnavne písal a svojimi textami bojoval za slobodu a demokraciu.

Osobnosť Milana Šimečku sme si pripomenuli 5. marca 2025 na podujatí organizovanom Ústavom pamäti národa a Veľvyslanectvom Českej republiky v Bratislave.

O jeho odkaze diskutovali prof. JUDr. Jiří Příbáš, DrSc. (Ústavný súd

Zľava Dirk Dalberg, Jiří Příbáš a Michal Hvorecký (Foto: ÚPN)

ČR), Priv.-Doz. Dr. Phil. Habil. Dirk SAV) a Michal Hvorecký (autor komiksu Súdruh disident).
Dalberg, M.A. (Ústav politických vied

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA NAVŠTÍVILI KOLEGOVIA Z ČESKÉHO ARCHÍVU BEZPEČNOSTNÝCH ZLOŽIEK

V dňoch 25. a 26. marca 2025 navštívila Ústav pamäti národa delegácia českého Archívu bezpečnostných zložiek pod vedením riaditeľa Miroslava Urbánka. V Deň zápasu za ľudské práva sa kolegovia zúčastnili konferencie ÚPN Proti komunistickej moci a spomienkového podujatia pri pamätníku Sviečkovej manifestácie. Nasledujúci deň sa uskutočnilo pracovné rokovanie v Archíve ÚPN venované otázkam spracovania fondov a zbierok, sprístupňovania archívnych dokumentov, vytvárania databáz a systému vyhľadávania, digitalizácie dokumentov, ako aj možného prehĺbenia spolupráce, ktoré by sa malo v budúcnosti realizovať aj prostredníctvom spoločnej expertnej komisie.

Zástupcovia Archívu bezpečnostných zložiek v ÚPN (Foto: ÚPN)

ZA JÁNOM MRÁZOM

Ján Mráz sa narodil v Ružomberku 17. februára 1935 ako druhý z piatich detí. Jeho otec pracoval ako okresný úradník a matka bola v domácnosti. Po absolvovaní ľudovej školy a gymnázia v Ružomberku pokračoval v roku 1953 v štúdiu na Vyššej pedagogickej škole v Bratislave v odbore slovenský jazyk a výtvarná výchova. Následne absolvoval aj Vysokú školu výtvarných umení v Bratislave, odbor malba a grafika. Začínal u preslávneho maliara Dezidera Millého a potom u nemenej uznávaného výtvarníka Vincenta Hložníka.

Jánova cesta životom nebola jednoduchá, no on sa vždy postavil výzvam s ľahkosťou a svojším humorom. Už ako študent na VŠVU sa dostal do sporu s vtedajším režimom, keď bol odsúdený s podmieneným trestom na jeden rok a vylúčený zo školy, pretože prebral zodpovednosť za ženatého spolužiaka.

V roku 1962 sa oženil s Jankou. Od roku 1963 až do roku 1968 pôsobil ako slobodný umelec.

Ján Mráz bol svedkom invázie vojsk Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968 a na vlastné oči videl, ako sovietsky vojak zastrelil pätnásťročnú Danku Košanovú v centre Bratislavy. Bol šokovaný a prekvapený, pretože nikto neočakával inváziu vojsk po období „Pražskej jari“, alebo ako to on nazýval, „Slovenskej národnej jari“, keď v krajine vládlo nadšenie a uvoľnené pomery.

Ján Mráz sa rozhodol emigrovať, pretože pochopil, že v takýchto podmienkach nemôže žiť. Vnímal to ako východisko z núdze a životnú záchranu. S manželkou Jankou odišli autom na Západ a od septembra 1968 sa usadili v Mníchove, kde Ján žil až do svojej smrti.

V Západnom Nemecku začínal ako grafik v reklamnej agentúre a od 15. mája 1969 pôsobil ako slobodný umelec. Pracoval ako reklamný grafik, ilustroval detské knihy (hlavne pre japonských vydavateľov), venoval sa voľnej grafike a malbe. Neskôr sa zameriaval prevažne na portrétnu maľbu. Od 15. februára 1977 mal vlastný ateliér v mníchovskej olympijskej dedine.

Venoval sa figurálnej malbe, krajinkám i zátišiam. Je autorom vyše stovky portrétov, medzi ktorými nechýbajú významné osobnosti.

Srdcovou záležitosťou majstra Mráza bolo i zachovávanie slovenských ľudových tradícií. Pôsobil v Slovensko-nemeckom kultúrnom klube v Mníchove, ktorého predsedom bol 15 rokov. Podieľal sa na založení folklórnej skupiny Javorina, založil a organizoval cimbalovú skupinu Dolina. S nimi vystupoval od bežných

koncertov až po prezentáciu v Eurovízii. Hral na fujare, husliach, píšťalkách, sólovo spieval, a tiež vyrábal pre súbor opasky, detvianske vesty či klobúky. Angažoval sa aj vo Svetovom kongrese Slovákov. Prejavil sa i ako publicista – prispieval do časopisu *Horizont* pod vedením Imricha Kružliaka, ako aj do vysielania Rádia Slobodná Európa. Písal do nemeckých aj slovenských periodík.

Ján Mráz poskytol Ústavu pamäti národa rozhovor v júli 2018. Z detstva si spomínal na hrdinské činy svojho otca, okresného kancelárskeho správcu v Ružomberku, ktorý vybavoval aj prezidentské výnimky a zachránil mnoho Židov, aj keď to neskôr viedlo k prenasledovaniu komunistickým režimom. Spomínal, ako sa schovávali po potlačení SNP u strýka v Liptovskej Osade v horárni, kde jeho otec vyrábal priepustky – passierscheine. Ako deväťročný bol svedkom udalosti, na ktorú so slzami v očiach po rokoch spomínal: „*Išli sme do Ružomberka a v Bielom Potoku nás zastavili. Ukázali sme ten passierschein. Moja mama mala na rukách malú sestru a tam nás postavili k stene, že nás zastrelia. Lebo je to falošný passierschein! A vtom tam pribehol jeden mladý nemecký dôstojník – viete, a na to človek nezabudne – a on vám to dieťa vytiahol mame z rúk do svojho náručia. A začal plakať. A tým nás zachránil.*“

Svoju matku chápal ako „bunker proti režimu“, pretože doma vytvárala priestor slobody a dobrých zásad, z ktorých Ján čerpal celý život. Po jeho emigrácii sa matka stala „tlačovou agentúrou“, ku ktorej chodili všetci známi po informácie, keďže si s ňou pravidelne písal, aj keď vedel, že korešpondenciu sledovala ŠtB.

Hoci Ján Mráz s radosťou prijal pád komunizmu v novembri 1989, bol kritický k vývoju slovenskej spoločnosti. Hovoril, že ľudia na Slovensku si nevedeli poradiť so slobodou a triedny boj nahradila závisť. Veril, že ľudia by si mali viac vážiť jeden druhého. Vnímal spoločenské udalosti na Slovensku o to viac, že po roku 1989 si kúpil domček na ulici Plavisko, blízko svojho rodného domu, kam chodievali s manželkou každý rok.

Jeho život je príkladom, ako si aj v najťažších časoch možno zachovať ľudskú dôstojnosť a pracovať pre vyššie dobro.

Do večnosti odišiel v pondelok 10. februára 2025 v domácom prostredí v Mníchove. Jeho urna bola uložená k rodičom na cintoríne v Ružomberku 29. apríla 2025.

Češť jeho pamiatke. Budeš nám chýbať, Janko.

Stanislav Labjak

Ján Mráz (Foto: ÚPN)

ZA KAROLOM FREMALOM

Profesor Karol Frenal bol profesionálnym historikom a uznávaným odborníkom na dejiny Slovenska 20. storočia. Venoval sa najmä obdobiu Slovenského štátu 1939 – 1945, Slovenskému národnému povstaniu, dejinám protifašistického odboja, ale aj mnohým iným témam. Patril k elite slovenských vedeckých pracovníkov a pedagógov. Popri profesionálnom zameraní je potrebné zdôrazniť aj jeho ľudskú stránku, keďže bol známy svojou srdečnosťou, zmyslom pre humor a ochotou vždy pomôcť.

Narodil sa 22. októbra 1943 v Kremnici. Základnú a strednú školu tam absolvoval na Jedenásťročnej strednej škole. V roku 1966 ukončil vysokoškolské štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v odbore dejepis – ruský jazyk (učiteľské štúdium). Po ukončení štúdia pôsobil v rokoch 1967 – 1970 ako historik v Múzeu SNP v Banskej Bystrici. Tu sa prvýkrát zapojil do vedecko-výskumnej činnosti. Jeho pedagogická dráha sa začala v roku 1970 na Strednej ekonomickej škole zahraničného obchodu v Banskej Bystrici. Od 1. augusta 1975 pracoval v Ústave pre regionálny výskum (ÚRV) pri Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici ako odborný asistent, neskôr samostatný vedecký pracovník. Na ÚRV pôsobil až do roku 1986. V roku 1976 obhájil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave rigoróznu prácu pod názvom *Protifašistický odboj sociálnodemokratickej strany na Slovensku* a získal akademický titul PhDr. V roku 1982 získal vedeckú hodnosť kandidáta historických vied (CSc.) na základe obhajoby dizertačnej práce *Vznik a vytvorenie jednotného protifašistického Národného frontu na strednom Slovensku v rokoch 1938 – 1944*. V roku 1986 prijal miesto odborného asistenta vo vtedajšom Ústave marxizmu-leninizmu pri Pedagogickej fakulte a Fakulte cestovného ruchu a služieb v Banskej Bystrici. V roku 1988 bol na základe svojej vedecko-výskumnej a publikačnej činnosti Vedeckou radou Univerzity Komenského v Bratislave menovaný za docenta v odbore Československé dejiny. Po obnovení Katedry histórie Pedagogickej fakulty (v súčasnosti Katedra histórie Filozofickej fakulty UMB) v roku 1990 pôsobil na tomto pracovisku až do 1. februára 2012. V roku 2001 obhájil na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela habilitačnú prácu *Kapitoly z protifašistického odboja na Slovensku v rokoch 1938 – 1945* na potvrdenie vedecko-pedagogickej hodnosti docenta slovenských dejín. V tom istom roku sa stal aj profesorom v odbore slovenské dejiny. Takmer päť desaťročí aktívne pôsobil v slovenskej historickej, muzeálnej a v neposlednom rade vysokoškolskej obci.

Vysokoškolských študentov vedel profesor Frenal zaujať svojím originálnym prístupom a mimoriadne zaujímavým výkladom dejín, čím ešte podnietil ich záujem o históriu. Vždy preplnená prednášková miestnosť bola dôkazom, že sme sa my, študenti, tešili na každú jeho prednášku. Výklad dejín dopĺňal mnohými zaujímavosťami, a tiež životnými skúsenosťami. Utkveli mi v pamäti nielen mnohé zaujímavosti z histórie, ale aj jeho úsmevné príbehy. Rozprával nám, ako chodil na huby, v zime bežkovať a nezabudnuteľným sa stal jeho príbeh o stretnutí s medveďom. Výsledkom jeho vedecko-pedagogickej činnosti je dnes množstvo profesionálnych historikov a učiteľov dejepisu.

V roku 2008 bola profesorovi Frenalovi udelená zlatá medaila UMB za zásluhy o rozvoj vedecko-výskumnej, publikačnej a dlhoročnej pedagogickej činnosti. Taktiež získal Cenu rektora UMB v Banskej Bystrici za tvorbu učebníc dejepisu pre stredné odborné školy a stredné od-

borné učilišťa (1997) a druhú zlatú medailu UMB za celoživotné dielo (2012). Najvyššie ocenenie za celoživotnú prácu v oblasti historických vied – Cenu prof. Daniela Rapanta, zakladateľa modernej historickej vedy na Slovensku – dostal 2. júna 2016. Do dôchodku vo februári 2012 odchádzal ako emeritný profesor Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Vo svojej rozsiahlej vedecko-výskumnej a publikačnej činnosti sa venoval najmä problematike odboja a SNP, Slovenskej republiky v období 1939 – 1945, regionálnej histórii, obrazu Slovákov a slovenských dejín v učebniciach dejepisu susedných štátov, dejinám stredného Slovenska a Banskej Bystrice v rokoch 1918 – 1945. Je autorom a spoluautorom stredoškolských učebníc dejepisu, vysokoškolských učebných textov, vedeckých monografií a kapitol v monografiách, vedeckých štúdií publikovaných doma aj v zahraničí. K jeho najvýznamnejším prácam patria monografie *Spoločne v boji proti fašizmu* (1984), *Vyvrcholenie národnoslobodzovacieho boja proti fašizmu na strednom Slovensku v rokoch 1944 – 1945* (1989), samostatná monografia *Kapitoly z dejín protifašistického odboja na Slovensku v rokoch 1938-1945* (2000), *Slovenskí sociálni demokrati 1938 – 1944. Sociálnodemokratická strana na Slovensku v odboji a SNP* (2014). V roku 2018 mu vyšiel *Výber z diela* a v roku 2024 jeho posledná kniha *Protifašistický odboj a Slovenské národné povstanie v slovenskej historiografii po roku 1989*. Napriek chorobe ani v posledných rokoch nepoľavil vo svojom zaníeteni pre historický výskum. Zomrel 26. februára 2025 v Banskej Bystrici vo veku 81 rokov.

Zdenka Hešterová

Karol Frenal

(Foto: Dana Kurtíková/Stredoslovenské múzeum)

PN 1/2024

NA ÚVOD

RAGAČ, Radoslav

ŠTÚDIE

ŽÁČEK, Pavel. Cílový prostor Slovensko. Příprava a vysazení operačních týmů OSS/MEDTO v září a říjnu 1944 (1. část), s. 3 – 16.

HEŠTEROVÁ, Zdenka. Francúzi v dubnickej zbrojovke a ich účasť v Slovenskom národnom povstaní, s. 17 – 33.

DOKUMENTY

RAGAČ, Radoslav. Správy o Slovenskom národnom povstaní a situácii na Slovensku na stránkach periodika Naše noviny v septembri 1944 (1. časť), s. 34 – 46.

MATERIÁLY

BIELESZ, Adam. Súdny proces s veliteľom Pohotovostného oddielu HG Malacky Eugenom Hollým, s. 47 – 64.

HAMI, Vojtech. SNP ako symbol komunistickej propagandy (platidlá a vyznamenania), s. 65 – 77.

ROZHOVORY

RAGAČ, Radoslav. Rozhovor o Slovenskom národnom povstaní. Profesor Alain Soubigou, Université Paris 1 – Sorbonne, Pantheon, s. 78 – 83.

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

GLESK, Lukáš. Otto Šimko, s. 84 – 86.

ÚPN INTERNE

s. 87 – 89.

PREHLAD ČLÁNKOV UVEREJNENÝCH V ROKU 2023

s. 90.

PN 3/2024

NA ÚVOD

MARUŠIAK, Juraj

ŠTÚDIE

GERBOCOVÁ, Tajana. Študentské hnutie na vysokých školách a univerzitách v Bratislave, s. 3 – 24.

PALKO, Vladimír, ml. Milan Lovich. Z nedoštudovaného medika zástupcom náčelníka spravodajského oddelenia 11. brigády Pohraničnej stráže, s. 25 – 41.

MATERIÁLY

PÁLENÍK, Viliam. Československá menová reforma v roku 1953 – strata celých investičných úspor československých domácností, s. 42 – 48.

JÁŠEK, Peter. Ahoj, Európa! Pochod cez železnú oponu v decembri 1989 a symbolický návrat Slovenska do Európy, s. 49 – 55.

SVEDECTVO

PETRÍK, Martin. Pochod Ahoj, Európa! v spomienkach a na fotografiách Martina Petrika, s. 56 – 60.

ROZHOVOR

RAGAČ, Radoslav. Rozhovor o Nežnej revolúcii na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, s. 61 – 70.

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

PASTIEROVÁ, Ľudmila. Pukanec ako azyl individuálnej slobody, s. 71 – 78.

ANOTÁCIE

KALOUS, Jan. Majtenyi, David, Rajlich, Jiří. Říkali jim španěláci, s. 79 – 82.

NEUPAUER, František. Kolektív autorov. Prenasledovaní pre vieru – Štátna Katolícka akcia 1949, s. 83 – 84.

ÚPN INTERNE

s. 84 – 90.

PN 2/2024

NA ÚVOD

GABČO, Martin

ŠTÚDIE

KALOUS, Jan. Vzestup a pád Teodora Baláže. Velitel Státní bezpečnosti na Slovensku v soukolí politického procesu, s. 3 – 25.

MOCKO, Martin. Najprv federalizácia, potom demokratizácia?, s. 26 – 50.

DOKUMENTY

GAREK, Martin. Štátna Katolícka akcia v Levoči. Vzburá v roku 1949, s. 51 – 71.

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

HLAVÁČOVÁ, Anna A. Piešťanské spomienky mojej mamy, s. 72 – 78.

ANOTÁCIE

MANIK, Rudolf. Vojtech Hami: Clementisova hviezda, s. 79 – 80.

MANIK, Rudolf. Petr Andreas, Martin Štefek, eds.: Optimální cenzurou bude kádrová politika. Tisková politika v období tzv. normalizace 1968–1989, s. 81 – 82.

NEUPAUER, František. Tomáš Chvátal: Internace v Semilech 1950–1953. Odkryvání osudu řeholníků v nemocničním oddělení, s. 82 – 85.

ÚPN INTERNE

s. 86 – 90.

PN 4/2024

NA ÚVOD

MIKLE, Peter

ŠTÚDIE

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Slovenský katolícky exil v Taliansku a československá Štátna bezpečnosť v prvých dvoch dekádach studenej vojny, s. 3 – 30.

DOKUMENTY

HALMO, Martin. Aparát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, s. 31 – 51.

V SLUŽBÁCH REŽIMU

PYTLIK, Pavol. Vstup spojeneckých vojsk ho prekvapil, s. 52 – 67.

MATERIÁLY

KOPČANI, Silvia. Roľnicke nepokoje v kontexte krízy kolektivizácie v Československu. Akcia August, s. 68 – 77.

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

GLESK, Lukáš. Peter Rúčka, s. 78 – 82.

ÚPN INTERNE

s. 83 – 89.

SPOMÍNANIE

LABJAK Stanislav. Za Antonom Labjakom, s. 90.

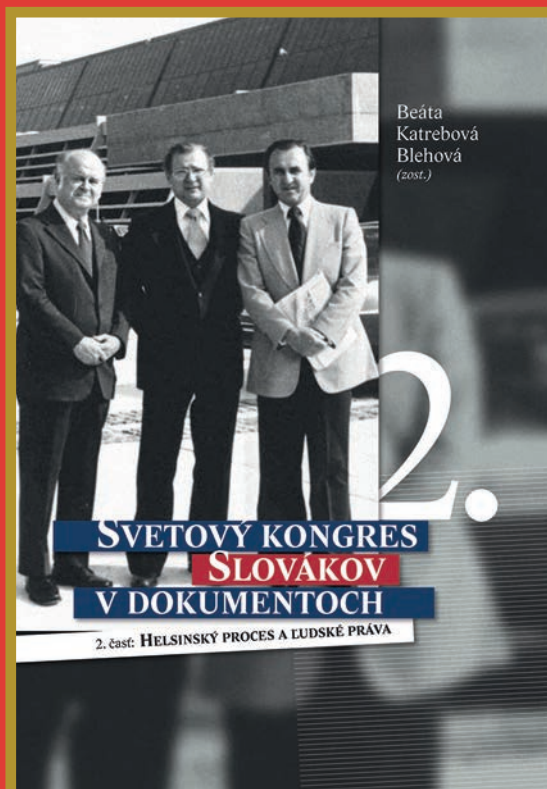
ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA NA FACEBOOKU

Ústav pamäti národa (ÚPN) je od roku 2009 súčasťou najväčšej sociálnej siete na svete Facebook. Na jeho stránke sa môžete napríklad zoznámiť s najnovším dianím v oblasti pamäťových inštitúcií, informovať o pripravovaných podujatiach ÚPN, spolupráci so zahraničnými partnerskými inštitúciami a zoznámiť sa so zaujímavými a málo známymi historickými príbehmi z obdobia neslobody. Záujemcovia tu taktiež nájdu informácie o blížiacich sa historických výročiach a významných osobnostiach, ktoré zanechali výraznú stopu v slovenských dejinách 20. storočia. Označením našej stránky „Páči sa mi to“ budete o všetkom podstatnom informovaní na pravidelnej báze.

V časopise Pamäť národa boli použité fotografie
z Tlačovej agentúry Slovenskej republiky

• t a s r •

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa
Bratislava 2025
ISBN 978-80-8257-025-3

SVETOVÝ KONGRES SLOVÁKOV V DOKUMENTOCH

2. ČASŤ: HELSINSKÝ PROCES A ĽUDSKÉ PRÁVA

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ (ZOST.)

Predkladaná pramenná publikácia je druhým dielom dokumentov z prostredia Svetového kongresu Slovákov. Nadväzuje na edíciu dokumentov, ktoré vzišli z generálnych zhromaždení v rokoch 1970 až 1990 a boli publikované Ústavom pamäti národa v roku 2021. Druhá časť sa zameriava na dokumenty, ktoré súviseli s Helsinským mierovým procesom a z neho vyplývajúcou agendou porušovania ľudských práv komunistickými režimami. Poukazovanie na porušovanie základných práv československým komunistickým režimom patrilo k programovému vybaveniu kongresu, ktorý sa problematikou ľudských, národných a náboženských práv od svojho založenia zaoberal. Publikáciu tvoria memorandá Svetového kongresu Slovákov určené pre kontrolné zasadnutia Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe v Belehrade, Madride, Ottawe a vo Viedni. Sú do nej zaradené aj ďalšie dokumenty, ktoré obsahovo súvisia s agendou ľudských práv či základným programovým smerovaním Svetového kongresu Slovákov. Publikácia má ambíciu prispieť k hlbšiemu poznaniu o existencii a činnosti Svetového kongresu Slovákov.